

teknikan

aiheita

4/2019 joulukuu

TEKNIIKAN WAIHEITA TEKNIK I TIDEN

Teknologian historian aikakauslehti
4/19 joulukuu
37. vuosikerta

ISSN 2490-0443

Tekniikan Historian Seura THS ry.
Teknikhistoriska Samfundet THS rf.
Tieteiden Talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki
<http://www.ths.fi>

Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen
Tiedekustantajien liiton jäsen

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Päätoimittaja

Aaro Sahari, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto,
aaro.sahari@gmail.com

Toimitussihteeri, ulkoasu ja taitto

Suvi Aitto-oja, suvi.aitto-oja@hotmail.com

Toimittajat

Matti La Mela, tutkijatohtori, Aalto-yliopisto,
matti.lamela@aalto.fi

Saara Matala, tutkijatohtori, Aalto-yliopisto,
saara.matala@aalto.fi

Tiina Männistö-Funk, tutkijatohtori, Chalmers
University of Technology, tiiman@utu.fi

Nooa Nykänen, tohtorikoulutettava, Jyväskylän
yliopisto, nooa.nykanen@jyu.fi

Viktor Pál, tohtori, IHSEAR/University of Hel-
sinki, viktor.paal@gmail.com

Petri Saarikoski, yliopistolehtori, Turun yli-
opisto, petsaari@utu.fi

Lilli Sihvonon, tohtorikoulutettava, Turun
yliopisto, Itmsih@utu.fi

Tilaus-, jäsen- ja osoiteasiat

Saara Matala, saara.matala@aalto.fi
050-431 2296

Tekniikan Waiheita on Tekniikan Historian Seura THS ry:n kustantama aikakauslehti. Lehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa avoimesti verkossa osoitteessa: <https://journal.fi/tekniikanwaiheita>

Lehden arkisto on uusimpien vuosikertojen osalta luettavissa verkossa. Vanhemmista numeroista pyydetään ottamaan yhteyttä lehden toimitukseen.

Toimitus- ja ilmoitusmateriaali sähköpostitse päätoimittajalle tai toimitussihteerille. Normaali-postissa lähetettävän aineiston kohdalla ota yhteys toimitukseen. Lehti vastaanottaa julkaistavaksi kirjoituksia teknologian historian eri aloilta. Aineiston jättö: artikkeleiden osalta ota yhteys päätoimittajaan, muu aineisto numeroon 2/2020 28. helmikuuta.

Lehti ottaa arvosteltavaksi alalta kirjoitettuja julkaisuja, painotuotteita ja näyttelykäsikirjoituksia. Lehti ei palauta pyytämättä lähetettyjä tekstinäytteitä tai valokuvia. Valokuvien käsittelystä pyydetään sopimaan erikseen päätoimittajan kanssa.

Artikkelien sisällöstä ja niissä esiintyvistä mielipiteistä vastaa kirjoittaja. Artikkelit tarkastetaan vertaisarvointimenetelmällä. Kuvamateriaalin luovuttaja vastaa kuvien julkaisu-oikeudesta. Yksityiskohtaiset kirjoitus- ja aineisto-ohjeet löytyvät Tekniikan Historian Seuran kotisivuilta <http://www.ths.fi/fi/tekniikan-waiheita/kirjoita>.

Sisällys

Pääkirjoitus: Teollisten paikkakuntien kulttuurinen siirtymä Simo Häyrynen & Anna Sivula	4
Editorial: Cultural Transition in Industrial Communities Simo Häyrynen & Anna Sivula	6
Artikkelit	
Fiskarsin ruukin tuotannolliset vaiheet ja niiden vaikutus ruukkimiljööseen – Rauta- ja kupariruukista kulttuuri- ja matkailuruukiksi Rauno Sairinen	7
📄 The Linguistic Heritage of Industry: Case Studies from the Industrial Community of Varkaus Leena Kolehmainen & Anna Sivula	35
Katsaukset	
Möhkön ruukkikylä kulttuurikohteena ja luonnonvarojen muuttuva arvostus Jukka Sihvonen & Hilka Heinonen	57
Kaivosteollinen kulttuuriperintö sysäsi liikkeelle kesätapahtuman "Outokummun vanhat talot" Jaana Pajarinen & Pekka Piiparinen	73
Esitelmät	
Lectio praecursoria: "Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siitä voi olla kaikki ylpeitä": Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä Mikko Aho	87

Kansi: Tyylielty versio Fiskarsin ruukin kartasta vuodelta 1922.

Teollisten paikkakuntien kulttuurinen siirtymä

Teollinen yhdyskunta muodostaa aina ainutkertaisen tuotantoteknologian, raaka-aineen, markkinoiden ja sosiaalisen yhteisön paikallisen kudelman. Kun tuotanto lakkaa ja kudelma purkautuu, syntyy puolestaan ainutkertainen tila uusille innovaatioille. Tämä teemanumero kerää yhteen erilaisia näkökulmia teollisen paikkakudelman kehityskaareen.

Teollinen menneisyys on tärkeä osa yhteisön nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Teollinen kulttuuriperintöyhteisö saattaa jatkaa useiden sukupolvien ajan teollisen identiteettinsä vaalimista erilaisten *kommemorattiivisten käytänteiden* varassa. Yhteisöt hyödyntävät menneisyyden jälkiä esimerkiksi nimeämällä paikkoja ja asioita, säilyttämällä menneisyyden jäänteitä muistomerkkeinä, merkitsemällä symbolisia paikkoja sekä ylläpitämällä historiatietoisuutta. Menneisyyteen liittyviä aihioita näkyy usein kaupunkien strategioissa, paikallisten yritysten markkinoinnissa ja elinkeinoelämän puitteiden rakentamisessa.

Tehtaan lakkauttamisen yhteisölle aiheuttamaa shokkia ei kannata vähätellä. Paitsi ison työllistäjän ja verotulojen lähteen, paikkakunnat menettävät usein monien arkisten tarpeiden ja palvelujen tuottajan. Suomessa on paljon pieniä paikkakuntia, jotka elävät jälkiteollisten haasteiden kanssa. Sellaisia kuvatakseen talousmaantieteilijä Andrés Rodríguez-Pose on käyttänyt termiä 'paikat, jotka eivät merkitse mitään'. Roolin menettäminen kansallisessa talousjärjestelmässä ja maailmanmarkkinoilla saattaa ilmetä 'kostona' oletetuille syyllisille vaikkapa äänestämällä protestivoimia tai olemalla piittaamatta ympäristöarvoista.

Ihminen kuitenkin reagoi ja sopeutuu muutoksiin eri tavoin eri kulttuureissa ja muutoksen eri vaiheissa: EU-hankkeessa Valoisa tulevaisuus (Bright Future 2017–2020) kurkistetaan usein takapajuksen imagon taakse ja pyritään tunnistamaan vaihtoehtoisia kehityskulkuja. Tarkastelukohteena olivat teollisuuskaupungit Suomen lisäksi Sloveniasta, Englannista, Hollannista ja Romaniasta. Yritys sopeutua uuteen maailmaan on useimmiten sekoitus perinteistä uskoa ja uutta retoriikkaa. Tulkintojen ääripäissä näkyvät teolliseen menneisyyteen sä tarrautuneet sosialistiset mallikaupungit ja hiilipölyä kuvastaan karistavat modernit osamishubit basaarimaisine kävelykatuineen. Sopeutumisen kudelmaan punoutuu koko ajan uusia kerroksia.

Teollinen kulttuuriperintöyhteisö ”merkitsee jotakin” niin kauan, kuin siinä jaetaan ja hyödynnetään yhteisön teollista menneisyyttä koskevaa tietoa. Yhteisöä koossa pitävä osallisuus kohdistuu yhdistävään historiaan ja teollisuuden aineettomiin ja aineellisiin jäänteisiin. Voi hyvinkin olla, ettei teollinen kulttuuriperintö näy teollisuuspaikkakunnan maisemassa. Teollista kulttuuriperintöä voi olla myös yhteisössä puhuttu kieli, työtapa, tai työhön liittyvä tapa ajatella tai organisoitua. 13.12.2019 tarkastettiin Turun yliopistossa Mikko Ahon väitöskirja *”Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siitä voi olla kaikki ylpeitä”*: Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä. Väitöskirja tekee ymmärrettäväksi sellaista sukupolvelta toiselle siirtyvää teollista kulttuuriperintöä, jota ei voi koskea käsin eikä nähdä paljain silmin.

Tämä Tekniikan Waiheiden numero alkaa Rauno Sairisen katsauksella Fiskarsin ruukin tuotannollisista vaiheista ja niiden ympäristövaikutuksista. Sairinen seuraa Fiskarsin muodonmuutoksia rauta- ja kupariruukista kulttuuri- ja matkailuruukiksi. Seuraavana on Anna Sivulan ja Leena Kolehmaisen englanninkielinen artikkeli, joka käsittelee kieltä teollisena kulttuuriperintönä. Artikkelissa hyödynnetään Varkauden kaupunkia koskevia esimerkkejä.

Sen jälkeen seuraa Hilkka Heinosen ja Jukka Sihvosen katsaus Möhkön ruukkikylään. Artikkelissa tarkastellaan Möhköä kulttuurikohteena ja pohditaan luonnonvarojen muuttuvaa arvostusta. Neljäntenä on Jaana Pajarisen ja Pekka Piiparisen katsaus siihen, miten kairosteollinen kulttuuriperintö sysäsi liikkeelle kesätapahtuman ”Outokummun vanhat talot”. Numeron päättää FM Mikko Ahon lektio, joka valottaa sitä, millä tavoin teolliset kulttuuriperintöyhteisöt jatkavat teollisuusyhteisön elämää ja kiinnittyvät paikkoihin.

Simo Häyrynen¹ & Anna Sivula²
Vierailevat päätoimittajat

To cite this article: Simo Häyrynen & Anna Sivula, ”Teollisten paikkakuntien kulttuurinen siirtymä” *Tekniikan Waiheita* 37, no. 4 (2019): 4–5. <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88905>

To link to this article: <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88905>

¹ YTT Simo Häyrynen on ympäristöpolitiikan yliopistolehtori Itä-Suomen yliopistossa ja kulttuuripolitiikan dosentti Turun ja Itä-Suomen yliopistossa. Parhaillaan hän vetää jälkiteollisten paikkakuntien sosiokulttuuriin rakenteita ja vaihtoehtoja viidessä Euroopan maassa vertailevan EU-projektin ’Bright Futures for Black Towns’ Suomen osaa (ERA-NET 2017–2020) tapauskohteenaan Kajaani. Lisäksi hän johtaa juuri päättynyttä Suomen Akatemian ’Kestävyyssiirtymien rajaseudut’ -hanketta (2016–2019), jossa tarkastellaan kestävyysideoitten omaksumista Euroopan syrjäseuduilla.

² FT Anna Sivula on kulttuuriperinnön tutkimuksen professori Turun yliopistossa. Hän on tutkinut historiankirjoituksen historiaa, historiantutkimuksen menetelmiä ja johtanut useita paikallishistoriallisia tutkimushankkeita. Viime vuosina hän on johtanut Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelmaa ja tutkinut esimerkiksi digitaalisen kulttuurin perintöä, teollista kulttuuriperintöä ja erilaisten kulttuuriperintöyhteisöjen identiteettiyötä.

Cultural Transition in Industrial Communities

Urban studies have been interested in big cities. Less attention has been paid to the fundamental cultural transition in the small and medium size industrial communities. In this special issue of “Tekniikan Waiheita” we look at the transformations of the small and medium size industrial communities facing the postindustrialization and deindustrialization. What kinds of tangible and intangible traces does the cultural transition leave in the industrial communities? What kinds of cultural heritages are emerging in these transitions? What kinds of collective identities and participatory practices of identity work are emerging during the cultural transition? Why is it important to research not only the industrial cities but also the small industrial communities?

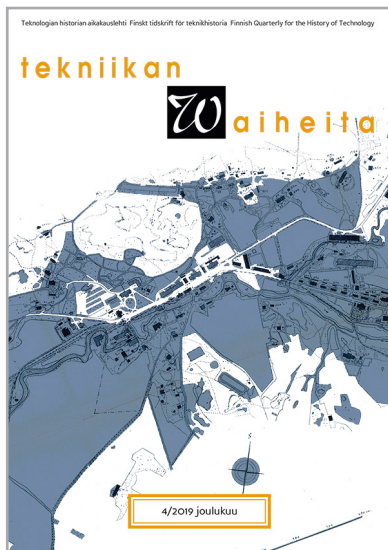
Rauno Sairanen opens this volume with his article “The historical transitions of production in the Fiskars iron works village and their impacts to the environment and community: From iron and copper works village to cultural and tourism village.” Then Anna Sivula and Leena Kolehmainen introduce the the linguistic heritage of industry, investigated in the light of two case studies from selected linguistic landscapes of Varkaus, a small industrial community in eastern Finland. The case studies illuminate both multilingualism of the industrial community as industrial linguistic heritage and language as a means to verbalize and commemorate the industrial past of the community. In the third article, Hilikka Heinonen ja Jukka Sihvonen introduce the ironworks village of Möhkö. In the fourth article, Jaana Pajarinen and Pekka Piiparinen study the old houses of Outokumpu mining community. The last text is the *lectio praecursoria*. The speech was given by doctoral candidate Mikko Aho (University of Turku) in the public examination of his doctoral dissertation in 13.12.2019 at the Maritime Museum of Rauma. Mikko Aho’s dissertation is on occupational self-image of shipbuilders in Rauma, Finland, as manifested in their oral history. The *lectio praecursoria* deals with the places and transmission of industrial heritage.

Part of the content of this volume is funded by the JPI Urban Europe project BRIGHT FUTURE co-financed by European Union’s H2020 funds and national funds, in this case Academy of Finland, grant number 312011.

Simo Häyrynen¹ & Anna Sivula²
Visiting editors in chief

¹ Phd (Soc.Sc) Simo Häyrynen is University Lecturer in Environmental Policy in University of Eastern Finland and Docent in Cultural Policy (UEF, Turku University). He has run several research projects including current projects The Frontiers of Sustainability Transition focusing on the cultural adaptation of sustainability policies in European peripheries (Academy of Finland 2016–2019) and as a work package leader in EU-project Bright Future for Black Towns concentrating on the socio-cultural structures of declining industrial communities in five European countries (Eranet 2017–2020). His recent publications include co-edited two-volume Palgrave&McMillan compilation Arts and the Challenge of Markets (2018).

² Anna Sivula is a professor of cultural heritage at the University of Turku and the director of the Degree program of cultural production and landscape studies at the University of Turku. Her research interests include the study of historiography and methodologies of historical research, and the dynamics of cultural heritage communities. In her current research, she is interested in the identity work of industrial heritage communities.

Tekniikan Waiheita
ISSN 2490-0443
Tekniikan Historian Seura ry.
37. vuosikerta:4
2019
<https://journal.fi/tekniikanwaiheita>

Fiskarsin ruukin tuotannolliset vaiheet ja niiden vaikutus ruukkimiljööseen – Rauta- ja kupariruukista kulttuuri- ja matkailuruukiksi

Rauno Sairinen

To cite this article: Rauno Sairinen, ”Fiskarsin ruukin tuotannolliset vaiheet ja niiden vaikutus ruukkimiljööseen – Rauta- ja kupariruukista kulttuuri- ja matkailuruukiksi” Tekniikan Waiheita 37, no. 4 (2019): 7–34. <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88906>

To link to this article: <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88906>

Fiskarsin ruukin tuotannolliset vaiheet ja niiden vaikutus ruukkimiljööseen – Rauta- ja kupariruukista kulttuuri- ja matkailuruukiksi¹

Rauno Sairinen²

Vuonna 1649 perustettu Fiskarsin rautaruukki on vuosisatojen varrella tullut tunnetuksi yhtenä suomalaisen raudan- ja kuparintuotannon ja -jalostuksen syntypaikoista. Myöhemmissä vaiheissa metallinjalostus muuttui konepaja- ja hienotaet tuotteiden suunnitteluksi ja tuotannoksi. Monille tutut Fiskarsin sakset, veitset ja aurat ovat syntyneet täällä. Fiskars on kokenut viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana hyvin voimakkaan rakennemuutoksen. Teollinen rautaruukki hiljeni ja muuntui tunnetuksi taiteilija- ja käsityöläisruukiksi, ja samalla myös matkailu- ja asumisruukiksi. Ruukki on elänyt monia teknologisten muutosten kausia; ollut välillä muutosten perässä kulkija, mutta usein myös uuden kehittäjä ja innovoinnin keskus. Tässä artikkelissa analysoidaan Fiskarsin ruukin tuotannollisia siirtymiä ja niiden vaikutusta ruukkimiljöön muotoutumiseen koko sen 370-vuotisen historian aikana. Artikkelin jakanutuu kolmeen osatehtävään: 1) Fiskarsin ruukin teollistutuotannollisten vaiheiden ja siirtymien analyysi ulottaen tarkastelu viimeiseen siirtymään kulttuuri- ja matkailuruukiksi. 2) 'Ruukkimiljöön' eli ruukki-yhdyskunnan fyysisen ja maankäytöllisen muotoutumisen vaiheet ja näiden suhde tuotannollisiin siirtymiin. 3) Analyysi muutoksissa vaikuttaneista muutosajureista ja alueen omista muutosresursseista ja sopeutumiskyvystä. Ruukin omat ja siellä kehitetyt resurssipohjat – eli energia- ja luonnonvarat, liikenneyhteydet, osaaminen ja riittävä työvoima – ovat olleet olennaisia sopeutumisessa ympäröivän maailman muutoksiin. Viimeisissä muutoksissa menestyksen keskeisiä tekijöitä ovat olleet historiallisen miljöön säilyttäminen ja hyödyntäminen sekä matkailun, kulttuurialojen ja pysyvän asumisen tehokas kytkeminen toisiinsa.

Johdanto

Läntisellä Uudellamaalla sijaitsevaan Fiskarsin ruukkiin kehittynyt taiteilija- ja käsityöläisyhteisö ja matkailukeskittymä on mielenkiintoinen ilmiö Suomessa. Yhteen ruukkiin on kolmen vuosikymmenen aikana kasautunut muotoilun, taiteen ja käsityöläisyyden huippuosajia niin, että voidaan puhua jopa ”luovan ruukin” synnystä. Samalla Fiskarsista on kasvanut merkittävä matkailukohde. Ruukki on arvostettu myös historiallisena kulttuuriympäristönä. Vuonna 1649 perustettu rautaruukki on yksi suomalaisen raudan- ja kuparintuotannon ja -jalostuksen syntypaikkoja. Myöhemmissä vaiheissa raudantuotanto muuttui konepaja- ja hienotaet tuotteiden suunnitteluksi ja tuotannoksi. Tunnetuimpia tuotteita ovat olleet sakset, veitset ja aurat. Ruukki on elänyt monia teknologisten muutosten kausia; ollut välillä muutosten perässä kulkija, mutta usein myös uuden kehittäjä ja innovoinnin keskus.

¹ Kiitokset kommenteista artikkeliin Sari Puustiselle, Jusa Peltoniemelle, Simo Häyryselle, Maija-Liisa Kairolle, Kari Selkälälle, Kenneth Silverille, Maria Ollikaiselle ja Anna Slottelle.

² Rauno Sairinen on Itä-Suomen yliopistossa ympäristöpolitiikan professori ja LYY-Instituutin (Luonnonvarat, yhteiskunta, ympäristö) tieteellinen johtaja. Sairisen tutkimusaloja ovat ympäristö- ja luonnonvarahallinta, ympäristöpolitiikan ohjauskeinot, sosiaalisten vaikutusten arviointi, kaivospolitiikka ja yhdyskuntasuunnittelu.

Artikkelin tavoitteena on analysoida Fiskarsin ruukin merkittäviä historiallisia muutosvaiheita koko sen 370 vuotisen kehityksen ajan, pohtia suurten muutosten taustalla vaikuttaneita teknologisia, taloudellisia, ympäristöllisiä ja yhteiskunnallisia syitä sekä arvioida ruukkimiljöön ja sen yhdyskuntarakenteen sopeutumista näihin pitkän aikavälin muutoksiin.

Transitiot eli siirtymät vaiheesta toiseen ovat olleet ruukkien historian peruspiirre. Ruukit syntyivät aikoinaan sopivan alueen, siellä tarjolla olevien eri tuotannon tekijöiden ja ulkoisten tarpeiden kohtaamisesta. Sitten ruukkien tuotannolliset muutokset ovat muovanneet näiden yhdyskuntien fyysisiä, sosiaalisia ja ympäristöllisiä piirteitä vaihtelevasti. 1900-luvun lopulla Suomessa on nähty useilla ruukkialueilla muutosprosessi tehdasyhdyskunnasta matkailu- ja kulttuuriperintökohteeksi³. Tyypillistä on ollut vanhan teollisen pohjan romahdus, joka on johtanut aivan uudenlaisen elinkeino- ja usein myös väestöpohjan rakentumiseen. Kulttuuri- ja taidealat ovat matkailun ohella olleet monessa Suomen rautaruukissa uusien elinkeinojen ja identiteetin perusta⁴. Fiskarsista on tullut näiden ruukkien yksi tunnetuimmista esimerkeistä. Helsingin läheisyys (90 km) on ollut sen ”menestystarinalle” selkeä etu sekä matkailuvirtojen että kulttuurialojen osajien kiinnostuksen kannalta. Toisaalta Fiskarsin menestystä ovat edesauttaneet historiallisen ruukkimiljöön, sen yhdyskuntarakenteen ja rakennusperinnön laaja säilyminen.⁵ Toisaalta juuri ruukin historialliset vaiheet ovat muokanneet ja muuttaneet ruukkimiljöötä hyvin paljon aina viime vuosiin asti.

Artikkelin tavoite jakaantuu kolmeen osatehtävään: 1) Fiskarsin ruukin teollistuotannollisten vaiheiden ja siirtymien analyysi ulottaen tarkastelu viimeiseen siirtymään kulttuuri- ja matkailuruukiksi. 2) ’Ruukkimiljöön’ eli ruukkilyhdyskunnan fyysisen ja maankäytöllisen muotoutumisen vaiheet ja näiden suhde tuotannollisiin siirtymiin. 3) Analyysi muutoksissa vaikuttaneista muutosajureista ja alueen omista muutosresursseista ja sopeutumiskyvystä.

Ruukkimiljööllä tarkoitetaan tässä alueen rakennus- ja luontoperinnöstä, tuotannon- ja yhdyskunnanrakenteesta sekä lähiympäristöstä muodostuvaa ympäristöllistä ja yhdyskunnallista kokonaisuutta⁶. Ruukkien kehitystä pohdittaessa on tärkeä muistaa, että rautaruukit eivät olleet pelkkiä tuotantolaitoksia, vaan kokonaisuuksia, johon kuuluivat koko yhteisö, työläisten asuinalueet, ruukin kartanot, sekä usein maa- ja metsätaloutta ja niihin liittyviä rakennuksia ja alueita. Ruukkien elämä oli siis erilaista kuin ympäröivällä maaseudulla, toisaalta se poikkesi täysin myös kaupunkien porvariston elämästä. Suomessa ruukkien kannattavuus edellytti omavaraistaloutta.⁷

Fiskarsin ruukin historiikkeissa sen kehitystä on tarkasteltu usein omistajakausion ja Fiskars Oy:n yrityshistorian kautta yhdistäen näitä kausia ansiokkaasti samalla teknologiseen ja tuotannolliseen muutokseen tapahtumahistoriana⁸. Sen sijaan ruukin historiaa on tutkittu melko vähän muutossiirtymien näkökulmasta ja varsinkaan pitkän historian ja ruukkimiljöön muotoutumisen yhdistelmänä. Parhaiten nämä yhdistyvät juhla kirjassa ”Fiskars 1649 – 350 vuotta Suomen teollista historiaa”⁹. Myös Nikander on esitellyt varsin laajasti ruukin fyysisen yhdyskuntarakenteen muotoutumista eri aikakausien suunnitelmien ja karttojen

³ vrt. Ruukkien retki 1998.

⁴ Mittilä & Lepistö 2013.

⁵ Sihvonen ym. 2013.

⁶ vrt. Fiskars 1649, 60.

⁷ Ruukkien retki 1998, 18.

⁸ vrt. Fager 1899; Särkkä 1935; Fiskars 1649, 1999.

⁹ Fiskars 1649 – 350 vuotta Suomen teollista historiaa, 1999.

avulla¹⁰. Vanhoissa historiallisissa tarkasteluissa siirtymä kulttuuri- ja matkailuruukiksi on luonnostaan poissa. Sairinen¹¹, Sihvonen ym.¹² ja Mononen ym.¹³ kertovat kyllä ruukkiyhdyshdyskunnan nykykehityksestä osana maaseutukylien yhdyskuntarakenteiden muutoksia, mutta ruukin pitkä historia jää puolestaan kertomatta.

Jotta voimme ymmärtää ruukkiyhdyshdyskuntien nykyistä fyysistä rakennetta ja elinkeinollista ja sosiaalista kehitystä on ymmärrettävä niiden historiallisia vaiheita sekä luonnonvarojen ja ympäristön käytön ja sosiaalisen rakenteen muutoksia¹⁴. Artikkelissa sovelletaan teollisten yhdyskuntien sopeutumisen teoriaa, jossa on tärkeää erottaa vaikuttavina tekijöinä ulkoiset muutosajurit ja toisaalta alueen sisäiset omat muutos- ja sopeutumisresurssit. Käsitteistöön liittyy olennaisena osana yhdyskuntien sopeutuminen eli adaptaatio, sen kapasiteetit ja sopeutumiskyky eli resilienssi¹⁵. Kestävillä yhteisöillä on muutosresilienssiä eli dynaamisia kykyjä reagoida negatiivisiin tapahtumiin ja muutoksiin, korostaa niiden erityisiä asiayhteyden vaikuttavia tekijöitä ja edistää uusia kehitysuuntauksia¹⁶. Teollisten yhdyskuntien muotoutumisen keskeisiä tekijöitä ovat olleet teknologian ja luonnonvarojen käytön muutokset sekä talouden kansainväliset ja globaalit muutokset¹⁷. Tällaisen kehityksen historiat voivat ulottua satojen vuosien taakse ja näin on tietenkin erityisesti historiallisilla teollisuusalueille¹⁸.

Artikkelin aineisto koostuu neljästä kokonaisuudesta, jotka edustavat sekä primääri- että sekundaariaineistoa:

- 1) Ruukkia koskeva aiempi historiallinen tutkimus: Fiskarsia koskevia historiallisia tutkimuksia ja selvityksiä on kartoitettu yli sadan vuoden ajalta. Aineistoa on koottu yhteen ja luokiteltu systemaattisesti pohtien tuotannonvaiheiden muutoksia.
- 2) Alueen kaavalliset ja kartalliset kuvaukset eri ajoilta: Historiallisten karttojen vertailun kautta nähdään ruukkimiljöön ja sen rakenteen kehitys suhteessa tuotannollisiin vaiheisiin.
- 3) Tutkijan omien kokemusten reflektointi ruukin pitkäaikaisena asukkaana. Kirjoittaja on asunut Fiskarsissa vuodesta 1995 lähtien, osallistunut sen kehitykseen asukkaana, kyläaktiivina ja eräässä vaiheessa kunnan poliittisena luottamushenkilönä mm. sen kaavoitukseen.
- 4) Ruukin toimijoiden haastattelut: artikkelissa on hyödynnetty sekä kirjoittajan itse tekemiä (vuosina 2000–19) että Radio Fiskarsin tekemiä lukuisia henkilöhaastatteluja ruukin lähihistoriaan liittyen¹⁹. Artikkelissa haastatteluja on hyödynnetty ruukin viimeisten muutosvaiheiden analyysissä.

¹⁰ Nikander, 1929.

¹¹ Sairinen 2005.

¹² Sihvonen ym. 2013.

¹³ Mononen ym. 2013.

¹⁴ vrt. Wagner & Wellmer 2009; Angelstam ym. 2013.

¹⁵ vrt. Eisto & Kotilainen 2010.

¹⁶ Häyrynen & Semi 2019; Marshall ym. 2012.

¹⁷ Eisto & Kotilainen 2010.

¹⁸ Hayter ym. 2003.

¹⁹ Radio Fiskars, www.radiofiskars.fi/

Artikkelin juonen kulku on seuraava: Aluksi käydään läpi ruukin kehityshistorian teollisia vaiheita etsien niistä merkittäviä siirtymiä. Tämän jälkeen analysoidaan ruukkityhdyskunnan kehityspiirteitä alueellisena ja ympäristöllisenä eli ruukkimiljöön muutoksena. Historian eri vaiheisiin kytkeytyvät kaavalliset tarkastelut luovat kuvaa yhdyskunnan fyysisten rakenteiden ja maankäytön luomista ympäristöllisistä muutoksista. Lopuksi analysoidaan uudenlaisen yhdyskunnan syntyä kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukkien käsitteiden avulla.

Länsi-Uusimaa Suomen raudantuotannon syntyseutuna

Raudan valmistus on ollut tunnettua Suomessa ikimuistoisista ajoista lähtien. Valmistus tapahtui läpi vanhan- ja keskiajan käsityömaisesti pienissä yksinkertaisissa maauuneissa. Raaka-aineena olivat varsinkin sisämaassa alueelta saatavat järvi- ja suomalmat. Keskiajan lopulla oli ulkomailla kehittynyt uusi raudan valmistustapa. ”Ruvettiin rakentamaan korkeita malmin sulatusuuneja, joissa palkeiden avulla tapahtuvan voimakkaan puhalluksen kautta saatiin syntymään suuremmissa muodossa tapahtuva, yhtenäinen raakaraudan valmistus. Kehityksen kulku oli vähitellen vienyt siihen, että tällaisissa korkeissa sulatusuuneissa, alkuperäisissä masuuneissa juoksevaan muotoon saatettu ja valmistettu takkirauta, joka sellaisenaan ei ole takomakelpoinen, opittiin uudelleen kuumentamalla, mellottamalla tekemään takomakelpoiseksi.”²⁰

Uuden teknologian myötä syntyi rautaruukkeja. Ruotsi-Suomessa rautaruukeilla tarkoitettiin valtiolta erioikeuden – privilegion - saaneita teollisuuslaitoksia, joiden kankirautapajat, masuunit ja muut laitokset keskittyivät pääasiallisesti rautamalmin jalostamiseen ja raudan käsittelyyn. Myöhemmin ruukeiksi kutsuttiin myös paperi- ja lasitehtaita.²¹ Yhteiskunnallisesti käsitteellä ruukki on tarkoitettu paitsi rauta- ja terästedasta myös asuinyhteisöä ruukin ympärillä.

Ruukkiteollisuus aloitettiin Suomessa kruunun toimesta. Valtakuntaan tarvittiin rautaa sekä kotimaan tarpeisiin – laivanrakennukseen ja linnoituksiin – sekä vientiin ulkomaille. Ruotsi oli 1600-luvulla Euroopan tärkein raudantuottaja ja toiminta ulotettiin vähitellen myös Suomeen, kun Ruotsin puolella tuli jo pulaa puuhiilen saannista. Samalla kuningas tarvitsi vientituloja 30-vuotisen sodan kuluihin.²²

Suomessa ruukkien synty keskittyi aluksi voimakkaasti Länsi-Uudellemaalle, jonne perustettiin 1600-luvun puolivälissä useita ruukkeja. Masuunien polttoaineena voitiin käyttää ainoastaan puuhiiliä ja sysiä. Lisäksi palkeitten käyttämiseen tarvittiin vesivoimaa. Rautasulatot tuli siis sijoittaa alueille, joissa oli näitä kaikkia luonnonresursseja. Tarvittiin myös rautamalmia ja pääsy merelle.²³

Suomen ensimmäinen yritys raudan tuotantoon tapahtui jo Kvarnbyn ruukissa Länsi-Uudellamaalla 1540-luvulla. Malmia louhittiin hetken aikaa Nybyn kaivoksesta. Ensimmäinen pidempään toiminut rautakaivos oli Lohjan Ojamo (perustettu 1538–40). Ensimmäinen rautaruukki oli vuoden 1560 paikkeilla perustettu Mustio (ruots. Svartå), jonne pystytettiin masuunin edeltäjä harkkoehytti hyödyntämään Ojamon malmia.

²⁰ Särkkä 1935, 5–6.

²¹ Fiskars 1649, 1999, 6.

²² Salokorpi 1999, 15.

²³ Salokorpi 1999

Ajatus Suomen maaperästä löydettävistä runsaista rautamalmeista eli toiveissa. 1600-luvun alussa Kustaa II Aadolfin toimesta Suomessa aloitettiin järjestelmällinen malmien etsintä ja välillä suljettu Ojamon kaivos avattiin uudelleen vuonna 1616–17. Suomeen lähetettiin 1600-luvun alkupuolella useita kruunun palkkaamia malminetsijöitä. Etsintöjen tulokset olivat kuitenkin heikkoja. Suomen maaperästä löytyneen rautamalmin louhiminen osoittautui siis pian kannattamattomaksi. Vähitellen kruunu siirsi etsinnät yksityisten haltuun.²⁴ Ratkaisuna malmin puutteeseen oli sen tuonti Ruotsista, lähinnä Tukholman saaristossa sijainneesta Utön kaivoksesta²⁵. Myös raaka- eli takkirautaa laivattiin Ruotsista Suomeen taottavaksi.²⁶

Kaivostoiminta ei ollut menestyksekkästä. Kaivosten toimintaa hankaloittivat ajoittain onnettomuudet. Esimerkiksi vuonna 1657 Ojamon kaivoksessa tapahtui sortuma, jonka tuloksena Lohjan järven vettä pääsi kaivokseen täyttäen vanhasta kaivoksesta yli puolet²⁷. Paikallinen tuki kaivostoiminnalle ei myöskään ollut selvää. Vuonna 1660 Fiskarsin ruukin perustajan Peter Thorwösten leski Elin Säger kertoi, että he olivat mahdollistaneet suurilla kustannuksilla malmin etsintää, mutta mitään suurta ei ollut tapahtunut, koska paikallinen väestö ei ollut halukas auttamaan ruukin kehittäjiä²⁸.

Länsi-Uudellamaalla Pohjan pitäjä ympäristöineen oli metsäistä seutua, jossa oli myös koskivoimaa sekä sopiva satamapaikka Pohjankurussa. Pohjasta tulikin rautateollisuuden – ja samalla teollisuuden - synnyn keskuspaikka Suomessa.²⁹ Tähän asti kruunu oli perustanut rautaruukkeja, mutta nyt myös yksityiset yrittäjät kiinnostuivat ja saivat mahdollisuuden. Ensimmäinen rautasulatto syntyi Mustiolle vuonna 1616. Seuraavina perustettiin Pohjan Antskogin rautatehdas noin 1630, Billnäs 1641 (suom. Pinjainen), Inkoon Fagervik 1646 sekä Fiskars 1649.

Fiskarsin ruukin perustaminen 1600-luvulla

Fiskarsin ruukin perusti hollantilainen Peter Thorwöste. Hän sai ensin Antskogin ruukin haltuunsa vuonna 1647. Kahta vuotta myöhemmin hän perusti Fiskarsiin ruukin saatuaan ensin vuokraoikeudet koskeen ja maahan. Rakennusoikeus masuuniin myönnettiin 31.10.1649 ja aloittava ruukki sai kaksi kertaa tavallista pidemmän verovapauden.³⁰ Thorwöste sai rakennuspaikan omistukseensa vasta 1660, kun vaihtoi Fiskarsin alueen lähelle oleviin Bölen ja Brunkomin alueisiin³¹. Parhaimmillaan rautaa tuotettiin yli 1000 kiloa vuorokaudessa. Raudanvalmistus vaati ammattitaitoista työvoimaa, jota hankittiin Ruotsista, Saksasta ja Alankomaista. Vuonna 1656 Fiskarsin ja Antskogin ruukeissa oli yhteensä 54 henkilöä töissä³².

Ensimmäiset ruukit oli perustettu lähelle kaivoksia. Kun malmin saaminen Suomesta osoittautui lopulta kovin vähäiseksi ja päätettiin nojautua Ruotsista tuotuun malmiin, tuli hy-

²⁴ Vilkuna 1994, 124–125.

²⁵ Vilkuna 1994, 128–130.

²⁶ Fiskars 1649, 1999.

²⁷ Nikander 1929a, 17.

²⁸ Nikander 1929a, 17.

²⁹ Fiskars 1649, 1999; Ruukkien retki 1998; Salokorpi 1999.

³⁰ Fager 1899, 5–11; Nikander 1929a, 5–9; Särkkä 1935, 8–10.

³¹ Nikander 1929a, 9.

³² Fiskars 1649, 1999, 10–16.

vistä vesireiteistä keskeinen kysymys. Polttoaineet voitiin kuljettaa sysien ja puun keveyden vuoksi talvisin. Sen sijaan malmin kuljetuksessa oli pitäydyttävä sulan veden aikaan ja avoimiin, perattuihin sisävesireitteihin. Kovin syvälle sisämaahan ruukkeja ei siis voitu perustaa ja jo pian ensimmäisten ruukkien perustamisen jälkeen tuli tärkeäksi lastausmahdollisuus meritse tapahtuvaan kuljetukseen. Fiskars kehittyi voimakkaasti, koska sinne oli jokea myöten suora meriyhteys. Lotjat pystyttiin uittamaan ruukkiin asti.³³

Kustaa H.J. Vilkkuna³⁴ on arvioinut, että 1600-luvun lopulla Suomen vuoritoimi saavutti teknisen osaamistasonsa huomioon ottaen laajentumismahdollisuuksiensa rajat. ”*Kruunu oli onnistunut jotenkuten alkuperäisessä tavoitteessaan. Se oli saanut sijoitetuksi eniten polttoainetta kuluttavia tuotantolaitoksia valtakunnan metsävarojen suuntaan Suomen puolelle. ... Sitä paitsi suurvallon itäosista saatiin muodostetuksi taloudellisesti kiinteä kokonaisuus juurruttamalla sinne kysyntää vastannut teollisuudenbaara.*” Fiskarsin ruukista oli tullut keskeinen osa tässä kehitystä.

1700-luku: sotien ja epävarmuuden ajasta kuparilaitokseksi

1700-luvulle tultaessa Ruotsi-Suomi köyhtyi ja heikkeni monin tavoin. Suurina nälkävuosina 1696–1697 väestöstä menehtyi kolmasosa. Suuren Pohjan sodan aikana (1700–1721) venäläiset tuhosivat Suomen rannikkoseutuja ja myös ruukkeja järjestelmällisesti. Fiskars ja Anstskog tuhottiin pahoin 1713³⁵. Laine³⁶ kuvaa, että Antskogin ja Fiskarsin ruukit olivat sodanaikaisessa rappiotilassa vielä vuonna 1731.

Suuren Pohjan sodan jälkeinen aika oli Ruotsin rautateollisuuden korkeasuhdanteiden aikaa ja raudan hinta nousi huomattavasti. Suomaisilla omistajilla ja sijoittajilla ei ollut kuitenkaan varaa elvyttää ruukkeja sodan jäljiltä. Pääomia ja kiinnostusta löytyi varakkailta tukholmalaisilta tukkukauppiailta. Fiskarsin ja Antskogin ruukit ostikin tukholmalainen kauppias John Montgomerie vuonna 1731.³⁷

Fiskarsin ja Antskogin ruukkiryhmä kehittyi tuona aikana teknologisesti. Samalla värvätiin lisää ulkomaalaista työvoimaa³⁸. Antskogissa otettiin käyttöön nk. valloonitaonta; yhdellä vasaralla voitiin nyt takoa yhtä paljon kankirautaa kuin aiemmin kahdella. Fiskarsiin rakennettiin uusi tehokkaampi masuuni ja käytettiin myös valloniseppiä³⁹.

Uusi sota, Pikkuviha (1741–1743), ei tuonut mukanaan edellisen sodan tyyppistä suurta hävitystä, mutta aiheutti kuitenkin vakavia taloudellisia ongelmia. Montgomerie velkaantui ja oli pakotettu suuriin kiinnityksiin ja lopulta Fiskarsin ja Anstskogin sekä lähialueelta hankimiensa Kosken ja Kullaan ruukkien myymiseen vuonna 1752. Fiskarsin uudet omistajat olivat kauppaneuvos Robert Finlay ja ratsumestari John Jennings. Uusillakaan omistajilla ei ollut taloudellisesti vakaata ja raudan valmistus Fiskarsissa väheni. Tilalle tuli vähitellen

³³ Vilkkuna 1994, 142.

³⁴ Vilkkuna 1994, 302.

³⁵ Särkkä 1935, 12.

³⁶ Laine 1948, 104.

³⁷ Särkkä 1935, 15.

³⁸ Fiskars 1649, 1999, 17.

³⁹ Särkkä 1935, 15.

kuparin valmistus.⁴⁰ Jennings oli metallurgian ammattilainen ja suunnitteli Fiskarsiin uuden masuunin, joka otettiin käyttöön vuonna 1756⁴¹.

Kiskon pitäjässä Orijärveltä oli löydetty kuparia vuonna 1757. Kun Fiskarsin omistaja Finley hankki 1760-luvulla enemmistöosuuden tästä kaivoksesta ja perusti Karjalohjalle Kärkelän sulatushytin 1766, korvasi kuparin valmistus Fiskarsin toiminnassa raudan tuotannon vähentymisen. Fiskarsin ruukkia kutsuttiinkin tuolloin Fiskarsin kuparilaitokseksi.⁴²

Fiskarsin omistaja vaihtui taas 1770-luvulla. Omistajaksi tuli 1778 amsterdamilainen kauppahuone Jean ja Carl Hasselgren ja vuonna 1783 tukholmalainen kauppias Magnus Björkman. Hän osti myös Orijärven kuparikaivoksen. Ruotsi-Suomessa alkoi kaivos- ja metallialan pitkäaikainen korkeasuhdanne 1700-luvun lopulla. Kun kuparin hinnat nousivat voimakkaammin kuin raudan, Björkman keskittyi enemmän kuparin tuotantoon.⁴³

Ruotsin-vallan viimeisinä vuosina kuparin hinnat alkoivat laskea ja tuotantoa pienennettiin. Myös Fiskarsin ruukin tilanne heikkeni. Kehitys jatkui siihen asti, kun Suomi liitettiin Venäjään.⁴⁴ Särkän arvion mukaan Ruotsin vallan aikana Suomen ruukki- ja rautateollisuus ei kehittynyt kovin pitkälle. Se nojasi vahvasti Ruotsista tuotuihin raaka-aineisiin ja tuotti lähinnä varsin karkeita rautatakeita⁴⁵.

1800-luvun alun uudistumiskausi: kohti koneiden ja saksien valmistusta

1800-luvun alussa Suomessa oli seitsemän masuunia ja 23 vasarapajaa. Ero Ruotsista tiesi suuria muutoksia ja aluksi vaikeuksia ruukkiteollisuuden asemaan. Ruotsin malmit ja takki-rauta eivät enää kulkeneet Suomeen niin vapaasti kuin ennen. Metall- ja kaivosteollisuuden kehitystä pidettiin Suomessa kuitenkin maalle tärkeänä. Tavoitteeksi nostettiin Suomen vahvempi omavaraisuus malmivarojen suhteen. Tällä ajatuksella Suomeen perustettiin vuonna 1821 vuori-intendentin konttori ja myöhemmin vuorihallitus 1858.⁴⁶

Venäjän vallan alle siirtyminen merkitsi välittömiä muutoksia myös Fiskarsiin. Koska ruotsalaiset eivät enää saaneet omistaa ruukkeja Suomessa, Magnus Björkman myi Fiskarsin vasta parikymmenvuotiaalle pojalleen Ludvigille vuonna 1815. Hänestä tuli kuitenkin hyvin lyhytaikainen omistaja⁴⁷. Taloudellisten ongelmien vuoksi ruukki myytiin turkulaiselle apteekkarille John von Julinille vuonna 1822. Ongelmia kasvattivat kuparin hinnan alentuminen Venäjän tuotannon takia sekä poikkeukselliset sääolosuhteet, jotka heikensivät merkittävästi sekä puuhiilen että malmin kuljetuksia.⁴⁸

Fiskarsin ruukin merkittävä uudistumiskausi sijoittuu 1800-luvun alkupuolelle ruukinpatruuna John von Julinin aikaan (1822–1853)⁴⁹. Tuolloin rautaruukki laajeni ja uudistui

⁴⁰ Särkkä 1935, 16.

⁴¹ Salokorpi 1999, 63.

⁴² Särkkä 1935, 17.

⁴³ Särkkä 1935, 17–18; Nikander 1929a, 60.

⁴⁴ Särkkä 1935, 18.

⁴⁵ Särkkä 1935, 31.

⁴⁶ Junnila 1986, 67–68; Särkkä 1935, 31.

⁴⁷ Fiskars 1649, 1999, 20–22.

⁴⁸ Nikander 1929b, 6–7.

⁴⁹ Fiskars 1649, 1999, 22–30; Nikander 1929b.

Kuva 1. Fiskarsin Kuparipaja vuonna 1872. Kuparipaja rakennettiin alunperin vuonna 1818. Kaksikerroksinen kivitalo paloi vuonna 1855, mutta se rakennettiin uudelleen. Kuparivasaratoiminnan loputtua rakennuksen alakertaan sijoitettiin hienopajan tuotantoa ja yläkertaan hiomo. Kuvaaja C.J. Malmberg. Lähde: Fiskarsin museon kuvakokoelma.

varsinkin yläruukin suuntaan. Julin kiinnitti huomiota jälleen myös raudan valmistukseen kuparin lisäksi. Hyvin monialainen John von Julin oli aiemmillä ulkomaanmatkoillaan tutustunut hienotaetehtaisiin Ruotsissa ja Englannissa. Turun palon ja Helsingin pääkaupungiksi tuleamisen jälkeen näissä kaupungeissa oli vilkasta rakentamista ja tarvetta hienoista rautateksteistä. Julin käytti tilannetta hyväkseen ja rakennutti 1831–32 Suomen ensimmäisen hienotaepajan Fiskarsiin. Työkalut, mallit ja mestarit tulivat Ruotsista ja mestareita myöhemmin myös Englannista⁵⁰. Englannista tulleille sepille rakennettiin jopa oma Kardusen-niminen talo ruukin keskustaan vuonna 1843.⁵¹

Vuonna 1836 rakennettiin uusi valimo kupu-uunineen⁵². Särkän⁵³ mukaan tämä ”*alusaan vähäpätöinen laitos merkitsi käännekohtaa Suomen rautateollisuuden historiassa, sillä siitä kehittynyt laitos teki mahdolliseksi koneiden valmistuksen aloittamisen maassamme*”. Valimossa valmistettiin mm. hammaspyöriä, kiskotienpyöriä, patoja ja pannuja.

⁵⁰ Ruukkien retki 1998, 5.

⁵¹ Nikander 1929b, 83.

⁵² Nikander 1929b, 65.

⁵³ Särkkä 1935, 39.

Uudistukset jatkuivat. Vuonna 1837 aloitti Suomen ensimmäinen konepaja, joka valmisti seuraavana vuonna ensimmäisen suomalaisen höyrykoneen. Ammattityövoimaa hankittiin Ruotsista.⁵⁴ Konepajan alkuvaiheen tärkeitä töitä olivat useiden Suomen kanavien sulkuporit ja koneistot höyrylaivoihin⁵⁵. Myöhemmin sekä investointien aiheuttama velkataakka että onnettomuudet hidastivat hyvää vauhtia. Fiskarsin kuparivasara ja hienotakomon sorvaamo paloivat vuonna 1855⁵⁶.

1800-luvun puolivälissä raudanvalmistus tehostui maailmalla vallankumouksellisesti, kun siirryttiin putlaukseen ja valssaukseen. Valssaus korvasi taontamenetelmän. Takkiraudan mellotuksessa otettiin käyttöön putlausmenetelmä, mikä teki mahdolliseksi kivihiihen käytön kuumennuksessa. Samalla höyrykone teki rautaruukit riippumattomiksi vesivoimasta. Suomenkin rautaruukeissa oli seurattava tätä kehitystä. ”Vanhanaikainen saksantaonta sai väistyä uusien metallurgisten menetelmien tieltä ja vanhat varsivasarat korvattiin höyryvasaroilla. Putlauslaitoksiin yhdistettiin säännöllisesti valssilaitos kankiraudan suoristusta varten.”⁵⁷

Fiskarsissa uudistusten tarpeesta oli puhuttu jo John von Julinin aikana, mutta hän ei ennättänyt näihin muutoksiin ryhtyä ennen kuolemaansa. 1840-luvun lopulla oli ollut jo ilmeistä, että siihen asti suhteellisen hyvin menestynyt Fiskarsin raudantuotanto ei kestäisi kansainvälistä kilpailua ilman teknologista uusiutumista⁵⁸. Fiskarsin uusi valssi- ja putlauslaitos rakennettiin vuosina 1858–59, käsittäen 4 putlaus- ja 3 uuttausuunia⁵⁹. Kankiraudan valmistus tehostui 5–10-kertaiseksi⁶⁰. Muutokset mahdollistivat teknisesti uudestaan Suomen omien suo- ja järvimalmien käytön raudan valmistukseen, mutta Ruotsin edullisempi rautamalmi kuitenkin korvasi suomalaisen hyvin pian 1860-luvulla.

Fiskarsista alkoi vähitellen kehittyä myös vahva maa- ja metsätalousruukki. 1800-luvun alkupuolella John von Julinin johdolla hankittiin maita, otettiin käyttöön vuoroviljelyä ja kehitettiin karjataloutta. Vuonna 1836 rakennettiin suuri Engelin piirtämä navetta ja kehitettiin karjan kasvattajien palkitsemista. Myöhemmin maanviljelyssä kokeiltiin auroja ja muita omia tuotteita, joista sitten parhaimpia otettiin tuotantoon.⁶¹

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun muutoskehitys: Ruukista yhtiöksi

Suomen rautateollisuus ja samalla ruukit olivat 1800-luvulla suurimmaksi osaksi vientiteollisuutta ja riippuvaisia Venäjän kysynnästä ja hintatasosta. Teknisten uudistusten avulla pystyttiin tuotantoa kasvattamaan aina 1860-luvun lopulle asti. 1870-luvulla rautateollisuudessa koettiin kansainvälinen ylituotantokriisi. Ala alkoi taantua Suomessa, syitä oli useita: kansainvälinen kilpailu, Venäjän asettamat tullit ja tuontikiintiöt, mutta myös se, että tekno-

⁵⁴ Nikander 1929b, 66; Särkkä 1935, 40.

⁵⁵ Laine 1948, 140.

⁵⁶ Laine 1948, 153.

⁵⁷ Särkkä 1935, 48.

⁵⁸ Matvejew 1949, 32.

⁵⁹ Nikander 1929b, 115–16; Laine 1950, 447.

⁶⁰ Laine 1948, 155.

⁶¹ Särkkä 1935, 43–44; Matvejew 1981, 46.

logiset uudistukset hyödyttivät eniten suuria maita.⁶² Näiden paineiden alla metalliteollisuuden johtavaksi alaksi alkoi Suomessa kehittyä kotimaan uusia tarpeita tyydyttävä konepajateollisuus: kasvavat puunjalostusteollisuus ja rautatieverkosto tarvitsivat koneita ja laitteita⁶³.

1860- ja 70-luvuilla Fiskarsin ruukin taloudellinen tilanne oli erittäin heikko. Päätuotteena oli edelleen huonosti kannattava kankirauta, jota vietiin Venäjälle⁶⁴. Fiskarsin konepajalla erikoistuttiin yhä enemmän maanviljelyskoneiden – erityisesti puimakoneiden ja aurojen – valmistukseen. Aluksi menekki ja kannattavuus olivat tosin huonot. Lisäksi vuoden 1878 tulipalo hävitti asennus- ja viilaspajan ja lähes kaikki mallit.⁶⁵ Fiskarsin hienotaepaja tuotti muun muassa veitsiä, haarukoita, saksia ja puukkoja. Tuotannon kannattavuus oli ajoittain heikkoa ulkomaisen kilpailun vuoksi. Fiskarsin laadulla oli kuitenkin jo myös mainetta, minä osoitti se, että Venäjän ja Suomen markkinoille tuli 1870-luvulla suuret määrät Fiskarsin leimalla varustettuja halpoja saksalaisia kopioita.⁶⁶

Kuparin valmistusta tapahtui Suomessa vain Fiskarsissa ja Kärkelässä. Molemmat käyttivät Orijärven malmia. Fiskarsissa kuparin tuotantomäärä kohosi vielä 1860-luvulla louhinnan ja tilauksien lisääntyessä. Vastaperustettu rahapaja osti 1865–66 tarvitsemansa kuparin Fiskarsista. Kuparin valmistus väheni sitten 1870-luvulla, kunnes sulatustyö lopetettiin kokonaan 1873.⁶⁷ Suurina nälkävuosina 1867–68 ruukki toimitti alaisilleen viljaa ja muuta elintarvikkeita nk. ruukinhinnalla eli kohonneita hintoja huomattavasti halvemmalle. Myös tämä vaati resursseja. Rahan tarpeessa yritettiin välillä puutavaran myyntiä ulkomaille, vararikkoa mietittiin ja koko yhtiötä kaupattiin ulkomaille siinä onnistumatta.⁶⁸

Kun maa alkoi vähitellen taas vaurastua ja sahatteollisuus kasvaa, parantui Fiskarsin ruukin tilanne hieman. Aurojen tuotantoa kasvatettiin.⁶⁹ Vuonna 1883 perustettiin Fiskars Aktiebolag -niminen osakeyhtiö. Aiemmin yksityisomisteisesta ruukista tuli nyt osakeyhtiö. Tästä lähtien Fiskars oli sekä ruukki, mutta myös yhtiö, jolla oli monia toimialoja ja omistuksia myös muualla kuin Fiskarsissa. Yhtiöön liitettiin lähialueilta Åminneforsin ruukki Mustionjoen varrelta sekä Skogbyn ja Trollshovdan masuunit. Myöhemmin yhtiöön liitettiin myös Billnäsin ruukki ja Inhan valssilaitos.⁷⁰

Teollistuvan Suomen modernisoituva ruukki 1900–1970

1900-luvun alussa Fiskars-yhtiön kannattavuus heikkeni taas, mutta suhdannenousun ansiosta yhtiö kuitenkin pelastui. Fiskars listattiin Helsingin pörssiin vuonna 1915. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Fiskars-yhtiö laajentui ja uudistui ostamalla yrityksiä muualta Suomesta.⁷¹ Kehitys oli kuitenkin erittäin epävakaa, noudatellen yleistä talouskehitystä

⁶² Ahvenainen ym. 1982, 72–73.

⁶³ Halila 1986, 237.

⁶⁴ Särkkä 1935, 52–55.

⁶⁵ Laine 1948, 156.

⁶⁶ Laine 1950, 544.

⁶⁷ Laine 1950, 526–527; Särkkä 1935, 52–55.

⁶⁸ Särkkä 1935, 52–55.

⁶⁹ Särkkä 1935, 52–55.

⁷⁰ Nikander 1929b, 147; Salokorpi 1999, 72.

⁷¹ Fiskars 1649, 1999.

maassamme. Onnistuneiden yritysostojen ja investointien ansiosta yhtiön talous oli jälleen hyvässä kunnossa 1930-luvun lopussa, jolloin toinen maailmansota keskeytti Suomen talouselämän hyvän kehityskauden. Sodan aikana Fiskarsin tuotantolaitokset kävivät täydellä teholla. Tilauksista ei ollut pulaa, sen sijaan lähes kaikesta muusta kuten raaka-aineista, polttoaineesta ja työvoimasta. Fiskarsin ruukissa tuotettiin myös sotatarvikkeita.⁷²

1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla Fiskarsin ruukki tuli tunnetuksi veitsistä, saksista ja monista maatalouden työkaluista ja laitteista. Aurojen valmistuksesta tulikin ruukissa merkittävää. Vuosien kuluessa Auratehtaan tiloja piti laajentaa useita kertoja⁷³. 1930-luvun laman ja sotien vuoksi tuotannon modernisointi vei aikaa. Vasta toisen maailmansodan päätyttyä Fiskars-yhtiö toteutti suunnitelmansa uudistaa yhtiön rakenne massatuotantoa varten. Samalla modernisoituvaan Fiskarsin ruukkiin kehittyi vähitellen perinteistä omavaraisuusajattelua noudattaen omat metsä-, sähkö-, rakennusosastot.⁷⁴

Teollisuuden rakennemuutos ja ruukin hiljentyminen

Suuret muutokset koettelivat Fiskars-yhtiötä ja samalla Fiskarsin ruukkia 1970-luvun puolivälistä lähtien. Maailma ja markkinat muuttuivat. Metall- ja konepajateollisuus joutuivat suureen rakennemuutokseen ja sopeutumaan täysin uuteen todellisuuteen.⁷⁵ Vanhojen ruukkien eli Fiskarsin, Billnäsin, Åminneforsin ja Antskogin vanhat teollisuustilat eivät olleet enää sopivia muuttuviin vaatimuksiin ja teknologiseen uusiutumiseen. Vuosina 1978–1983 Pohjan kunta menetti kaiken kaikkiaan yli 600 teollista työpaikkaa. Samalla kunnan väkiluku kääntyi selvään laskuun.⁷⁶

Fiskars-yhtiö oli tehnyt 1960-luvun alussa yritysostoja, jotka eivät osoittautuneet kovinkaan harkituiksi. Vähitellen nämä ja erityisesti ympäröivän maailman muutos vaikuttivat yrityksen kannattavuuteen ja pakottivat rakennemuutoksiin. 1970-luvulla Fiskars-yhtiö suuntautui entistä voimakkaammin kuluttajatuotteisiin. Vuonna 1967 kehitetyistä oranssi-kahvaisista saksista tuli tämän kehityksen keskeinen symboli. Samalla yhtiö kansainvälistyi merkittävästi ja suuntasi Yhdysvaltoihin, jonne rakennettiin vuonna 1977 saksitehdas Wausaun kaupunkiin Wisconsiniin.⁷⁷

Fiskarsin ruukissa muutosten tuulet puhalsivat ensin vähitellen. 1960-luvulla työväkeä perheineen muutti Ruotsiin paremman leivän perään. Ruukissa oli kuitenkin vielä työtä tarjolla, ja sinne muuttikin uutta työväkeä muualta Suomesta. Muuttoliikkeen myötä väestön kielisuhde muuttui vähitellen. Suomenkielisistä tuli ruukissa enemmistö perinteisesti ruotsinkielisellä seudulla.⁷⁸ Vuonna 1968 saksituotanto siirrettiin Fiskarsissa isompiin tiloihin ja heti sen jälkeen oli edessä uuden saksitehtaan rakentaminen Billnäsiin 1972⁷⁹. Pohjan kunnan alueella metalliteollisuus kasvoi vielä 1970-luvun alkuun asti.

⁷² Fiskars Village 2019; Gösta Pihlgrenin haastattelu 12.7.2011.

⁷³ Särkkä 1935, 66.

⁷⁴ Carlson 1999.

⁷⁵ Sairinen 2005; Fiskars 1649, 1999.

⁷⁶ Sairinen 2005.

⁷⁷ Carlsson 1999, 182–187; Fiskars 1649, 1999, 34–37.

⁷⁸ Sairinen 2005.

⁷⁹ Carlson 1999, 183.

1970-luvun lopulla ruukissa alkoi teollisen vetäytymisen ja hiljentymisen aika. Perinteinen teollisuus siirtyi Fiskarsin ruukista vähitellen pois. Ensin saksituotanto siirtyi Billnäsin uusiin moderneihin tiloihin. Samalla Fiskarsissa lopetettiin laaja maataloustoiminta sekä ruukkia ylläpitänyt tekninen huolto kuljetus- ja rakennusosastoineen. Alkoi ruukin tyhjentymisen ja jonkinasteinen miljöön ränsistymisen aika. Työväkeä muutti pois, jäljelle jäi eläkeläisiä, osa vanhoista työväen asuintaloista tyhjennettiin ja toinen osa vuokrattiin muualta tulleille, myös kesäasukkaille. Yhtiö ei enää huoltanut rakennuksia samoin kuin aiemmin.⁸⁰

Ennen kuin tarkastelen viimeisen rakennemuutoksen sisältöjä, on tarpeen analysoida ruukin yhdyskunnan alueellista ja ympäristöllistä kehitystä sen historian eri vaiheissa.

Fiskarsin yhdyskunnan alueellinen muutos 1649–1980

Fiskarsin ruukin yhdyskuntarakenne on muuttunut suuresti vuosisatojen aikana sen teollisen toiminnan, teknologian ja työvoiman tarpeen muuttuessa. Fiskarsin joessa on kolme koskea. Ruukin ensimmäinen vaihe 1600-luvulla rakennettiin niistä alimmalle, nykyisen alaruukin alueelle. Yläruukkia alettiin rakentaa vasta 1700-luvun puolivälin jälkeen. Yhtään 1600-luvun taloa tai tehdasta ei ole säilynyt, mutta joitakin tämän ajan rakennneosia löytyy eräiden rakennusten perustuksissa. Alueen nykyinen tiestö on kuitenkin peräisin 1600-luvulta ja 1700-luvun alusta.⁸¹

Fiskarsin ruukin asuinrakenne kehittyi aluksi varsin suunnittelemattomasti. Taloryhmiä rakennettiin sinne tänne. Tarkempaan suunnitteluun siirryttiin vasta Finlayn aikana 1760-luvulla. Silloin ylimasuunimestari Bengt Qvist suunnitteli ruukin tulevaa kehitystä ja piirsi ruukille ’yleiskaavan’. Qvist oli palkattu vuonna 1761 Suomen ruukkien osittain omistaman Rautakonttorin (Jernkontoret) ylimestariksi ja asui seuraavina vuosina paljon Fiskarsissa.⁸²

Qvistin vuonna 1764 laatima kaava (kuva 4) oli yksi Suomen ensimmäisiä yrityksiä ruukkien suunnitelmalliseen kehittämiseen. Siinä kuvataan Fiskarsin yhdyskunnan silloinen rakenne, olemassa olevat rakennukset sekä suunniteltu lisärakentaminen. Qvist suunnitteli ruukin kasvavalle työväestölle asuinrakennuksia suoraviivaisen rivin muotoon Antskogin tien suuntaan. Tässä vaiheessa kaikki rakennukset ja teolliset toiminnot olivat vielä alaruukissa. Yksi tämän kaavan ensimmäisistä toteutetuista rakennuksista oli vuoden 1765 johtajan ”*karakitärbyggnad*”, nykyisin Ruukinkonttori.⁸³

Yläruukin rakentaminen aloitettiin noin 15 vuotta Qvistin suunnitelman jälkeen, jossaan Qvistin suunnitelmassa ei ollut vielä mitään ajatusta yläruukista. 1780 siirrettiin kankiraudan valmistus Antskogista Fiskarsiin, jonka yläputoukselle Älsvikenin partaalle rakennettiin kaksi saksanvasaraa⁸⁴. Kun Björkmanin aikana Fiskarsissa suuntauduttiin kupariin, panttiin toinen kankirautavasara seisomaan vuonna 1802 ja ylimmälle putoukselle perustettiin uusi kuparihytti⁸⁵.

⁸⁰ Sairinen 2005.

⁸¹ Fiskars 1649, 1999.

⁸² vrt. Nikander 1929a, 56–58; Fiskars 1649, 1999, 50–51.

⁸³ Nikander 1929a, 57.

⁸⁴ Särkkä 1935, 17.

⁸⁵ Särkkä 1935, 18.

Kuva 2. Fiskarsin yläruukki vuonna 1865. Etualalla vaalea talo on Kardusen (1843). Sen takana Peltorivin asuintalojen kattoja. Kuvan keskellä valssilaitos (1859), konepaja (1837) ja sen konttori (vaalea rakennus; nykyisin Fiskarsin museo). Kuvan vasemmassa yläkulmassa Rosehill (1837) ja oikealla Kullan talot (1859). Kuvaaja C.J. Malmberg. Lähde: Fiskarsin museon kuvakokoelma.

Ruukin patruunan päärakennuksen 'Stenhuset' (Kivimuuri tai Kivitalo) paikka oli suunniteltu jo Qvistin kaavassa 1764. Sen perustusten rakentaminen aloitettiin Magnus Björkmanin aikana 1805, mutta rakentaminen pääsi vauhtiin vasta pojan Bengt Ludvig Björkmanin aikana. Rakennus valmistui uuden omistajan John von Julinin aikana 1822 (ks. kuva 2).

Selvemmin Qvistin asemakaavan ajatus toteutui ruukinkadun rakentamisessa. Mutta katuja tehtiin lopulta kaksi ja erisuuntaisesti: ns. Ala- ja Yläruukinkatu (vrt. kuva 4 ja 5)⁸⁶. Ylimääräisen kadun rakentamiseen vaikutti työntekijöiden määrän kasvu, jonka uudet teollisuuslaitokset olivat tuoneet mukanaan. Yläruukinkatu, nykyinen Peltorivi, työväen torppineen kulki viivasuoraan alemmalta ruukinkadulta itään ja päättyi yläruukille. Aluksi siihen rakentui 8 työväenasuntoa. Fiskarsin ruukin kartassa vuonna 1816–22 (kuva 5) näkyy jo hyvin yläruukin rakentuminen: sinne sijoitetut uudet teollisuusrakennukset ja Peltorivin työläisasuntorivin kehittyminen molemmille puolille katua⁸⁷.

John von Julinin aikana (1822–1853) ruukki muuttui ja monipuolistui merkittävästi. Muutokset näkyvät hyvin vertailemalla kuvia 5 ja 6. Muutosten voimakkuudesta kertoo se,

⁸⁶ Fiskars 1649, 1999, 50–51.

⁸⁷ Nikander 1929b, 8–9.

Kuva 3. Kullan asuintalot 1920- tai 1930-luvulla. Hirsirunkoinen asuintaloryhmä rakennettiin valssilaitoksen työläisille vuonna 1859 laaksosta nousevalla rinteelle osittain terveyssyistä. Valokuvaaja tuntematon. Lähde: Fiskarsin museon kuvakokoelma.

että vuoden 1853 kartassa ei ole jäljellä yhtään rakennusta 1700-luvulta. Suuri määrä asuntoja ja tuotantorakennuksia purettiin tai muutettiin voimakkaasti. Mielenkiintoista on myös, että jo vuoden 1853 kartassa Julinin aika halutaan erottaa rakennuskantansa puolesta omaksi ajanjaksokseen. Tämä kertonee siitä, että muutokset koettiin tai ainakin haluttiin korottaa uudeksi aikakaudeksi.

Ruukin uudistukset ja kasvu näkyivät väkiluvun voimakkaana kasvuna: vuonna 1818 asukkaita oli 196, vuonna 1823 253 ja vuonna 1852 jo 661 henkeä, joista ruukin työntekijöitä 156⁸⁸. Muutosten myötä haluttiin parantaa työläisten asunto-oloja. Alaruukinkadun talot purettiin ja niiden tilalle rakennettiin tien länsipuolelle vuosina 1826–1852 talli, koulutalo, vaunuvaja, voudin asunto ja kaksi asuinkasarmia⁸⁹. Nykyäänkin näyttävimpiä, tuolloin rakennettuja työväenasuntoja ovat ruukin keskustassa sijaitsevat rapatut keltaiset kasarmit vuosilta 1828 (C.L. Engel) ja 1852 (Jean Wiik). Uusia asuinrakennuksia sijoitettiin osittain terveyssyistä laaksoa ympäröiville kukkuloille. Tästä on hyvä esimerkki valssilaitoksen työläisille rakennetut Kullan talot, jotka sijaitsevat lähellä tehtaita, mutta joesta voimakkaasti

⁸⁸ Fiskars Village 2019.

⁸⁹ Fiskars 1649, 1999, 55–56.

nousevan mäen puolivälissä⁹⁰ (ks. kuva 3). Myös Peltorivin asuintalot rakennettiin uudelleen tai kunnostettiin 1830-luvun alkuvuosina.⁹¹

Toinen vilkas rakennuskausi alkoi Fiskars Aktiebolagin perustamisen myötä vuonna 1883 ja jatkui vuoteen 1901 saakka (ks. kuva 7). Tosin vielä vuoteen 1922 asti valmistui rakennus joka toinen tai kolmas vuosi. Ruukissa työskenteli vuonna 1894 noin 250 henkilöä, ja koko ruukkiyhteisöön kuului suunnilleen 1050 ihmistä. Työntekijämäärän kasvaessa yhtiö rakennutti tarpeen mukaan uusia asuinrakennuksia, jotka sijoitettiin kauemmaksi keskeisiltä tuotantoalueilta. Tuona aikana rakennettiin yläruukille Hasselbackan kolme asuntokasarmia (neljäs, joka paloi vuonna 1986, rakennettiin myöhemmin) ja alaruukille Suutarinmäen asuinalue (kuva 7).⁹² Työntekijät saivat rakentaa myös vapaa-ajan viettoon itselleen pieniä kesämökkejä yhtiön maille lähijärvien saarille⁹³.

1900-luvun vaihe merkitsi myös ruukin teknisen infrastruktuurin suurta mullistusta. Vuonna 1891 rakennettiin kapeariteinen rautatie Fiskarsin ja Pohjankurun sataman välille helpottamaan kuljetuksia. Pässä-veturi toimi aina vuoteen 1952. Ruukin sähköistäminen aloitettiin vuonna 1899 sähkövalaistuksella. Vuonna 1900 rakennettiin Risslan vesivoimalaitos. Seuraavina vuosikymmeninä Fiskars yhtiön omistamien lähiruukkien (Billnäs, Åminnefors, Koski) uudet vesivoimalaitokset tuottivat sähköä yhtiön yhteiseen verkkoon.⁹⁴

Ruukinkylät ovat olleet perinteisesti hyvin vahvasti patruunoiden yksinvalan alueita. Toisaalta ruukinkylä tarjosi työntekijöilleen vastineeksi lähes kaikkea mitä ihminen elässään tarvitsi. Fiskarsissa tarjolla olivat työpaikat, asunnot, kaupat, koulu, apteekki, sairaala, posti sekä peruna- ja puutarhamaita. Yhtiö avusti myös avokätisesti ruukin nuorten ja työläisten vilkasta urheilutoimintaa.⁹⁵

Kolmas asumisen rakentamiskausi tapahtui Fiskarsissa toisen maailmasodan jälkeen. Fiskars-yhtiön myötävaikutuksella rakentui ruukin välittömään läheisyyteen nyt työntekijöiden itsensä omistamat asuinalueet Konkakumpu ja Tulilinja⁹⁶. Uudet alueet vaikuttivat osaltaan siihen, että vanhimpia työläisten rakennuksia alkoi tyhjetä ja niihin muutti muualta tulleita 1970-luvulla.

Pohjan kunnan alueella metalliteollisuus kasvoi kokonaisuudessaan vielä 1970-luvun alkuun asti. Fiskarsin ruukin rakennushistorian säilymisen kannalta oli merkittävää, että uusi asuinrakentaminen keskittyi 1970-luvulla Pohjan kirkonkylälle, joka sijaitsee 6 km Fiskarsista. Fiskars-yhtiö oli kyllä kaavoittanut ruukkiin uuden asuinalueen Suutarinmäkeen (suunnittelija Olli Kivinen) aivan ruukin keskustaan, mutta sitä ei koskaan ehditty panna toimeen, mikä säästi tuon alueen vanhat rakennukset. Kirkonkylään rakennetut kerrostalot riittivät tyydyttämään alueen ruukkien työntekijöiden vielä hetken aikaa kasvavat ja samalla modernisoituvat asumistarpeet ja Fiskars yhtiön intressit asuinrakentamiseen olivat vähäiset. Oli myös siirrytty aikaan, jolloin kunnat hoitavat tällaiset asiat.⁹⁷

⁹⁰ Nikander 1929b, 120.

⁹¹ Nikander 1929b, 76–77; Salokorpi 1999, 72; Fiskars 1649, 1999, 55–56.

⁹² Fiskars 1649, 1999, 59–60.

⁹³ Särkkä 1935, 85.

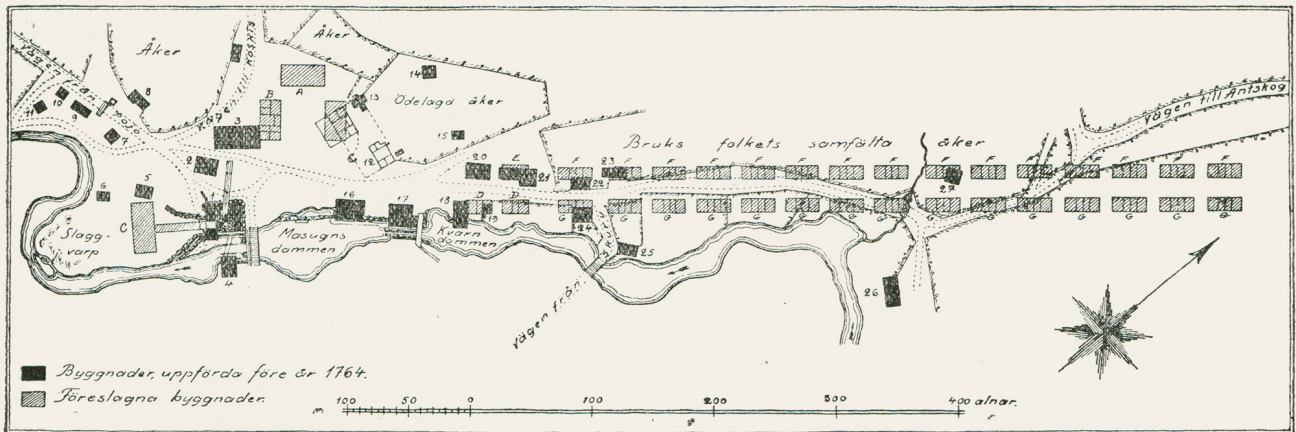
⁹⁴ Särkkä 1935, 69.

⁹⁵ Särkkä 1935, 85–86.

⁹⁶ Raaseporin kaupunki 2011.

⁹⁷ Haastattelu: Lindholm & Johansson 2014.

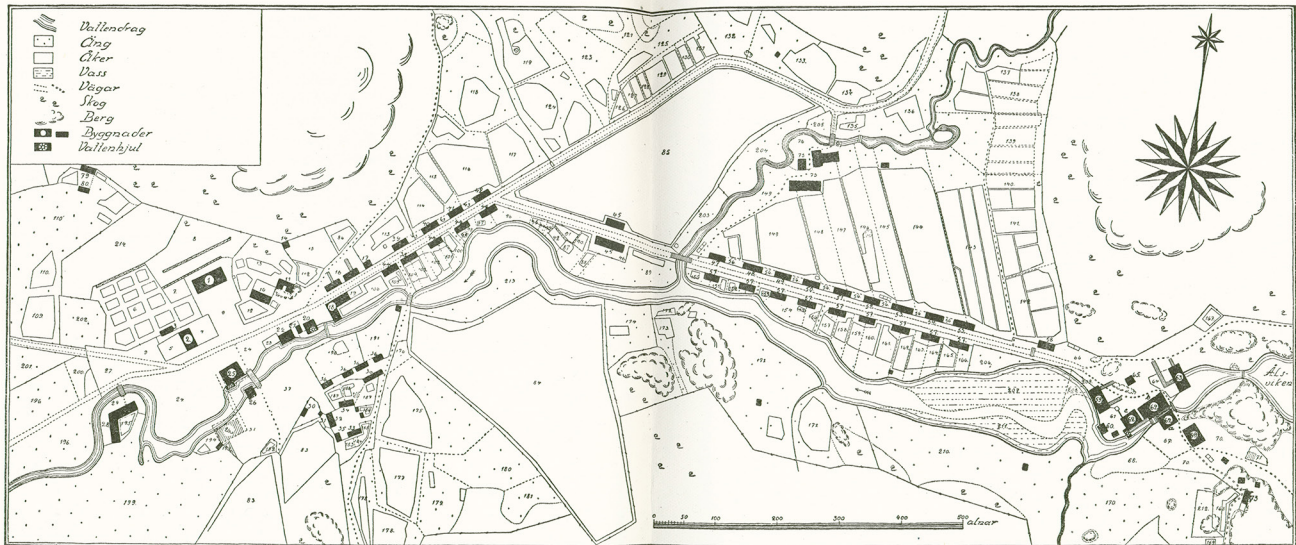
QVISTS PLAN TILL REGLERING AV FISKARS BRUK 1764.

1. Masugnu.	8. Smedens stuga.	15. Visthus.	22. Krog.	A „Stenhuset“.
2. Järnbod.	9. Fåhus.	16. Bryggghus.	23. Fåhus.	B Kontor.
3. Kolhus.	10. Foderbod.	17. Kvarn.	24. Masmästarens hus.	C Kolhus.
4. Bokarhus.	11. Badstuga.	18. Stall.	26. Ria och loge.	D Fåhus och foderbod.
5. Mot (= form-)stuga.	12. Kontor.	19. Fåhus.	27. Stalldrängens hus.	E Oxstall.
6. Badstuga.	13. Fiskbodar.	20. Stall.		F Bruksfolkets fåhus.
7. Smedja.	14. Munderingsbod.	21. Oxstall.		G Hus för arbetarne.

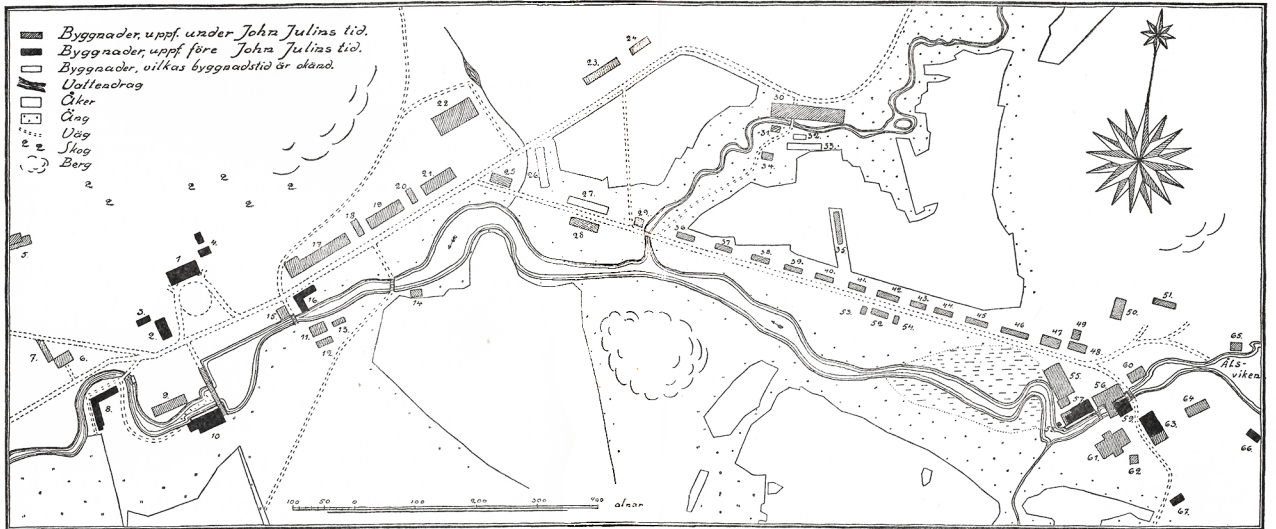
Kuva 4. Bengt Qvistin vuonna 1764 laatima kaava Fiskarsin kehittämiseksi (Lähde: Nikander 1929a, 57).

KARTA ÖVER FISKARS BRUKS TOMTER SAMT ÅKER- OCH ÄNGSTÄPPOR INVID BRUKET 1816—22

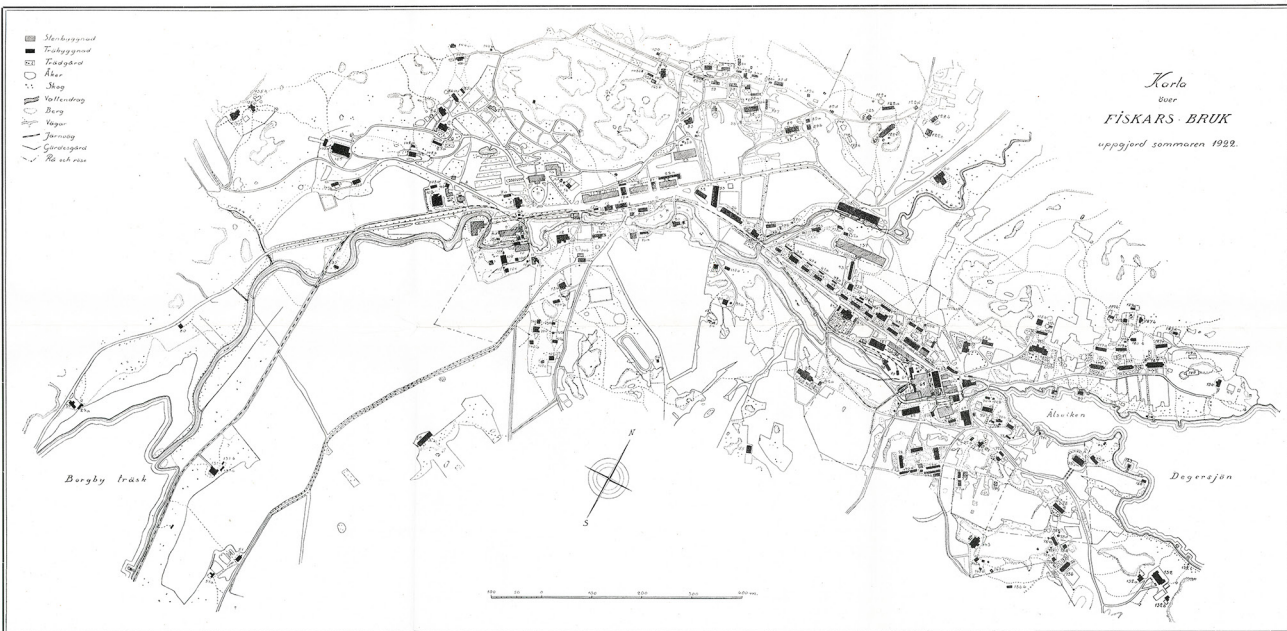

1. Brukets stonhus, uppf. 1815—18.	20. Hjulqvarn.	40. Skomkaren och uppsättaren.	62 a. Garverket, uppf. 1812.	86, 87. Inspektorens potatislund.	137, 138, 142, 146, 162, 165. Rostivändare.
2. Brukspatrons förtärygging.	21. Svinnhus.	41. Skräddaren och stalldräng.	62 b. Sullhyttan, uppf. 1820.	88, 89, 100. Skomkarens potatis-, tobaks- o. kålländ.	140, 141, 162. Hämmermeden.
3. Mangld.	22. Brygghus.	42. Byggmästaren och skaldräng.	63 c. Söndrastråmmaren, uppf. 1820.	89, 91, 98, 114. Stalldrängens.	144, 149, 157, 164, 170. Smältare.
4. Mangld.	23. Vedkåta.	43. Trädgårdsländ.	64. Nordöstra kolhuset.	90, 97, 116, 126. Byggmästarens.	145. En brukarbetare och två ånkor.
5. Spinnmålsmagasin.	24. Öppen pian.	44. Ladugårdsåhus.	65. Smedja.	92, 95, 189. F. d. bokare.	200, 208, 209. Tegeltbrukarbetare.
6. Kryddgård.	25. Öppna plan.	45. Brukets egen rierad och födermagasin.	66. Kolkåta.	93, 143, 158, 173, 175, 184. Ånkor.	202, 210, 211. Skomkaren.
7. F. d. kryddgård.	26. Förra bokarhusgrundvalen.	46. Öppen pian.	67. Smedja.	94, 101, 103, 118, 176, 177, 180, 190. Gröndisfogden.	148, 158. Hjälpsmältaren.
8. Backe.	27. Öppna jänna pian.	47. En tegelbrukarbetare och tegelmästare.	68. Stenig backe.	96. En klensmeds kalvhage.	184. En klensmed, styvbrönsaren och en brukskarl.
9. Öppen pian.	28. Magasin.	48. Magasin-skivaren och en slaggkärare.	69. Slaggålg.	98, 102, 121. Mjölånen.	168, 169. En klensmed och en bokare.
10. Inspektorens boningshus och mangld.	29. Öppen pian.	49. En slaggkärare och en styvbrönsare.	70. Tegelh.	104, 105, 109, 178, 185, 191. Skeppare.	Ångar.
11. " " uhus.	30. Skogskvick.	50. En brukskarl och en ånka.	71. Djupn backe.	108. Bokhållaren.	196, 197. Brukets Dals- och Husbondång.
12. " " trädgård.	31. Masmästarens trädgård.	51. En smältare och en hjälpsmältare.	72. En tegelbrukariskis humlegård.	110, 125, 133, 134, 136, 155, 160, 183. Brukkarlar.	199. Bruksarbetarnas Byväg.
13. " " kålländ.	32. Masmästarens och främmande arbetare.	52. Gärnkaren och en ånka.	73. En stenbyggare och en bokare.	112. Skogsvakten.	204. En skäppare.
14. Spinnmålsmagasin.	33. Brukskarl och en skäppare.	53. En rostivändare och en smältare.	74. Tegelmästarens.	117, 128, 129, 167. Slaggkärare.	206. Skäpparen.
15. Stalbyggnaderna.	34. Tre ånkor.	54. Hammarsmed och en rostivändare.	75. Vedplatja.	118, 135, 150, 151, 171, 174, 188, 194, 195. Tegeltbrukarbetare.	208, 209. Bokare.
16. Rostkapsen sommarstugor.	35. Öppen mangld med milärens boningsstuga.	55. Trädgårdsländ.	76. En brukskarl och en inspektorska.	119. En bokare.	212. En stenbyggare och en bokare.
17. Redskapsåhus.	36. Ladugårdsåhus.	56. Fåhus.	80. " " uhus.	123, 130, 186. Masmästarens.	213. Gårdens egen kalvhage.
18. Redskapsåhus.	37. Öppna brobeckan.	57. Fåhusbyggnader till 47—55.	81. Brukets egen Störkär.	128, 132, 172, 181, 187, 192, 193. Klensmeder.	214. Lilla hästängan.
19. Spinningskåta.	38. Mjölånen och gårdsfogden.	58. Magasin.	84. " " Lillkär.	129, 153. Styvbrönsaren.	
	39. Bokhållaren och en skäppare.	59. Järnbod.	85. " " Riehgåskär.	131, 152. Magasin-skivaren.	
		60. Järnpian drivvind.			

Kuva 5. Fiskarsin ruukin kartta vuonna 1816—22. (Lähde: Nikander 1929b, 8-9).

Kuva 6. Fiskarsin ruukin kaavakartta vuonna 1853 (Lähde: Nikander 1929b, 76–77).

Kuva 7. Fiskarsin ruukki 1922 (Lähde: Nikander 1929b, liitekartta).

FISKARSIN RUUKKI 2012

Kuva 8. Fiskarsin ruukki vuonna 2012: Ruukin kartta matkailijoille. Fiskars Oyj.

Pohjan kunnan ruukkiprojekti

Teollisuuden hiipussa vaikea kysymys sekä Fiskars-yhtiölle, kunnalle että ruukin asukkaille oli: miten eteenpäin. Jonkin uuden etsiminen ja käynnistäminen sekä vanhan säilyttäminen Fiskarsissa alkoi Pohjan kunnan aktiivisuudella. Vuonna 1983 Pohjan kunta käynnisti projektin uusien asukkaiden ja toimintojen houkuttelemiseksi sekä vanhan kulttuurimiljöön säilyttämiseksi. Esimerkkiä oli haettu ja saatu Ruotsista Eskilstunan vanhan ruukkimiljöön peruskorjauksesta. Kunta perusti Kiinteistöasakeyhtiö Pohjan Ruukkiteollisuuden, joka siten osti Fiskars Oyj:lta sekä Fiskarsista että Billnäsistä suuren määrän asuin- ja teollisuuskiinteistöjä. Kauppa sisälsi 25 hehtaaria maata, sekä runsaat 110 erilaista rakennusta.⁹⁸

Tässä vaiheessa Fiskars yhtiöllä ei ollut kiinnostusta ruukin vanhojen rakennusten korjaamiseen. Fiskars-yhtiön johtaja Bruncrona totesi lehtihaastattelussa kaupan teon yhteydessä: ”Fiskars-yhtiö on vuosikymmeniä pyrkinyt turvaamaan miljöön säilymisen jaellemme näin olisi menettelleet, ei kyllä enää edes olisi olemassa. Meillä ei kuitenkaan enää olisi ollut mahdollisuuksia uhrata niihin varoja. Yhtiön kannattavuusnäkökohdat on otettava huomioon. Nykyajan liiketoiminta on niin kovaa, että tuotteen hinnassa ei ole marginaalia tällaisten ruukinkyliä rahoittamiseen vaikka mieli tekisikin.”⁹⁹

⁹⁸ Sairinen 2005; Kalle Lindqvistin & Gretel Johanssonin haastattelu 6.3.2014.

⁹⁹ Karjaan Seutu 1983.

Bruncrona jatkoi: ”...tällä tavoin (kunnan omistuksen kautta) rakennuksiin tulee parempi ja perusteellisempi remontti kuin mitä me olisimme voineet tehdä, nyt taloihin tulee täysremontti ja esim. asunnot kunnostetaan täysin ajanmukaisiksi samalla kun teollisuustilat uusitaan. Tehty sopimus takaa kummankin arvokkaan ruukinmiljöön säilymisen.” Kaupan myötä Fiskars-yhtiö siirtyi uusiin tiloihin sekä Fiskarsissa että Billnäsissä. Bruncronan mukaan ”Fiskars-yhtiön tavoitteena ei nyt ole uusien työpaikkojen luominen, vaan vanhojen turvaaminen”.

Kunnan kaupanteon taustalla olivat laajat neuvottelut valtiovallan kanssa. Pohjan kunnan ruukit Fiskars, Billnäs ja Äminneforsin Klinkbacka nimettiin vanhojen asuntojen perusrakennuksen kokeilualueeksi. Asuntohallituksen tuella saatiin peruskorjattua kunnan vuokra-asunnoiksi sekä Peltorivin että Hasselbackan asuintalot Fiskarsissa. Teollisuuskiinteistöjen korjausta tehtiin valtion erityistuella. Peruskorjaukseen saatiin valtiolta lainaa 20 vuodeksi halvalla korolla jopa 80%:iin asti kokonaiskustannuksista.¹⁰⁰

Kunnan visioissa puhuttiin ruukin kehittämisestä pien- ja käsiteollisuuden paikaksi. Lisäksi vilautettiin ajatuksia pienyritysjäyden edistämiskeskuksesta, ammattikoulusta, taide- tapahtumista ja matkailusta. Kunnan yhtiön vetämänä Fiskarsissa toimikin Expohja-taidenäyttely vuosina 1985–1990. Tänä aikana ruukkiin alkoi muuttaa kulttuurialan toimijoita. Pienyrityksiä ei kuitenkaan saatu niin paljon kuin oli toivottu, eivätkä kouluhankkeet toteutuneet. Ongelmaksi jäi myös suuri loma-asukkaiden määrä. Vähitellen kunnan vetämä korjaus- ja näyttelytoiminta ajautui taloudellisiin vaikeuksiin.

Fiskarsin kehitys kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukiksi

Pohjan kunnan taloudellisten resurssien heiketessä 1980-luvun lopulla Fiskars Oyj kiinnostui uudestaan Fiskarsin ruukista. Myös Fiskars-yhtiön johdossa tapahtui muutoksia. Uusi varatoimitusjohtaja Ingmar Lindberg sai yhtiön kiinteistötoimen hoidettavakseen vuonna 1987¹⁰¹. Vuonna 1989 varatoimitusjohtaja Lindberg ehdotti Fiskars Oyj:n hallitukselle peruskorjausta ruukin vanhoihin kiinteistöihin. Ehdotus hyväksyttiin ja rakennusten korjaukset käynnistyivät nyt eri puolilla ruukin keskustaa. Yhtiön periaatteena oli, että keskustan kasarmit ja miljöö korjataan itse, mutta muut (asuin)kiinteistöt myydään vähitellen edullisesti pois. Ruukin keskeisen talorinteen eli Suutarinmäen uudistaminen oli suuri haaste. Arkkitehti Olli Kivisen aikoinaan piirtämä, rinteen kaikki vanhat talot tuhoava rivitalokaava muutettiin suojelu- ja täydennysrakentamiskaavaksi vuonna 1997. Kuparipaja ja sen Galleria-tila myytiin takaisin Fiskarsille vuonna 1991.¹⁰²

Näyttelytoiminta jatkui muutaman vuoden keskeytyksen jälkeen Fiskars Oyj:n ja ruukkiin muuttaneiden uusien taiteilijoiden voimin vuonna 1994¹⁰³. Fiskarsin ruukin uudeksi kehitysideaksi nostettiin määrätietoinen taiteilija- ja käsityöläisruukin kehittäminen. Tässä työssä Fiskars Oyj oli edelleen tärkeä toimija, koska se omistaa ruukin koko keskustan ja pääosin alueen maat. Fiskars Oyj ja taiteilijayhteisö houkuttelivat suorilla kontakteilla ruukkiin asumaan ja työskentelemään eri taide- ja käsityöalojen osajia. Kiinteistöjä myytiin tark-

¹⁰⁰ Sairinen 2005; Haastattelu: Lindholm & Johansson 2014.

¹⁰¹ Paljakka 2003, 5.

¹⁰² Sairinen 2005; Ingmar Lindbergin haastattelu 28.10.2013; Kalle Lindqvistin & Gretel Johanssonin haastattelu 6.3.2014.

¹⁰³ Sairinen 2005; Ingmar Lindbergin haastattelu 28.10.2013; Paljakka 2003.

kaan harkiten. Ruukkiin piti tulla töihin, ei lomalle. Tarjolla oli edullisia työtiloja entisessä konepajassa, navetassa, veitsi- ja auratehtaassa, pesulassa ja lipputankohallissa. Toisaalta kunnan omistaman Pohjan Ruukkiteollisuus Oy:n, myöhemmin Ruukkiasunnot Oy:n asunnot Peltorivillä ja Hasselbackassa tarjosivat merkittävän määrän vuokra-asuntoja uudelle kehitykselle.¹⁰⁴

Vuosien mittaan Fiskars Oyj kulutti rakennetun ympäristön ja vanhojen kiinteistöjen korjauksiin resursseja moninkertaisesti alkuperäisiin investointisuunnitelmiin verrattuna. 2000-luvun alkupuolelle mennessä kustannukset olivat olleet noin 6,5 miljoonaa euroa. Vastapainona Fiskars Oyj on saanut mittavaa imagomarkkinointia ja myös suoria tuloja. Kansainvälinen Fiskars-konserni ymmärsi hyödyntää historiallista ruukkiä maailmalla. Yhtiö, jolla on juuret ja joka huolehtii niistä, voi esiintyä luotettavana ja vastuullisena.¹⁰⁵

Muutaman vuosikymmenen hiljaiselon jälkeen Fiskarsin ruukki alkoi pursuta taas elämää. Uudet asukkaat täyttivät vanhat työväenkasarmit sekä virkamiesten ja insinöörien talot. Myös uusia tontteja on kaavoitettu rakennettavaksi suuri määrä. Vanhoja teollisuustiloja on muutettu työtiloiksi eri alojen käsityöläisille, muotoilijoille, taiteilijoille sekä muillekin ammateille.

Kulttuuriruukin syntyminen on mahdollistanut samalla myös matkailu- ja asumisruukin kehittymisen. Uudistuneelle Fiskarsille on syntynyt vähitellen uudet, mutta moninaiset kasvot: yhtäältä se on kulttuuri- ja matkailuruukki, mutta yhä useammille myös asumisruukki. Vanha ruukkihistoria näkyy harveneissa vanhoissa asukkaissa, historiallisessa rakennusmiljöössä, teollisen muotoilun perinteen jatkumossa ja yhteisöllisessä ilmapiirissä. Fiskarsin ruukin murrosvaihe tuotti siis uutena kehityksenä ruukin, jolla on monta ulottuvuutta. Tarkastelen seuraavassa niitä hieman tarkemmin.¹⁰⁶

Kulttuuriruukki

Fiskarsin kulttuuriruukin kehityksen keskeinen toimija on ollut *Fiskarsin käsityöläisten, muotoilijoiden ja taiteilijoiden osuuskunta*, joka perustettiin vuonna 1996. Jäseniä oli aluksi 40. Nykyisin osuuskuntaan kuuluu yli 100 jäsentä edustaen lähes kaikkia käsityön, muotoilun ja taiteen osa-alueita. Suurimmat ammattiryhmät ovat puusepät, keraamikot, teolliset muotoilijat, kuvataiteilijat ja arkkitehdit. Osuuskunnan yksi päätehtävä on ollut vuosittaisen kesänäyttelyn ja muiden pienempien näyttelyiden järjestäminen läpi vuoden. Yhteensä näyttelyitä on ollut jo lähemmäs sata. Näyttelyvieraiden määrä on kasvanut vuosi vuodelta; nykyään niihin tutustuu vuosittain noin yli 20 000 kävijää. Osuuskunta myös markkinoi jäsentensä tuotteita ja palveluita ylläpitämällä myymälää ja erilaisia toimintaverkostoja sekä järjestämällä näyttelyitä.¹⁰⁷

Kulttuuriruukin kehittyminen on merkinnyt paitsi kulttuuriväen muuttoa ruukkiin, myös monien uusien yritysten muuttoa tai syntyä ruukin piirissä. Ruukissa toimii puusepänverstaita, sepän paja, kultasepäniikkeitä, kynttilätehdas, keramiikkapajaja ja -studioita, tekstiilitaideyrittäjiä, sekä lukuisia pieniä putiikkeja. Lisäksi ruukkiin on syntynyt uusia tai säilynyt vanhastaan lukuisia palvelualojen yksityisyrittäjiä.

¹⁰⁴ Törmä & Ärrälä 2011; Ingmar Lindbergin haastattelu 28.10.2013.

¹⁰⁵ Sairinen 2005; Ingmar Lindbergin haastattelu 28.10.2013.

¹⁰⁶ Vrt. Sairinen 2005.

¹⁰⁷ Fiskars Village 2019.

Matkailuruukki

1990-luvun lopulta lähtien Fiskarsin ruukkia on kehitetty aktiivisesti matkailuruukiksi ja tässä on onnistuttu. Fiskars nousi aika nopeasti suuren yleisön tietoisuuteen ja on kehittynyt 20 vuoden aikana merkittäväksi matkailukohteeksi, joka palvelee myös pääkaupunkiseudun matkailuvirtoja. Vaihduvat taidenäyttelyt, käsityöläisten putiikit, kahvilat ja ravintolat sekä hieno ruukkimiljöö saa monen kävijän palaamaan myös uudestaan. Ruukin kehityksessä matkailu ja kulttuuri on haluttu kytkeä läheisesti toisiinsa.

Matkailusta onkin tullut ruukin ja alueen keskeinen elinkeino. Turisteja käy vuosittain jo noin 200 000¹⁰⁸. Tällaisella matkailumäärällä on tietenkin merkitystä jo myös koko kunnan ja seudunkin talouteen. Perinteissä teollisuuskunnassa matkailun ja kulttuurialan yrittämisen mieltäminen todelliseksi elinkeinoksi tuotti tosin alkuvaiheessa myös selvää muutoskitkaa.

Matkailuruukki on tarvinnut kehittyäkseen oman palveluinfransa. Ruukissa toimii nykyisin hotelli, kolme bed & breakfast –yrittäjää, kaksi korkeatasoista ravintolaa, kesällä useita kahviloita, tori, taiteen ja käsityön putiikkeja, opaspalveluja sekä konferenssi- ja näyttelytilat. Viimeisen kymmenen vuoden kehitykseen on kuulunut ulkoilun (esim. maastopyöräverkot) sekä lähiruoan ja -juoman (esim. paikallinen panimo ja tislaamo, lähiruokatapahtumat) kytkeminen kokonaisuuteen. Myös Airbnb on jalkautunut Fiskarsiin. Fiskars yhtiön toimesta on ruukin matkailulle kehitetty eri vaiheissa kestävä matkailun sisältöjä, josta sitä on myös kansainvälisesti palkittu. Vuonna 2007 Fiskars voitti *The Royal Destination Award for Sustainable Tourism* pääpalkinnon¹⁰⁹. Vuonna 2019 ruukissa on tehty *Green Destinations Standardiin* perustuvaa selvitys- ja kartoitustyötä, minkä johdosta se valittiin maailmassa 100 parhaan kohteen joukkoon¹¹⁰.

Asumisruukki

Fiskars on paitsi kulttuuri- ja matkailuruukki myös asumisruukki. Sinne on muuttanut muotoilijoiden, taiteilijoiden ja käsityöläisten lisäksi laajemmin eri kulttuurialojen edustajia (esim. kirjallisuus, teatteri, tanssi, elokuva). Samoin se on houkuttellut asukkaikseen muita elinympäristönsä laatua arvostavia ihmisiä lähinnä pääkaupunkiseudulta. Näihin kuuluu tiede- ja konsulttimaailman toimijoita, viestintä- ja media-alan edustajia sekä laajemmin etätyöläisiä eri aloilta. Mukaan mahtuu myös uuden elämäntavan etsijöitä. Asukkaita on nykyisin noin 600.

Muutoksen yhtenä mahdollistajana on ollut omistus- ja vuokra-asumisen sopiva sekoitus. Osaajat ja yritykset tarvitsevat moninaisia palveluja ja työntekijöitä. On siis ollut tärkeää, että ruukista löytyy vuokra-asuntoja. Myös sosiaalisen ja kulttuurisen yhteisöllisyyden kannalta on ollut tärkeää, että ruukissa on monenlaista väkeä. Vuokra-asuminen on mahdollistunut Ruukkiasunnot Oy:n kautta (aiemmin kunnan, nykyisin yksityisesti omistettu) ja Fiskars-yhtiön asuntojen kautta. Ongelmana on silti ollut ajoittain asuntojen löytäminen

¹⁰⁸ Viimeisen viiden vuoden aikana kasvu on ollut jopa 40%.

¹⁰⁹ Yleisradio 2007.

¹¹⁰ Travelnews 2019. *Green Destination* on YK:ta edustavan Global Sustainable Tourism Councilin (GSTC) akreditoima kestävä kehityksen matkailukohteiden sertifikaatti-järjestelmä. Matkailun muita huomionosoituksia ovat olleet: "Suomen paras kotimaan Matkakohde 2015" (Matkailutoimittajien Kilta), "Culture EDEN 2018" (EU-komissio / Visit Finland) ja "Kotimaan paras matkakohde."

sisäänmuuttajille ja ruukin yritysten työntekijöille. Keskeistä on ollut myös se, että ruukista löytyy työtiloja moneen eri tarpeeseen ja erityisesti taide-, käsityö- ja muotoilualojen ihmisille. Osin työtiloja on jouduttu etsimään myös ruukin lähialueilta.¹¹¹

Palvelujen säilyminen, riittävyys ja kehitys on ollut tärkeää. Asumisruukkina Fiskars on onnistunut toistaiseksi säilyttämään monia lähipalveluja kuten kaupan, kioskin, kahvilat ja leikkipuiston. Posti lakkautettiin 1990-luvun lopulla. Päiväkodin ja lähikoulun säilyminen on ollut hyvin keskeinen asia asumisruukin vetovoimalle. Kyläkoulu on Fiskarsissa onnistuttu säilyttämään julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin ainutlaatuisella yhteistyöllä, jossa koulurakennuksen omistaa nykyisin paikallinen yhdistys¹¹².

Uusien muuttajien myötä ruukin vanhoja, yksityisomistukseen siirtyneitä työläisten asuintaloja on korjattu uuteen uskoon. Esimerkiksi Suutarinmäen rinne aivan ruukin keskustassa on käynyt läpi peruskorjauksen 1990-luvun lopulta lähtien. Fiskars-yhtiö myi huonokuntoiset rakennukset suhteellisen edullisesti yksityisille ihmisille tai perheille, mutta piti samalla maan omistuksessaan. Kukin perhe on tehnyt korjauksiaan omalla tyylillään. Kaava on suojellut talojen julkisivut, mutta sisällä muutoksia on tehty vapaammalla kädellä. Remonttien myötä talot liitettiin kunnallistekniikkaan. Fiskarsin asumisruukin muodonmuutoksesta saa hyvän kuvan Sari Puustinen ja Ilkka Ärrälän kirjasta ”*Koteja Fiskarsissa*” (2005). Kirjassa esitellyistä 19 kodista useimmat ovat ruukin vanhoja työväenasuntoja, mutta joukkoon mahtuu myös uudisrakennuksia. Asunnoiksi on korjattu myös vanha omenavarasto, kanala ja vaakahuone.

Sari Puustinen (2005, 5) kuvaa kohteitaan seuraavasti: ”*Asunnot on kunnostettu ja sisustettu käyttäen luovuutta ja tyylitajua. Kotien asukkaat suhtautuvat intohimoisesti asumiseen. He ovat suunnitelleet kotinsa ja ympäristönsä vastaamaan todellisen elämän tarpeita ja kestävään aikaan trendikyyden kustannuksella. Asunnoissa yhdistyvät luontevasti vanha ja uusi. Läsnä on Fiskarsin henki, mutta myös nykyisten asukkaiden oma taiteellinen tuotanto sekä remontointiin ja materiaaleihin liittyvät ennakkoluottomat kokeilut. Monet korjauksissa käytetyt materiaalit ovat halpoja ja kierrätettyjä. Remontit onkin usein tehty kekseliäästi ja vähällä rahalla. Lopputuloksesta ei ole kuitenkaan tingitty.*”

Fiskarsin rakennemuutos on merkinnyt paitsi vanhojen teollisuus- ja asuinrakennusten peruskorjausta ja muokkaamista uuteen käyttöön, myös aivan uutta rakentamista. Historiallisessa miljöössä uuden sopeutuminen vanhaan on keskeinen ja jatkuvasti keskustelua herättävä kysymys. Jatkossa uutta rakentamista on odotettavissa lisää. Fiskarsissa täydennysrakentamisessa on suurelta osin pyritty etsimään ratkaisuja, jotka sopeutuvat olemassa olevaan miljööseen ja sen historiaan. Tätä on varmistanut vahvasti kulttuurimiljöötä suojaava asemakaava rakennustapaohjeineen. Toisaalta uudistuneessa ruukissa on näkynyt läpi 2000-luvun gentrifikaatiota, eli vanhoja, edullisia rakennuksia ei enää juuri ole tarjolla ja kertaalleen peruskorjattujen hinnat ovat seudun yleiseen hintatasoon nähden korkeat.

Uuden asuttamisen myötä ruukissa virisi monenlaista asukastoimintaa. Fiskarsin kyläseura (perustettu 1984) toimii aktiivisesti järjestäen vuosittaisia kylänjuhlia ja muita tapahtumia sekä ottaen kantaa ruukkia koskevaan rakentamiseen, kaavoitukseen, tienpitoon, palveluihin, kouluihin ja päiväkoteihin. Ruukin kehittämiseen kantaa ottava seura on uusi asia, koska perinteisesti ruukkien kehittämistä ja rakentamista koskevat asiat ovat kuuluneet yksinomaan omistavalle yhtiölle ja patruunalle. Ruukin perinteiset yhdistykset olivat harrastusseuroja ja ammattiyhdistyksiä.

¹¹¹ Anu Törmän ja Ilkka Ärrälän teos ”Työtiloja Fiskarsissa” (2011) esittelee taide- ja käsityöruukin ammatteja ja työtiloja.

¹¹² ks. <https://takofiskars.fi>

Yhteisöllisyys on keskeinen osa nykyistä asumisruukkia. Sitä on edistänyt ruukin perinne, mutta erityisesti sopivat tilat. Fiskarsissa on useita paikkoja, joissa ruukkilaiset ovat voineet kohdata satunnaisesti, harrastaa yhdessä, istahtaa hetken, vaihtaa kuulumisia, ja myös kehittää yhteisiä töitä ja projekteja. Ruukin historiallinen rakenne on mahdollistanut sopivien paikkojen syntymisen. Tällaisia paikkoja ovat ruukin keskustassa olleet mm. kioski, ravintolat, kauppa, kahvilat, koulun tilat, ”Lukaali” eli seuraintalo sekä ruukin tori, polut ja tiet. Uudet asukkaat ovat myös tuoneet mukanaan uudenlaista asukastoimintaa. Jatkuva keskustelun aihe on ollut, kuinka luodaan enemmän yhteyksiä ruukin uusien ja vanhojen asukkaiden välillä. Myös asumis- ja matkailuruukin välinen tasapaino, ympäristönmuutokset, uudet tontit, lähimetsien käsittely, sekä liikennejärjestelyt ovat puhuttaneet.

Yhteenveto: Fiskarsin ruukin vuosisatainen rakennemuutos

Fiskarsin ruukki on kehittynyt lähes 400 vuotta ja muuttanut useita kertoja muotoaan. Sen teollinen kehitys on sisältänyt monia siirtymiä ja rakennemuutoksia. Keskeisinä muutoksen ajureina ovat olleet teknologiset, taloudelliset, kansainväliset ja yhteiskunnalliset muutokset. Tässä artikkelissa on käyty läpi ruukin perustaminen 1600-luvulla, 1700-luvun sotien ja epävarmuuden aika ja muuntuminen kuparilaitokseksi, koneiden ja hienotakeiden valmistuksen aloittaminen 1800-luvulla, maatalous- ja kulutustuotteiden valmistus modernisoituvalla Suomelle 1900-luvulla sekä kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukin kehittyminen 2000-luvulla.

Taulukossa 1. on vedetty yhteen Fiskarsin kehityksen suuria muutosvaiheita, niihin vaikuttaneita ulkoisia tekijöitä eli muutosajureita sekä alueen muutosresursseja ja sopeutumiskykyä näiden muutosten suhteen. Historiallisissa muutosvaiheissa on nähtävillä ulkoisen maailman muutosten ja talouden suuri merkitys ruukin vaiheisiin. Toisaalta ruukin omat resurssit ovat olleet eri aikoina selkeitä vahvuuksia, mutta ne ovat myös muokkaantuneet ajan tarpeisiin. Eri aikakausia on haasteellista verrata toisiinsa suoraan ja on muistettava kunakin aikakauden omat lähtökohdat kuten teknologian taso ja yhteiskunnan piirteet. Toisaalta vertailu antaa nimenomaan myös perspektiiviä näihin eroihin ja näkökykyä yhden ruukin historialliseen muotoutumiseen.

Ruukin omat ja siellä kehitetyt resurssipohjat – eli energia- ja luonnonvarat, liikenneyhteydet, osaaminen ja riittävä työvoima – ovat olleet olennaisia sopeutumisessa ympäröivän maailman muutoksiin. Myös osaavaa johtamista ja riskinottoa on tarvittu. Yhdyskunnan fyysisen rakenteen laajentuminen alaruukista yläruukkiin oli merkittävä voimavara alueen kokonaisuuden kehitykselle ja se on kannatellut muutoksia aivan tähän päivään asti. Tämä kokonaisuus on tehnyt Fiskarsista sittemmin paitsi laajan myös ympäristöllisesti mielenkiintoisen, esteettisen ja toimivan kokonaisuuden ¹¹³. Teollisen ruukin muuttuminen kulttuurin, matkailun ja asumisen ruukiksi viimeisen 30 vuoden aikana on tietenkin suuri murros. Mutta on hyvä nähdä, että teollisen historian vaiheet ovat olleet suuria myös aiemmin.

¹¹³ Vehreässä jokilaaksossa sijaitseva Fiskarsin ruukki on ollut sekä luontonsa että rakennuskantansa puolesta jo pitkään estettisesti arvostettu alue. Fager (1899, 53) yltyy kuvailemaan Fiskarsia vuonna 1899 runollisesti: ”Som en pärlä i smaragd, så ligger det lilla Fiskars innerst vid Pojo vik, inbäddadt i en omgifning af höga furuklädda höjder och vida böljande åkerfält.”

Ruukin muutos	Fiskarsin rautaruukin perustaminen ja kasvu, 1600-luku	Muuntuminen kuparilaitokseksi, 1700-luku	Koneiden ja hienotakeiden valmistuksen aloittaminen, 1800-luku	Veitsiä, saksia ja auroja modernisoituvalla Suomelle, 1900-luku	Kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukin kehittyminen 2000-luvulla
Muutosajurit	raudanjalostuksen tarve, niukkuus puuhiilestä ja vesivoimasta Ruotsissa	ruukin tuhoutuminen sodissa, kaivos- ja metallialan pitkäaikainen korkeasuhdanne, kuparin kysyntä	raudantuotannon kova kilpailu, teknologinen kehitys maailmalla, Venäjän kysyntä	modernisoituvan yhteiskunnan kysyntä, maatalouden koneellistuminen, uudenlaisen kulutuksen tarpeet	teollisen tuotannon siirtyminen pois, kulttuuri- ja matkailualojen kysyntä, historiallisten asuinalueiden kysyntä, historiallisen kulttuuriperinnön säilyttäminen
Alueen omat muutosresurssit ja sopeutumiskyky	vesivoima, metsävarat, merisataman läheisyys, edullinen työvoima	kuparia Orijärveltä, ulkomaista osaamista ja rahoitusta, ruukin yhdyskunnan alueellinen kehittäminen ja työvoiman saanti	kaukonäköinen johtajuus, yläruukin kehittäminen, maatalouden yhdistämisen koneiden tuotantoon, työväen olojen parantaminen, uusien tilojen rakentaminen, osaamisen tuonti ulkomailta	ruukin infrastruktuurin ja tehtaiden ja niiden tuotteiden uudistaminen, kansainvälistyminen, osaava työvoima, ruukin yhteisöllisyys, ala- ja yläruukin tehokas hyödyntäminen	kulttuuriperintö, matkailun, kulttuurin ja asumisen ykköskemien toisiinsa, kaukonäköinen johtajuus, yhdyskunnan toimiva rakenne, verkostot ulospäin, edullisen asumisen ja työtilan mahdollisuus, yhteisöllisyyden kehitysmahdollisuus

Taulukko 1. Fiskarsin ruukin muutosvaiheet ja vaikuttavat tekijät.

Artikkelissa on esitelty Fiskarsin ruukkimiljöön muotoutumista rakentamiskausten ja eri vaiheiden tilanteesta kertovien karttojen avulla. Bengt Qvistin vuoden 1764 kaava kuvaa alaruukin kehityksen ja ajatuksia laajentumiseen. Tuotannon laajentuminen yläruukille ylimmän kosken luokse käynnistyi 1700-luvun lopulla. Samalla nykyinen Peltorivi sai ensimmäiset asuinrakennuksensa. Merkittävimmät rakentamiskaudet ovat John von Julinin 1800-luvun alkupuolella toteuttama ruukin totaalinen uudistaminen ja yläruukin rakentamisen vahvistaminen. Vuoden 1853 kartassa ei ole jäljellä yhtään rakennusta 1700-luvulta. Toinen vilkas rakennuskausi alkoi 1880-luvulla jatkuen parikymmentä vuotta. Työntekijämäärän kasvaessa yhtiö rakennutti tarpeen mukaan uusia asuinrakennuksia, jotka sijoitettiin kauemmaksi keskeisiltä tuotantoalueilta. Kolmas rakentamiskausi tapahtui toisen maailmasodan jälkeen sisältäen nyt työntekijöiden itsensä omistamia asuinalueita. Fiskarsin rakennusperinnön säilymisen kannalta oli merkittävää, että 1970-luvun asuinrakentaminen keskittyi Pohjan kirkonkylälle. Viimeisin merkittävä rakentamiskausi tapahtui 2000-luvulla, jolloin ruukin kehitys matkailu- ja asumisruukiksi merkitsi sekä vanhan korjaamista että uuden rakentamista. Uudet asemakaavat pyrkivät ratkaisemaan matkailun, uusien elinkeinojen ja asumisen pulonkaloja kuten liikennejärjestelyjä.

Ruukkiin syntyneen fyysisen yhdyskunnan merkitys on ajan myötä kasvanut ja luonnonvarojen merkitys puolestaan vähentynyt. Osaamisen tarve on ollut suuri koko ajan ja sitä on tuotu aktiivisesti aina myös ulkoapäin ja kansainvälisesti. Toisaalta 2010-luvulla luonnonvarojen, eli upean ympäröivän luonnon merkitys on alkanut korostua uudella tavalla. Asukkaita ja matkailijoita houkuttelee myös alueen luonto ja sen tarjoamat virkistysmahdollisuudet ja luontoarvot, ei vain vanha kulttuuriperintö. Asumisruukin kehittyessä myös lähipalvelujen, kuten koulun ja kaupan, merkitys on korostunut uudella tavalla.

Fiskarsin rakennemuutoksessa kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukiksi on kolme selkeää vaihetta: ruukin hiljentymisen aika, kunnan ruukkiprojekti ja Fiskars-yhtiön kulttuuri- ja matkailuprojekti. Uuteen kukoistukseen Fiskars nousi syvän ahdingon kautta. Raudanjalostuksen ja maatalouden hiipuminen 1970–80-luvuilla jätti ruukissa tyhjilleen suuren määrän asuntoja ja erilaisia teollisen toiminnan tiloja. 1980-luvun puolivälistä lähtien käynnistyi aktiivinen kehittämistyö asukkaiden ja toimintojen houkuttelemiseksi sekä vanhan kulttuurimiljöön säilyttämiseksi ensin Pohjan kunnan ja sitten Fiskars yhtiön toimesta.¹¹⁴

Fiskarsin menestyksen yksi keskeisiä tekijöitä on ollut matkailun, kulttuurialojen ja pysyvän asumisen tehokas kytkeminen toisiinsa. Korkeatasoinen ja laajentuva näyttely- ja tapahtumatoiminta sekä kaupallisten palveluiden kehittäminen ovat säilyttäneet yleisön mielenkiinnon. Matkailun kehittäminen on edellyttänyt eri toimijoiden keskinäistä verkottumista sekä seudullista yhteistyötä matkailumarkkinoinnissa, hotelli-, ravintola- ja opastotoiminnan kehittämistä.

Yhteisöllisyydellä on ruukeissa historiallisesti vahvat perinteet. Rajujen rakenteellisten muutosten läpikäymässä Fiskarsissa yhteisöllisyyttä on ilmiselvästi pystytty säilyttämään ja siirtämään eteenpäin, vaikka väestö on muuttunut lähes kokonaan. Tähän voidaan löytää monia syitä, mutta keskeisiä tekijöitä lienevät ainakin asumisen ja työn yhdistäminen, ruukin sisällä tapahtuvan tekemisen ja yhteistyön laajuus sekä myös ruukin yhdyskunnan fyysinen rakenne. Muutosten myötä Fiskarsissa on paitsi säilynyt myös kehittynyt uusia julkisia ja yksityisiä tiloja, joissa ihmiset kohtaavat.

Fiskarsin uudistuminen teollisen tuotannon romahduksen jälkeen kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukiksi liittyy kuitenkin erityisesti sen piirteisiin historiallisena ympäristönä ja kulttuuriperintönä sekä yhdyskunnan fyysisiin rakenteisiin. Historian aikana muokkaantunut ruukin rakennettu ympäristö ja sen erityisen rikas luonnonympäristö ovat tarjonneet houkuttelevan ja toimivan kokonaisuuden sekä asukkaalle että matkailijoille.

Historiansa aikana Fiskarsin ruukki on muokkaantunut uusiksi useita kertoja, rakentanut menestystä, onnistunut ja seuraavissa vaiheissa joutunut suurten vaikeuksien ja jopa fyysisten tuhojen kohteeksi. Teolliset tuotannot ja teknologiat ovat vaihtuneet. Kestävillä yhteisöillä on muutosresilienssiä. Fiskarsilla on ollut omat vahvuutensa muutoksissa sopeutumiseen; monipuoliset luonnonvarat, riittävän vahva yhteisö, aina tarvittaessa ulkoapäin uusiutunut osaaminen, ja kaukonäköistä johtajuutta, joka on muutosvaiheissa tehnyt suunta- valintoja. Nämä ovat olleet isoja apuja siirtymävaiheissa. Ruukkimiljöö on muutosten myötä rakentunut ja muuttunut. Sitä on uudistettu välillä rankalla kädellä ja sittemmin suojellen. Muokkaantunut ja säilynyt miljöö, sen mielenkiintoinen ala- ja yläruukin kokonaisuus laaksomaisemassa on ollut yksi sen vahvoja voimia nykypäivänä. Se on tehnyt siitä erityisen kiintoisan kohteen matkailun, kulttuurin ja asumisen paikaksi. Tulevaisuuden muutosresilienssiä ruukissa on alettu etsiä yhä selkeämmin kestävästä kehityksen periaatteiden ja käytäntöjen

¹¹⁴ Puustinen & Ärrälä 2005, 4.

kautta sekä eri toimijoiden vuorovaikutuksesta. Tähän muutosvavuuteen kuuluu ilman muuta historiallisten arvojen, nykyisten ja tulevien elinkeinojen sekä arvokkaan luontope-
rustan integroiminen toisiinsa.

Lähteet

Kaikki linkit tarkistettu 30.12.2019

Tutkimusaineisto

Haastattelut

- Gösta Pihlgren 12.7.2011. Fiskarsin vanha asukas, ruukin työntekijä ja kunnanvaltuutettu. (haastattelijana Rauno Sairinen).
- Kalle Lindqvist & Gretel Johansson 6.3.2014. Pohjan kunnan entiset kunnanjohtajat. (haastattelijana Radio Fiskarsin toimittaja Suvi Heino). <https://www.radiofiskars.fi/2014/03/pohjan-kunnan-entiset-kunnanjohtajat-kalle-lindqvist-ja-gretel-johansson-keskustelevat/>
- Ingmar Lindberg 28.10.2013. Fiskars-yhtiön entinen kiinteistötoiminnan johtaja ja konsernin varatoimitusjohtaja. (haastattelijana Radio Fiskarsin toimittaja Suvi Heino). <https://www.radiofiskars.fi/2013/10/haastattavana-ingmar-lindberg-2/>

Kirjallisuus

- Ahvenainen, Jorma; Pihkala; Erkki ja Rasila, Viljo. 1982. *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi, Helsinki.
- Angelstam, P., Andersson, K., Isacson, M. 2013. "Learning About the History of Landscape Use for the Future: Consequences for Ecological and Social Systems in Swedish Bergslagen." *AMBIO*, 42: 146–159.
- Carlson, C.E. 1999. Fiskars 350. Otava, Keuruu.
- Eisto, Ilkka ja Kotilainen, Juha. 2010. "Resilienssitutkimus ja sosioekologiset järjestelmät". Teoksessa *Luonnonvarayhdyskunnat ja muuttuva ympäristö – resilienssitutkimuksen näkökulmia Itä-Suomeen*, toimittanut Juha Kotilainen & Ilkka Eisto. 14–29. University of Eastern Finland, Joensuu.
- Fager, Paul. 1899. *Minnesblad ur Fiskars Bruks Historia 1649–1899*. Aktieb. F. Tilgmanns Bok- och Stentryckeri, Helsingfors.
- Fiskars 1649 – 365 vuotta Suomen teollisuuden historiaa*. 1999. Fiskars Oyj Abp, Pohja. 2. uudistettu painos.
- Halila, Aimo 1986. *Muuttuva talouselämä*. Teoksessa *Suomen historia*. osa 5. 225–244. Weilin+Göös, Espoo.
- Hayter, Roger; Barnes, Trevor ja Bradshaw, Michael. 2003. "Relocating resources peripheries to the core of economic geography's theorizing: rationale and agenda." *Area* 35(1): 15–23.
- Häyrynen, Simo & Semi, Jussi. 2019. "Revitalizing the Successful Past in the North: Narratives of Change in the Peripheral Post-Industrial City of Kajaani, Finland". *Urban Science* 3(4), 110.
- Junnila, Olavi. 1986. *Autonomian rakentamisen ja kansallisen nousun aika*. Teoksessa *Suomen historia*. osa 5. 11–164. Weilin+Göös, Espoo.
- Laine, Evert. 1948. *Suomen vuoritoimi 1809–1884*. Sarjassa Historiallisia tutkimuksia vol. 31, Osa 2: Ruukit. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Laine, Evert. 1950. *Suomen vuoritoimi 1809–1884*. Sarjassa Historiallisia tutkimuksia vol. 31, Osa 1: Yleisesitys. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Marshall, N.A.; Park, S.E.; Adger, W.N.; Brown, K.; Howden, S.M. 2012. "Transformational capacity and the influence of place and identity". *Environmental Research Letters* 7(3): doi.org/10.1088/1748-9326/7/3/034022
- Matvejew, Irina. 1981 *Kotiseutumme Fiskars. Selostus Fiskarsin ruukista ja museosta*. Fiskarsin kotiseutuyhdistys.
- Mittilä, T. & Lepistö, T. 2013. "The role of artists in place branding: A case study." *Place Branding and Public Diplomacy* 9(3): 143–153. doi:10.1057/pb.2013.15

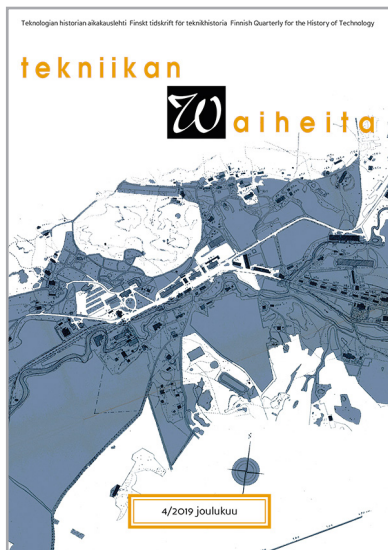
- Mononen, Tuija; Sairinen, Rauno ja Sihvonen, Jukka. 2013. "Paikallinen tilaus kirkonkylien eheyttävän suunnitelun edellytyksenä". *Alue ja ympäristö* 42(1): 49–62.
- Nikander, Gabriel. 1929a. *Fiskars bruks historia. Förra avdelningen 1630-1822*. Minnesskrift. Åbo. 92 s.
- Nikander, Gabriel. 1929b. *Fiskars bruks historia. Senare avdelningen 1822-1924*. Minnesskrift. Åbo. 200 s.
- Paljakka, Anna (toim.). 2003. 10. KERTA. Fiskarsin käsityöläisten, muotoilijoiden ja taiteilijoiden osuuskunta. Julkaisija Fiskarsin käsityöläisten, muotoilijoiden ja taiteilijoiden osuuskunta. Painoprisma Oy, Lieto.
- Puustinen, Sari ja Ärrälä, Ilkka. 2005. *Koteja Fiskarsissa*. Tammi, Hämeenlinna.
- Raaseporin kaupunki. 2011. *Fiskarsin Linjojen rakennustapaohje*.
- Ruukkien retki*. 1998. Toim. Mirja Turunen. Museovirasto & Suomen Matkailuliitto. Tampere.
- Sairinen, Rauno. 2005. "Fiskars - rautaruukista taide- ja käsityöruukiksi". Teoksessa *Arvot ja asuminen – paikallishistoria uudiskäytön voimavarana*: 24-36. Pohjois-Pohjanmaan korjausrakentamiskeskus (PORA), Oulu.
- Salokorpi, Asko 1999. *Suomen rautaruukit*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Sihvonen, Jukka; Mononen, Tuija ja Sairinen, Rauno. 2013. *Kirkonkylien mahdollisuudet ja eheyttävä yhdyskuntasuunnittelu*. Suomen ympäristö 11/2013, Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Särkkä, T.J. 1935. *Fiskars: Kolmesataa vuotta raudanjalostusta ja teollisuuskulttuuria Suomessa*. Kotimaisen Työn r.y. Julkaisuja no. 29, Helsinki.
- Törmä, Anu & Ärrälä, Ilkka. 2011. *Työtiloja Fiskarsissa*. Paasilinna, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa, H.J. 1992. *Rautaruukit ja ruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Talous- ja sosiaalhistoriallinen tutkimus Suomen rautateollisuudesta Mustion perustamisesta isoonvihaan*. Suomen historian lisensiaatintyö Jyväskylän yliopiston historian laitoksella. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. 311 s
- Vilkuna, Kustaa H.J. 1994. *Valtakunnan eduksi – Isänmaan kunniaksi – Ruukinpatruunalle hyödyksi*. Suomen historiallinen seura. Tutkimuksia 188. Helsinki.
- Wagner, M., ja Wellmer, F.W. 2009. "A hierarchy of natural resources with respect to sustainable development – A basis for a natural resources efficiency indicator". Teoksessa *Mining, society, and a sustainable world*, toimittanut J. Richards: 91–124. Berlin and Heidelberg: Springer.

Sanomalehdet ja muut lehdet

- Karjaan Seutu* 23.8.1983. Lehden erikoisliite Fiskarsin ruukin myynnistä.
- Västra Nyland*, 23.8.1983. Erikoisliite Fiskarsin ruukin myynnistä.
- Yleisradio 16.4.2007. Fiskars voitti kestävän matkailun palkinnon. <https://yle.fi/uutiset/3-5781943>

Verkkosivut

- Radio Fiskars, www.radiofiskars.fi/. Viimeksi muokattu 2019.
- Fiskars Village. Fiskarsin ruukin historiaa. 2019. Viimeksi muokattu 2019. <https://www.fiskarsvillage.fi/elamaa-fiskarsissa/rakennukset-ja-historia/>
- Travelnews 2019. Fiskars Village – Global Top 100 Sustainable Destinations 2019 <https://www.travelnews.fi/fi/uutiset/matkailu-uitisia/item/194-fiskars-village-global-top-100-sustainable-destinations-2019>

Tekniikan Waiheita
ISSN 2490-0443
Tekniikan Historian Seura ry.
37. vuosikerta:4
2019
<https://journal.fi/tekniikanwaiheita>

The Linguistic Heritage of Industry: Case Studies from the Industrial Community of Varkaus

Leena Kolehmainen & Anna Sivula

Anna Sivula

 <https://orcid.org/0000-0002-3544-7318>

To cite this article: Leena Kolehmainen & Anna Sivula, "The Linguistic Heritage of Industry: Case Studies from the Industrial Community of Varkaus" *Tekniikan Waiheita* 37, no. 4 (2019): 35–56. <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88909>

To link to this article: <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88909>

The Linguistic Heritage of Industry: Case Studies from the Industrial Community of Varkaus

Leena Kolehmainen¹ & Anna Sivula²

The goal of this article is to introduce the notion of industrial linguistic heritage into the study of industrial heritage. The linguistic heritage of industry is investigated in the light of two case studies from selected linguistic landscapes of Varkaus, a small industrial community in eastern Finland. The case studies illuminate both multilingualism of the industrial community as industrial linguistic heritage and language as a means to verbalize and commemorate the industrial past of the community. The examination of the linguistic landscape data shows that language is an important strategic means to verbalize the past, to restore shared histories and participatory experiences, and to carry out commemorative identity work in the industrial heritage community.

1. Introduction

Industrial heritage is a relatively new branch of cultural heritage, which began growing in the 1960s. Before the 1960s, the remnants of industrial culture were generally not considered as cultural heritage, and industrial communities were not considered to be cultural heritage communities. The entire industrial heritage is socially constructed from certain selected, valued, and conserved tangible or intangible remnants of industrial culture. This demands the social action of remembering the past in order to construct and maintain industrial heritage, which in turn demands a heritage community that elaborates the identities of its members.³

The study of industrial cultural heritages is rooted in various academic disciplines, especially industrial archaeology, social and cultural history, and history of technology, ethnology and art history. The research interests of industrial heritage have varied according to the academic discipline. The objects of research range from the very intangible skills, e.g. memories, or even emotions of the industrial workers⁴ and historical values as defined by

¹ Leena Kolehmainen is a professor of German language at the University of Turku. Her research interests include the study of diverse grammatical phenomena, the comparative and corpus linguistic study of languages and translated texts, and the contact-linguistic study of translation. In her current research, she is interested in the linguistic effects of industry and in questions of individual and societal multilingualism.

² Anna Sivula is a professor of cultural heritage at the University of Turku. Her research interests include the study of historiography and methodologies of historical research, and the dynamics of cultural heritage communities. In her current research, she is interested in the identity work of industrial heritage communities.

³ On heritage communities, see Emma Waterton and Laurajane Smith, "The recognition and misrecognition of community heritage". *International Journal of Heritage Studies*, 16, 1–2, (2010); Laurajane Smith and Emma Waterton, *Heritage, Communities and Archaeology* (New York: Bloomsbury, 2009), 4–16 and Anna Sivula, "Tilaushistoria identiteettityönä ja kulttuuriperintöprosessina. Paikallisen historiapolitiikan tarkastelua". *Kulttuuripolitiikan tutkimuksen vuosikirja* (2015), 65.

⁴ E.g. Maria Vanha-Similä, *Yhtiöön! Yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla* (Turku: Turun yliopisto, 2017), 29–34.

the owners of the industry,⁵ to the industrial landscapes, buildings, machines, technologies and different skills, manners, customs, roles, oral histories, cultural symbols and representations, altogether research objects, whose intangible elements are not clearly demarcated from the tangible ones.

The historical and archaeological stratum of the study of the material traces of the industrial age derives from the tradition of industrial archeology of the 19th century in Britain.⁶ The representatives of this stratum were not interested in intangible heritage, but historians, for example, have been interested in the formation of the values of the tangible industrial cultural heritage, that is, the heritagization of old factories and other industrial monuments.⁷ Folklore researchers and oral historians were, in turn, interested in the culture of industrial work, as well as in documenting, interpreting, storing, and preserving data sources that describe the lifestyle and habitats of the industrial working population or the developed industrial cultural environment.⁸ Their focus was mostly on the laborer and working-class culture, while the heritages of industrial enterprises have merely been studied by historians and art historians.⁹

In a multidisciplinary field of research, there are always blind spots, until a new discipline enters the field. One of the heritological blind spots are the languages and the linguistic heritage of industry that represent both the tangible and intangible side of the heritage. Languages have rarely been the main subject in studies on industrial heritage and industrial history,¹⁰ although they are one of the resources inherent within the industrial community. Multinational and global industries influence the languages of the local community and the linguistic repertoire of its members. In industrial communities, the industry gives rise to the emergence of new linguistic neighborhoods. When the local business or manufacture ends in a bankruptcy or merger of a company, languages continue their being in the local industrial community. Perceptions and knowledge of languages continue to live in the members' cultural memory, which influences the ways how they interpret the past and present. Languages are one element that determines how the members of the industrial community identify themselves and how others see them.

The goal of this article is to introduce the notion of industrial linguistic heritage into the study of industrial heritage and to illustrate some possible ways to approach it. By combining viewpoints of cultural heritage research and language studies, we seek to open new insights into the identities and cultural resources of industrial communities. A key element in the multilingualism of industrial communities is labor migration, which industry draws in varying volumes from near and far to its production sites. The industrial

⁵ E.g. Maarit Grahn, *Perheyhtiö ja paikallisuus. A. Ahlström Osakeyhtiön historian perintö Noormarkussa* (Turku: Turun yliopisto, 2014).

⁶ Judith Alfrey and Tim Putnam. *The Industrial Heritage: Managing Resources and Uses* (London: Routledge, 1992).

⁷ Maths Isacson, "Brottningar med industriearvsbegreppen". In Annika Alzén and Birgitta Burell (eds.), *Otydligt. Otympligt. Otagligt. Det industriella kulturarvets utmaningar* (Stockholm: Carlssons, 2005), 44–54.

⁸ Annika Alzén & Birgitta Burell (eds.), *Otydligt. Otympligt. Otagligt. Det industriella kulturarvets utmaningar* (Stockholm: Carlssons, 2005), 8–14.

⁹ Anna Sivula: "Teollinen kulttuuriperintö vakiintui suomalaiseen historiatietoisuuteen". *Teollisen kulttuuri-perinnön monet muodot. Tekniikan Waiheita* 2/2014 (2014), 10–29.

¹⁰ See however e.g. Anna Sivula. "Yrityksen kielestä teollisuusmuistojen kieleksi". In *Ruotsinkielisten kulttuuriperintöä*, eds. Riina Haanpää and Outi Tuomi-Nikula (Pori: Turun yliopisto, 2013), 139–156.

experts and workers, along with their families, carry with them their languages and dialects when they move to a new location. Under these circumstances, the industrial communities develop into new kinds of language communities that stand out from their environment as multilingual industrial islands. Their linguistic repertoire often differs from the linguistic repertoire of the surrounding society. In addition to the presence of multiple languages, the industry leaves traces in the language itself, in the public names of the community and in the language varieties and specialized terminology known by the community members.

In this article, we explore the linguistic heritage of industry in the light of two selected case studies from Varkaus, a small industrial community in eastern Finland. The city of Varkaus emerged in the 19th century around the industrial plants, and due to its history marked by industry, Varkaus forms a “test laboratory” par excellence for a study that is interested in the linguistic effects of industry. In addition, the city is located in an originally Finnish-speaking region in eastern Finland, where the presence of other languages than Finnish in the past is explained by the industrial history. Nevertheless, Varkaus is naturally not completely unique, but can be seen as a representative of many other small industrial sites in Finland whose history has similarly been shaped by industry. The case studies on Varkaus can thus be applied to other Finnish industrial communities.

The two case studies to be discussed in this article exemplify what industrial linguistic heritage can refer to, where it can be found, and how it can be approached in research. The two case studies were selected because they highlight different perspectives on the linguistic industrial heritage. The first case study illuminates the multilingualism of the industrial community as industrial linguistic heritage. It relates to the linguistic diversity which emerged in the community due to industry, and to the linguistic traces that past multilingualism has left in a contemporary linguistic landscape of the city. The particular linguistic landscape to be investigated comprises the oldest cemeteries of Varkaus and the inscriptions on the gravestones in these cemeteries. In the second case study, the focus is not on the multilingualism, but on language as a means to verbalize and commemorate the industrial past of the community. The data of this case study comprises proper names that have been given to streets and buildings in the public space or for commercial purposes in Varkaus.

2. Previous language studies on industrial communities

Industrial communities are also language communities. In previous language studies, their language situation has been investigated, but mainly from other viewpoints than industrial culture heritage. The following overview of previous research summarizes central perspectives from which industrial communities have been approached in language studies, and what kind of methodologies have been applied.

Work-based migration, induced by industry in Finland, is not linguistically and culturally as diverse as the labor migration that took place from the 1950s onwards from South and East Europe to Central Europe. For example, in Germany and in the Netherlands, South and East European industrial *Gastarbeiter* and their offspring have been studied from a sociolinguistic viewpoint.¹¹ In migration settings, the own-languages of migrants, referred

¹¹ See e.g. Ad Backus, J. Normann Jørgensen and Carol Pfaff, “Linguistic effects of immigration: language choice, codeswitching, and change in Western European Turkish.” *Language and linguistic compass* 4/7

to as heritage languages,¹² often compete with the other languages that exist in the multilingual environment; moreover, it is not self-evident that the heritage language of migrants is transmitted to the next generation. The possibilities of maintaining the heritage language, the circumstances leading to language shift, the possible multilingual repertoire of the next generation of speakers, and the socio-economic impact of migrants' linguistic resources are a few of the issues that have been investigated in contexts of labor migration.¹³ In addition, as shown by the articles in a recent special issue on languages in mines, the multilingual situation often leads to language contact between industrial migrants' languages and the languages of the surrounding area.¹⁴

Another approach, which has been utilized in recent studies on industrial labor migration, is linguistic landscape research. It is applied, for example, in Evelyn Ziegler's et al. study (2018) on the industrial metropolitan area Ruhr in Germany. The term *linguistic landscape*, which was originally introduced by Rodrigue Landry and Richard Y. Bourhis (1997), refers to the visible presence of languages in signs of public places.¹⁵ Thus, it is possible to study the linguistic traces industry leaves in the contemporary scenery of a place, or the traces it has left in the historical documents of a language community. By analyzing the languages of street name signs, building signs, shop and restaurant signs, billboards, public advertisements, protest messages such as graffiti and others in the linguistic landscape, Ziegler et al. (2018) ask whether the languages of the multilingual population of the industrial Ruhr area are represented in the linguistic landscape.

In Finland, in turn, the multilingualism in an industrial context has often been approached from the perspective of needs analyses of language skills, with a focus on the language and communication skills required by industry experts. Surveying the languages used at the workplace has provided important information for language education and training planning.¹⁶ In addition to needs analyses, there is research on the multilingualism of the Finnish "Manchester," the industrial city of Tampere. The language profile of this city, which is located in an originally Finnish-speaking inland area, has been diversified by labor migration related to local iron, textile and paper industries. The articles in Lönnroth's (2009a) edited volume on Tampere as a language community look at the role of different languages in different phases and contexts in the history of this city. Lönnroth's own research, in turn, investigates the Swedish language in the history of Tampere from different perspectives.¹⁷

(2010), 481–495, as well as Heike Wiese, *Kiezdeutsch: ein neuer Dialekt entsteht* (München: Beck, 2012).

¹² See e.g. Maria Polinsky: *Heritage Languages and their Speakers* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).

¹³ See e.g. Guus Extra and Kutlay Yağmur, *Urban multilingualism in Europe: immigrant minority languages at home and school* (Clevedon: Multilingual Matters, 2004).

¹⁴ Leonie Cornips and Pieter Muysken (eds.), "Language in the Mines," in *Special Issue of the International Journal of the Sociology of Language*, No. 258 (2019).

¹⁵ See also Bernard Spolsky: "Prolegomena to a Sociolinguistic Theory of Public Signage", in: Elana Shohamy and Durk Gorter (eds.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery* (New York: Routledge, 2009), 25–39.

¹⁶ See e.g. Anneli Airola: *Yritysten kielitaitotarpeet Pohjois-Karjalassa* (Joensuu: Karelia University of Applied Sciences, 2004); Margit Breckle and Marleena Rinne: *Yritysviestintä pohjalaismaakuntien ja saksankielisten maiden välillä* (Vaasa: Vaasan yliopisto, 2016); Margit Breckle and Joachim Schlabach: "Multilingualism in Finnish Companies – Selected Results of the LangBuCom-Project", in: *Kieli, koulutus ja yhteiskunta 9/2017*; Marjatta Huhta, *Language and Communication for Professional Purposes. Needs Analysis Methods in Industry and Business and their Yield to Stakeholders* (Helsinki: Aalto University, 2010).

¹⁷ Harry Lönnroth (ed.), *Tampere kieliyhteisönä* (Helsinki: SKS, 2009); Harry Lönnroth, "Suomalainen teollisuuskaupunki, ruotsalainen kielisaareke. Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle", in: Harry

Multilingual language services and language policies in institutions and families, in turn, are viewpoints in Koskinen's (2014) and Kingelin-Orrenmaa's (2019) studies on Tampere. By rereading the history of Tampere, Koskinen provides an overview of patterns of translational activities in 19th century Tampere. In her recent study, she investigates the archives of the Tampere city council for the translation policy of the local municipal government in the 19th century. Other multilingual services are brought up in Kingelin-Orrenmaa's (2019) study on present-day Tampere. She investigates, on the one hand, the institutional level of language policy of the Swedish school and the Swedish congregation in Tampere. On the other hand, the author examines the use of different languages in families using these services. With regard to present-day Tampere, the study by Koskinen (2013) on the linguistic landscape of Hervanta, Tampere's most multilingual neighborhood, should also be mentioned.¹⁸

The issue of language attitudes emerges in several of the above-mentioned studies. The community members' language choices and use of languages in different domains is guided by language attitudes and values that community members associate with different languages and their speakers. As shown e.g. by Kingelin-Orrenmaa (2019) and Ziegler et al. (2018), language attitudes affect the prestige of languages, or conversely, their stigmatization in industrial communities.¹⁹ These attitudes affect the visibility of languages in the public space. They influence the emergence of new mixed language varieties, and they contribute to the formation of social groups, hierarchies, and borders in the language community. The attitudes play a crucial role for language maintenance, speakers' possible language shift, and the intergenerational transmission of languages. It is not only languages that may be transmitted to next generation speakers but also language attitudes.

In sum, these previous studies on industrial contexts and industrial language communities highlight different possibilities to approach languages as industrial culture heritage. First, the influence of industry affects the languages of the industrial community. Due to industry, new linguistic diversity emerges in the community so that the community stands out from its immediate surroundings by virtue of its language repertoire. Second, the influence is on the language use of the individuals in the community. Speakers of the original language of the area encounter a new language or new languages that have arrived in the community. Speakers of the new languages, in turn, arrive in an environment where their heritage language often becomes a minority language. New mixed styles and varieties may emerge due to language contact both at the workplace and in free-time activities, and strategies for overcoming linguistic and cultural barriers are also invented. The new languages that arrive in the community can attract new learners and speakers. In multilingual settings, the question arises whether it is possible for speakers of the new language to maintain their own heritage language. Some languages may be abandoned and forgotten due to language

Lönnroth (ed.), *Tampere kieliyhteisöinä*, 105–145 (Helsinki: SKS, 2009); Harry Lönnroth, *Svenskt i Tammerfors: tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland* (Tampere: Tampere University Press, 2009).

¹⁸ Kaisa Koskinen: "Turistina Hervannan kielimaisemassa: käännettyyttä etsimässä", in: Kaisa Koskinen (ed.), *Tulkattu Tampere* (Tampere: Tampere University Press, 2013), 303–323; Kaisa Koskinen, "Tampere as a Translation Space", in: *Translation Studies* 7:2 (2014), 186–202; Kaisa Koskinen, *Translating in an Emerging Language Policy* (forthcoming); Zea Kingelin-Orrenmaa: *Tammerfors som svensk språkö: en etnografisk studie av språkpolicy som praktiker, processer och val i svenska rum i det inre av Finland* (Oulu: University of Oulu, 2019).

¹⁹ Kingelin-Orrenmaa 2019; Evelyn Ziegler et al., *Metropolenzeichen. Atlas zur visuellen Mehrsprachigkeit der Metropole Ruhr* (Duisburg: UVR, 2018).

shift, and some languages may become invisible and only be used in the private sphere. Third, the new linguistic diversity also manifests itself in the languages for special purposes and new special terminology that are needed in the industry. Some of this new vocabulary spreads to contexts outside the factory gates. Fourth, the influence permeates the language services provided for the multilingual population by different institutions such as schools, congregations and local municipal governance.

In a similar way as other forms of cultural heritage,²⁰ language is also a dynamic and changing heritage. It is preserved and protected, but it may also be forgotten, abandoned and exchanged for another language. It is shaped in the interaction and in contact with speakers of other languages. It is affected by the values community members attach to it. The studies cited in this section illustrate different methodological possibilities to approach languages in an industrial context. Their range extends from questionnaires and interviews to the analysis of (written or oral) language products of language speakers of different ages, from archives to representations of languages in fiction or in press, and from close reading of previous historical research to the linguistic landscape research. The possibilities of this final method will be applied in the case studies of this article (see Section 4).

3. Varkaus: A Swedish-speaking language island in a monolingual Finnish environment

In Finland, the multilingualism of industrial sites had already begun evolving in the pre-industrial period in the seventeenth century. Our example town Varkaus represents a younger industrial development. It is an industrial community that emerged in 1815 in a historical situation when Sweden had just recently lost the war (1809) and had ceded its eastern territories (Finland) to Russia. In the multilingual Russian empire, Finland formed an autonomous Grand Duchy until it became independent (1809-1917). In Varkaus, after the initial stage of ironworks industry, other industries emerged, such as shipbuilding, engineering, and wood-processing industries. The growth of industry led to the growth of the community, which eventually became an independent municipality in 1929. Today, there are around 21,000 inhabitants in Varkaus.²¹

In the 19th century, industrial production was still relatively modest, and, as Figure 1 below shows, the population was very small. Until 1930, the data in Figure 1 refer to the Varkaus mill, not the entire area of present-day Varkaus. In the early 20th century, Varkaus began to grow when the Ahlström family purchased the industrial plants in 1909 and began to invest heavily in them. These industrial investments are reflected in the demographic trends: The population increased until the 1980s, when it peaked, at around 26,700 inhabitants (see Figure 1 below). According to Soikkanen's and Nevala's studies,²² birth rates

²⁰ Anna Sivula, "Puuvilletehtaasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä", in: Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää and Aura Kivilaakso (eds.): *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243 (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2013).

²¹ The central milestones of the industrial history of Varkaus are described in Hannu Soikkanen, *Varkauden historia* (Helsinki 1963) and in English in Hannu Itkonen: *Varkaus and Its People* (Helsinki: SKS, 2005). The latest population data on Varkaus is based on information from *Statistics Finland* 2018.

²² Soikkanen 1963, 292–293; Arto Nevala: *Vuosisata varkauteista työväenjärjestötoimintaa: agitatsioonia, vaikuttamista ja yhteistyötä* (Varkaus: Varkauden työväenliikkeen historiatoimikunta, 2003), 27.

were not the primary cause for the population growth. It was caused by the expansion of industrial production and the resulting labor migration and urbanization.

In 1987, Ahlström's family-owned industrial plants were sold to a multinational company. These sales marked the arrival of globalization in the community,²³ which together with the decreasing demand for labor, turned the population growth into a decline beginning in the 1990s. Industrial sectors have disappeared and plant owners have changed. Some of the material resources left over from industry are reused for post-industrial purposes, and some industrial buildings have become industrial cultural heritage. For example, the factory hotel is today a museum building, and the local industry headquarters has been redesigned into a privately owned café-restaurant.

In Soikkanen's comprehensive history of Varkaus, the city is described as a "melting pot on a Finnish scale".²⁴ This characterization refers to labor migration, a phenomenon which resulted in a large proportion of the population having their roots elsewhere. According to Soikkanen's detailed surveys, new industrial workers moved to Varkaus particularly from the surrounding Finnish speaking area in the 19th and early 20th centuries. From the 1910s onwards, Varkaus attracted an increasing number of people both from eastern Finland and the rest of Finland, from both the Finnish and Swedish-speaking areas. In addition to Swedish, Soikkanen explicitly mentions the Finnish dialects that arrived in Varkaus. According to Soikkanen, migration from abroad has been more modest: Industrial employees, both white- and blue-collar workers, moved to Varkaus mainly from Sweden, Russia (especially St. Petersburg) and Germany. The German move to Varkaus is explained by the large investments in industrial machinery and the accompanying construction and commissioning staff and, in some cases, family members. Soikkanen explicitly mentions the German installers of the two first paper machines built in the 1920s. They remained in Varkaus, but were forced to return to Germany for military service when World War II broke out.²⁵ Some of them returned to Varkaus after the war.

There is plenty of previous research on Varkaus,²⁶ but not from a linguistic point of view. In language studies, Varkaus has been characterized as one of the Swedish-speaking language islands (alongside the other industrial communities of Kotka, Pori, Tampere, Oulu, Kauttua, Kuusankoski and Hyvinkää). The term refers to a municipality with a Swedish-speaking minority which provides or has provided its community members with services in Swedish, even though the municipality is officially monolingually Finnish-speaking and located outside Finland's actual Swedish-speaking area.²⁷

²³ Jari Jääskeläinen and Raimo Lovio: *Globalisaatio saapui Varkauteen. Tapaustutkimus yritysten kansainvälistymisen tavoitteista ja vaikutuksista* (Helsinki: Taloustieto, 2003).

²⁴ Soikkanen 1963, 298.

²⁵ Soikkanen 1963, 163, 299–300, 304, 343.

²⁶ For an overview of previous research, see Hannu Itkonen, *Varkauden tutkimukset ja tulokset – Mitä ja miten paikallisuudesta on kirjoitettu? Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja 1/2008* (Joensuu: University of Joensuu, 2008).

²⁷ See Gun Oker-Blom, Erik Geber and Heidi Backman, *Språklig mångfald i skolan. Språkbakgrund och muntlig språkkompetens i de svenska lågstadieskolorna i Finland*. Utbildningsstyrelsen, duplikat 2/2001 (Helsingfors: Edita, 2001), 27; Harry Lönnroth, "Swedish Speech Islands in Finland: A Sociocultural Linguistic Perspective", in: *Language, Society and Culture* (2011), 48; Sofie Henricson: *Svenska i finsk miljö: Interaktion, grammatik och flerspråkighet i samtal på svenska språköar i Finland* (Helsinki: University of Helsinki, 2013), 9; Kingelin-Orrenmaa 2019, 51.

Figure 1 illustrates the language situation in Varkaus over different decades. Official language statistics have been available for Varkaus since the 1880s. According to the statistics, Varkaus had its largest number of Swedish speakers in the 1950s and 1960s. Because other languages than Finnish and Swedish have only been recorded in Finland since the 1980s, the language statistics mirror only a part of the labor migration to Varkaus. Until the 1980s, for example, German and Russian remain hidden, although they helped shape the language situation in Varkaus. Since the 21st century, the turns in the linguistic situation are influenced mostly by other global mobility factors than industry. The statistics, of course, reflect not only industrial labor migration but urbanization and other migration to Varkaus as well. The statistics do not distinguish between industrially and non-industrially motivated stays in the locality. In addition, it is important to remember that it is possible for a person to register only one language in Finland. Due to this fact, many languages inevitably remain hidden in language statistics.

In comparison to Tampere (see Section 2), much less research has been done into the language situation of Varkaus. The needs of the multilingual population have been met by a variety of services although today, the continuity of Swedish has become fragile. For example, the Lutheran congregation of Varkaus was officially bilingual (Finnish and Swedish) until the 1990s, after which it became monolingually Finnish. The Swedish school, in turn, which was founded in 1919, was closed in 2019. Central milestones of the school's history and activities are described by Riitta Ropponen (1995) and Asta Olli (2017).²⁸

In addition to the Swedish school, there is research on the place names of Varkaus by Jenny Rimpeläinen (2011). Her insightful study highlights how the local residents remember languages of the past and rely on the local industrial history when interpreting current place names. By combining viewpoints of folk linguistics and onomastics, the author asks how the “ordinary” people of Varkaus, without a scholarly linguistic background, explain the origin of a selected group of commonly-known place names in their home town and its immediate surroundings and what kind of interpretations they rely on. For the present study, of particular interest is an explanation model in which the informants rely on their linguistic and cultural memory when searching for a motivation for the etymology of a particular name. As described by Rimpeläinen, the informants explicitly relate some place names to the Swedish language and to the phase in history when the locality was more Swedish-speaking than today. Alternatively, they link the suspected origin of the name to the industrial history or industrial landscape of Varkaus. Their explanations do not, of course, correspond to the scholarly etymology of the names, but they are important indicators of a process in which the members of the community exploit their linguistic and cultural memory as a resource when interpreting the present.²⁹

²⁸ Riitta Ropponen, *Svenska lågstadigrundskolan i Varkaus: verksamhet förr och nu, undervisningsmetod och elevers tillägnande av svenska språket* (Joensuu: University of Joensuu, 1995); Asta Olli, “Varkauden ruotsinkielisen koulun vaiheista”, in: Hannu Itkonen (ed.), *Varkaus satavuotiaassa Suomessa*, 43–50 (Varkaus: Klubin Kirjasto, 2017).

²⁹ Jenni Rimpeläinen, *Paikannimen monet tarinat. Varkautelaisten kansanetymologiaa tulkintoja kaupunkinsa ja sen lähialueiden paikannimistä* (Joensuu: University of Eastern Finland, 2011).

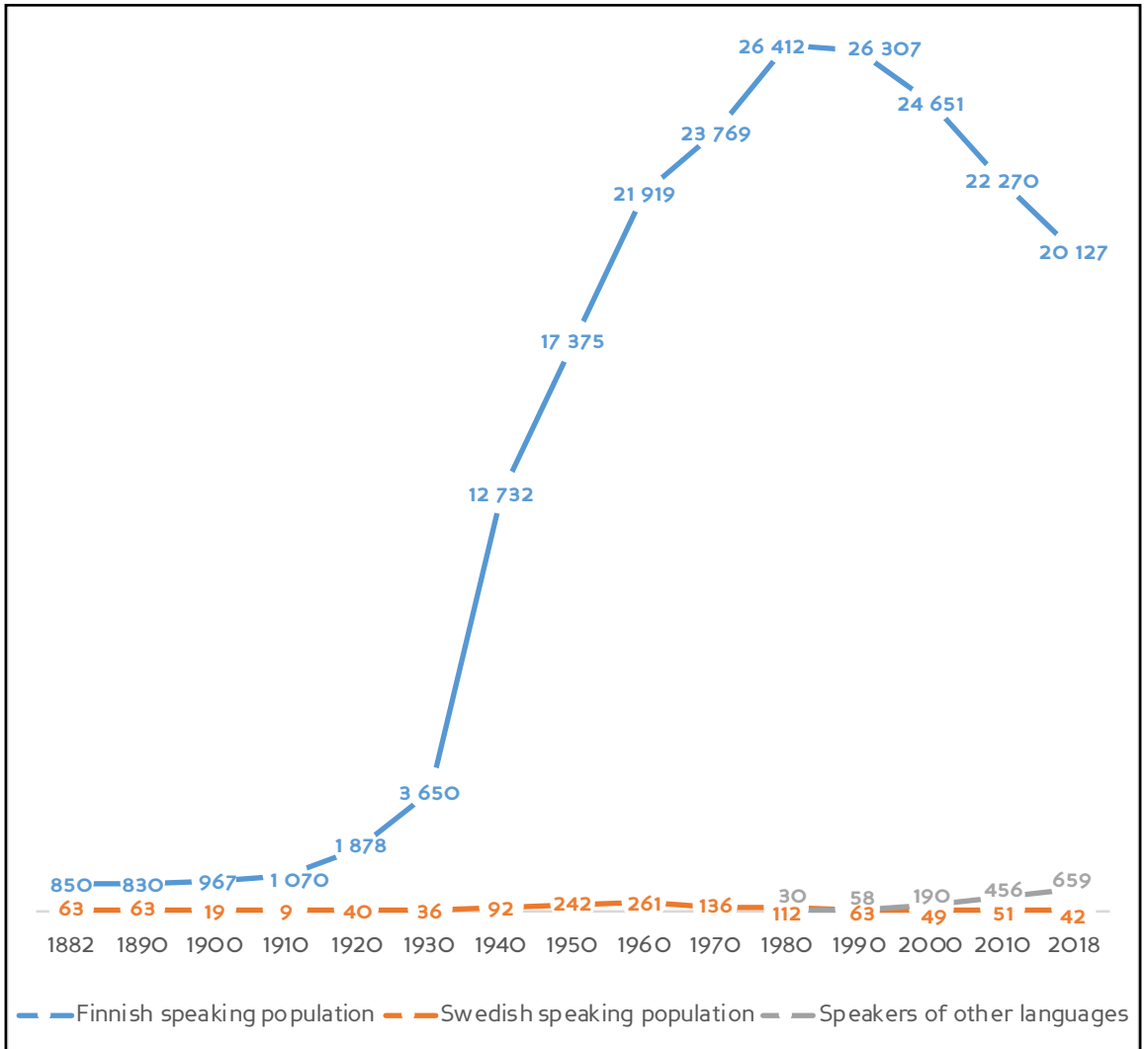

Figure 1. The population and languages of Varkaus according to the official statistics 1882–2018. Until 1930, the data refer to the Varkaus mill, not the entire area of present-day Varkaus.³⁰

³⁰ Suomenmaan tilastollinen vuosikirja 1879–, Suomen tilastollinen vuosikirja 1910–1972 and Statistics Finland 2018.

4. Two case studies on industrial linguistic heritage

Industry shapes the landscape in many ways. Typical features of a landscape of an industrial community include landmarks such as tall chimneys and other industrial buildings, which are surrounded by the industrial community. The term *industrial landscape* became established in Finnish studies on industrial heritage during the 1990s. The concept brought up a new perspective in research, shifting the focus from individual industrial buildings to cultural environments and larger surroundings.³¹ As highlighted in the linguistic landscape studies cited in Section 2, languages can be included as one detail of this landscape in the concept. In the following sections, we discuss the “footprints” that both industry and its actors have left in the linguistic landscape of the industrial community of Varkaus.

4.1. Linguistic landscape as industrial linguistic heritage

The focus of our first case study is on a special part of the contemporary linguistic landscape in Varkaus, on its three oldest cemeteries. The study is based on photo material that was made available for the researchers by the Lutheran congregation of Varkaus. The data consist of approximately 3,400 photos of all the gravestones in the three oldest cemeteries of Varkaus: the Pirtinniemi, Ala-Kankku and Ylä-Kankku cemeteries, which were established in the second half of the 19th century and in the beginning of the 20th. The photos were taken during the years 2009–2011 by the Lutheran congregation. According to the records of the congregation, at least 1,700 deceased are buried in these three cemeteries. The languages of the gravestone inscriptions and their content were analyzed according to the principles of linguistic landscape research. The same cemetery data has been utilized in two previous Finnish-language articles by Wessman and Kolehmainen (2019) and Kolehmainen (forthcoming), where the linguistic landscape of the cemeteries is, however, viewed from a perspective other than the linguistic heritage of industry.³²

Cemeteries are commemorative spaces that are especially designed for acts of remembrance. They are places not only for the deceased but also for the living who commemorate the deceased at the funeral monuments erected for them.³³ For the present article, cemeteries are, on one the hand, places that preserve voices and languages of different actors from the industrial past. On the other hand, they are places that remind the passers-by of the past of the industrial community and which pass their traces of this heritage to subsequent generations.

The inscriptions on the funeral monuments, on the gravestones, -plates and -crosses, form a multilingual linguistic landscape which entails different temporal layers. The most visually dominating part of a cemetery linguistic landscape are personal names, the names

³¹ Erkki Härö and Helinä Koskinen, “Tehdassalista teolliseen maisemaan. Teollisuusperinnön tutkimusta ja suojelua”, in: Marja Terttu Knapas (ed.), *Muistomerkki. Rakennetun historian ulottuvuuksia* (Helsinki: Museovierasto, 1999), 144; Sivula 2014, 5–18.

³² Kukka-Maaria Wessmann and Leena Kolehmainen: “Monikielisyttä ja muuttoliikkeen jälkiä: aika- ja kielikerrostumat Varkauden hautausmaiden nimimaisemissa”, in: *Sananjalka* (2019), 104–129; Leena Kolehmainen, “Menneen monikielisyden jälkiä nykyisyydessä: Varkauden hautausmaiden kielimaisemaa”. Forthcoming 2020 in: Leena Kolehmainen, Helka Riionheimo and Milla Uusitupa (eds.), *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisytyteen* (Helsinki: SKS, forthcoming 2020).

³³ E.g. Pierre Nora, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”. *Representations* 26 (1989), 7–24.

of the deceased. In particular, the youngest gravestone layers may contain only the name of the deceased and his/her time of birth and death. Personal names in the oldest cemeteries of Varkaus were analyzed by Wessman and Kolehmainen (2019). They show that personal names can be classified by language and that they form a multilingual landscape. In addition, the personal names reflect the migration history to Varkaus and tell about the cultural background of the deceased or their family.³⁴ In a similar way as in the industrial metropolis Ruhr in Germany,³⁵ personal names give the multilingual landscape a special flavour. However, personal names are not reliable indicators of the languages of the deceased. Because of this lack of certainty, they will not be discussed in more detail in this article.

The other inscriptions on the gravestones are more reliable clues for an analysis of language resources. Unlike engraving the name of the deceased on the gravestone, which does not involve a language choice, engraving other information and messages means choosing a language. The languages of the titles and occupations of the deceased, their death causes, quotes such as bible verses, and diverse messages by the gravestone erector to the deceased or to the passers-by reflect the language(s) of the deceased, the gravestone erector or other actors. In Varkaus, the Finnish language dominates in these inscriptions, but besides it, there are inscriptions in Swedish, German, Russian and Latin, i.e. languages that are originally not spoken by the population in this part of Finland. In Varkaus, these other languages appear mainly in the oldest gravestone layer. Their appearance in the Varkaus cemetery linguistic landscape is mainly an effect of the industrial labor-migration.

For example, the following two Swedish inscriptions in the Pirtinniemi cemetery remind the cemetery visitors of past Swedish-speaking actors in the Varkaus industry:

<p>Ingeniören JOHAN EDVARD STRÖMBERG *4.2.1827 † 15.2.1886. Christus är mitt lif och döden är min winning. Phil. ep 1:21 (Pirtinniemi)</p>	<p>[Translation:] Engineer Johan Edvard Strömberg *4 February 1827 † 15 February 1886 Christ is my life and death is my gain. Philippians 1:21.</p>
<p>Här hvilar Kontoristen GEORG WASASTJERNA född i Wasa 11.7.1816 död 15.2.1876 (Pirtinniemi)</p>	<p>Here rests Clerk Georg Wasastjerna born in Vaasa 11 July 1816 died 15 February 1876</p>

The following German-language tombstone in the Ylä-Kankku cemetery is, in turn, a memorial to the 19-year-old Kurt Zeuner, who was accidentally killed at work in the factory. According to his death notice in the local newspaper *Warkauden lehti* (5 April 1924), he was born in Kriebethal, Saxony. Zeuner was one of the installers of the first paper machine in Varkaus (1921). His death was also reported in the Newspaper *Deutsch-finnische Nachrichten* ('German-Finnish News', 6 June 1924).³⁶

³⁴ Wessmann and Kolehmainen 2019.

³⁵ Ziegler et al. 2018, 31.

³⁶ *Warkauden lehti*, 5 April 1924; *Deutsch-finnische Nachrichten*, 'German-Finnish News', 6 June 1924.

Ruhe sanft! Kurt Zeuner geb. 3. IV. 1904. gest. 17. III. 1924 gew. von Deinem Bruder u. mitarbeitern Warkaus (Ylä-Kankku)	[Translation:] Rest in peace! Kurt Zeuner born 3 April 1904 died 17 March 1924 dedicated by your brother and colleagues Warkaus
--	---

In the end, of course, we cannot be sure whose language appears in the inscriptions. In the previous examples, we are presumably dealing with the languages of the deceased and their family members, who have probably erected the gravestones. In some gravestones, like the one of Kurt Zeuner, the erector has been explicitly announced. The languages of these inscriptions remind the passers-by of past multiculturalism and multilingualism in the industrial community of Varkaus.

However, languages of other actors have also left traces in the gravestones, such as the gravestone manufacturer and his environment. This is illustrated by the following example, the gravestone of Paul August Wahl, the son of the owner of the industrial plants in Varkaus in the 19th century. The Wahl family, who came to Varkaus from Vyborg, was originally from Weimar, Germany.³⁷ The family's heritage language German is represented in Paul August Wahl's gravestone, on which his date of birth and death are given in German. On the other side of the gravestone, there is Russian: Maderni and Ruggia are the family names of two Swiss-born gravestone manufacturers based in St. Petersburg. *Gorohovaya* ('Pea Street') is their address in Russian. This Russian text on the gravestone is a business card-like inscription, which refers to the working environment of the two sculptors. In Ziegler's et al. study (2018) on the German Ruhr area, the researchers point out that the linguistic landscape is not a copy of the languages of the population and that minority languages typically remain invisible. The Russian inscription in the Varkaus data highlights that the linguistic landscape may also contain voices and languages of other actors than the local population.

PAUL AUGUST WAHL GEB. DEN 13 ^{TE} OKTOBER 1830 GEST. DEN 27 ^{TE} FEBRUAR 1875 MADERNI & RUGGIA GORHOVAJA N° 38 S ^T PETERSBURG (Pirtinniemi)	[Translation:] Paul August Wahl born 13 October 1830 died 27 February 1875 Maderni & Ruggia Pea Street 38 St. Petersburg
--	--

In addition to the presence of multiple languages, the cemetery linguistic landscape also preserves other information of industrial history. Soikkanen (1963) and Nevala (2003) state that the social structure of Varkaus differs from that of the surrounding agrarian communities. Industrial occupations, which do not exist in the surrounding agricultural municipalities, have left their mark on the cemetery landscape. The examples in Table 1

³⁷ Anu Talka: "Kauppaneuvos Paul Wahl (1830–1875)". In: *Suomen talouselämän vaikuttajat* (Helsinki: SKS, 2009).

illustrate industrial titles and occupations of the deceased in the cemetery linguistic landscape in Varkaus.

In addition to the titles and occupations listed in Table 1, there are also many other titles on the gravestones (e.g. ‘baker’, ‘farmer’, ‘shopkeeper’) that are not directly related to industrial work. In earlier stages of history, the factory took care of all municipal services from birth to the retirement home. In other words, it cannot be excluded that these other title-holders were also bound to industry. In the three oldest cemeteries of Varkaus, the titles appear on the gravestones of the 19th and early 20th centuries, after which they are only seldom given in the younger layers of cemetery inscriptions. This change does not reflect a change in industrial work, but a change in the commemorative practices in the cemetery linguistic landscape. The disappearance of titles from the linguistic landscape is not only a feature of Varkaus but affects the entire Finnish funeral culture.³⁸

<p>In Swedish:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Ångpannmästare</i> (‘steam boiler master’), <i>Ingeniör</i> (‘engineer’), <i>Kontorist</i> (‘clerk’), <i>Mekaniker</i> (‘mechanic’).
<p>In Finnish:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Rautasorvari</i> (‘iron turner’), <i>Tehtaanhoitaja</i> (‘factory operator’), <i>terehtööri</i> (‘director’), <i>Insinööri</i> (‘engineer’), <i>Ruukin isäntä</i> (‘factory host’), <i>Tehtaanisännöitsijä</i> (‘factory host’), <i>Työnjohtaja</i> (‘foreman’), <i>seppä</i> (‘blacksmith’), <i>Walaja</i> (‘melter’), <i>Walajan waimo</i> (‘melter’s wife’), <i>Walajan poika</i> (‘melter’s son’), <i>Waskiseppä</i> (‘coppersmith’), <i>Isännöitsijä</i> (‘factory host’), <i>Konttoristi</i> (‘clerk’), <i>Työmies</i> (‘worker’), <i>Työmiehen waimo</i> (‘worker’s wife’), <i>Sahanhoitaja</i> (‘sawmill manager’), <i>Sorvari</i> (‘turner’), <i>Tehtaan vaakaaja</i> (‘factory inspector’), <i>Konemestari</i> (‘master mechanic’)

Table 1. Industrial titles in the cemetery linguistic landscape in Varkaus.

In sum, the examples in this section illustrate how traces of the multilingual and multicultural industrial past are still visible in a contemporary linguistic landscape. The cemetery linguistic landscape reminds the visitors of past actors and their languages in the industrial community. In addition, the occupational titles visible in this scenery represent the specialized terminology typical for the local industry in the past. Both parts of the linguistic landscape can be explained by the presence of industry in the community, and they both pass on the linguistic industrial cultural heritage to subsequent generations in a public space which is specifically dedicated to acts of remembrance. The cemeteries naturally form only a narrow window to the past languages of the community. In the Varkaus cemeteries, aspects of societal multilingualism are particularly prominent: The gravestones in different languages indicate that people of different languages have lived side-by-side in the locality. Individual multilingualism, on the contrary, remains hidden because most gravestones are monolingual. The cemetery data do not reveal what languages the persons in our examples – engineer Strömberg, clerk Wasastjerna, paper machine installer Zeuner, or factory owner Wahl – used in Varkaus. Bilingual gravestones such as the one of Paul

³⁸ See e.g. Pentti Lempiäinen and Brita Nickels, “Muistomerkkien tekstit”, in: Pentti Lempiäinen and Brita Nickels (eds.), *Viimeiset leposijamme. Hautausmaat ja hautamuistomerkit* (Helsinki: SLEY-kirjat 1990), 65.

Wahl are an exception in the Varkaus data, but even here it was noted that the two languages on the same gravestone relate to two different actors. Research into the multilingualism of individuals would require other types of research material. The cemetery data only reflects traces that have been kept up to the present from the multilingual history of industry.

4.2. “Namescape” as an industrial linguistic heritage

The focus of our second case study is on another linguistic landscape. The examples in this section highlight proper names in two contemporary linguistic landscapes in Varkaus, hence the characterization “namescape” in the section title. We examine the street names of Varkaus and other contemporary names that commemorate industrial history. The examples are taken from the street name data stored in the public map of Varkaus (see *Varkausten kaupungin karttapalvelu*), as well as from our own knowledge and observations of the current linguistic landscape of Varkaus.

City names consist of different name layers. The official nomenclature covers street names, names of districts and residential areas, square names, and park names. Today, their naming in Finland is a municipal matter. Central for the purposes of the present study are the so-called commemorative names, names that have been given in memory of a person, event, or other occurrence. Commemorative names reflect power relations and ideologies of their time in society.³⁹ The fact that they are symbolic expressions of power is evident, for example, from processes of rewriting the history when street names chosen by a previous regime are rejected and replaced with new names that are compatible with the ideologies of the new regime.⁴⁰

Street names form one way of remembering the industrial history of a place. Table 2 illustrates commemorative street names related to the industrial history of Varkaus. These names occur in the Päiviönsaari, Kosulanniemi and Kommila districts, which are the key historical areas of Varkaus industry.

In public street signs, these commemorative names remind passers-by of past industrial actors and their backgrounds. *Wredenkatu*, ‘Wrede Street’, refers to Carl Gustaf Wrede, founder of the first industrial plants in Varkaus. Erik Johan Längman and Paul Wahl, whose names are also kept in the namescape (*Längmanninkatu*, *Wahlinkatu*), were the next owners of the industry after Wrede in the 19th century. *Ahlströminkatu* ‘Ahlström Street’, in turn, refers to Walter Ahlström, who bought the industrial plants in 1909. Other names of the Ahlström family are also preserved in Varkaus: *Antinpuisto*, ‘Antti’s Park’ honors Antti Ahlström, father of Walter Ahlström. Walter Ahlström never moved to Varkaus, but led his industrial empire from Noormarkku, located in the Satakunta Province in western Finland. These place names in the street names (*Noormarkunkuja*, *Satakunnankatu*) memorialise his background. In addition, Sölve Thunström (*Sölvenkatu*, *Sölvenkuja*, ‘Sölve Street’, ‘Sölve Alley’), the local managing director of the industrial plants in 1924–1929, also features in the namescape. Moreover, the passers-by are reminded of the German experts at the factories

³⁹ See e.g. Terhi Ainiala, Minna Saarelma and Paula Sjöblom, *Names in Focus: An Introduction to Finnish Onomastics* (Helsinki: SKS, 2016), 99, 101.

⁴⁰ See e.g. Maoz Azaryaho, “The politics of commemorative street naming: Berlin 1945–1948”, in: *Journal of Historical Geography* 37 (2011), 483–492.

Street name	Name motive	English translation
<i>Ahlströminkatu</i>	← Walter Ahlström (1875-1931)	Ahlström Street
<i>Antinpuisto</i>	← Antti Ahlström (1827-1896)	Antti's Park
<i>Längmanninkatu</i>	← Erik Johan Längman (1799-1863)	Längman Street
<i>Noormarkunkuja</i>	← Noormarkku (Name of a municipality in Finland)	Noormarkku Street
<i>Saksalankuja</i>	← Germans' house (Name of a house in Varkaus)	German Alley
<i>Satakunnankatu</i>	← Satakunta (Name of a province in Finland)	Satakunta Street
<i>Sölvenkuja, Sölvenkatu</i>	← Sölve Thunström (born 1876, time of death not known)	Sölve Alley, Sölve Street
<i>Wahlinkatu</i>	← Paul Wahl (1797-1872)	Wahl Street
<i>Wredenkatu</i>	← Carl Gustaf Wrede (1775-1830)	Wrede Street

Table 2. Commemorative street names in memory of industrial actors in contemporary Varkaus.

by the street name *Saksalankuja*, 'German Alley'. This street name entails the name of the house (*Saksala* 'Germans' house'), which was built for the German industrial experts and their families. The house itself does not exist anymore.

According to Ziegler's et al. study (2018), in the industrial Ruhr area, commemorative street names have been given in memory of historical persons (e.g. *Mozartstraße*, *Goethestraße*), local scientists (e.g. *Claubertstraße*), local entrepreneurs (e.g. *Heinzmannstraße*) or even a fictive figure (e.g. *Horst-Schimanski-Gasse*). The recent migration history, on the contrary, has not yet left any traces in the street name scenery. The previous commemorative names in Varkaus, those that relate to the local industrial history, are in the same way ideologically biased. Owners and major players of the industry with their backgrounds appear, but workers, for example, remain invisible.

In this sense, the so-called thematic street names are different in Varkaus. Thematic names are names, which have been formed on the basis of a particular motive. They are given to streets of a certain area so that the names in this area form a thematically coherent whole. The thematically similar names give a particular flavor to the area and shape its image.⁴¹ In Varkaus, the street names in the Könönpelto district have been inspired by the log floating specialized terminology. These street names are illustrated in Table 3. In the same way as the above discussed commemorative street names, these thematic names remind the passers-by of the early stages of the local wood processing history. But unlike the previous names, these thematic street names represent other hierarchies of the industry than the ownership and management. They bring up ordinary log floating workers (e.g. *Log Wincher's Alley*, *Log Roller's Alley*) and phenomena of their working environment (e.g. *Bundle Alley*, *Float street*).

⁴¹ See e.g. Ainiala et al. 2016, 103.

Thematic names in the Könönpelto district	English translation
<i>Hankakuja</i>	Temporary Log Barrier Alley
<i>Kelumiehenkuja</i>	Log Wincher's Alley
<i>Lauttatie</i>	Float Street
<i>Lenkkikuja</i>	Link Alley
<i>Nippukuja</i>	Bundle Alley
<i>Otvakuja</i>	Side Jam Alley
<i>Piestinkuja</i>	Log Bond Alley
<i>Purokuja</i>	Creek Alley
<i>Puomitie</i>	Log Boom Street
<i>Pyräskuja</i>	Small Log Float Alley
<i>Rännikuja</i>	Drain Alley
<i>Säiekuja</i>	Fibre Alley
<i>Sestojankuja</i>	Log Roller's Alley
<i>Sumakuja</i>	Log Jam Alley
<i>Suomustie</i>	Upright Log Float Street
<i>Tukkitie</i>	Log Street
<i>Uittokuja</i>	Log Floating Alley
<i>Varppikuja</i>	Warp Alley
<i>Vastuumiehenkuja</i>	Log Barrier Builder's Alley
<i>Vierittäjänskuja</i>	Log Scroller's Street
<i>Viittakuja</i>	Spar Buoy Street
<i>Vonkamiehenkuja</i>	Log Floating Watcher's Alley
<i>Vorokkikuja</i>	Capstan Alley

Table 3. Log floating terminology in the thematic street names in Varkaus.

Commemorative naming does not only relate to street names, but it is also used for other public naming. For example, *Walterin koulu*, ‘Walter’s school’, is the name of a new school complex in Varkaus, which was inaugurated in 2018. The name is reminiscent of Walter Ahlström (see above). The nameplate is visible on the front of the school building.

Another example is commercial naming. For example, the special menu created by the local restaurant *Amanda* in September 2019 to celebrate the 90th anniversary of the city of Varkaus also relates to industrial actors from the past. The original names of the courses entail alliteration; our English translations do not do it justice:

Starter: *Ahlströmin alkukeitto* ‘Ahlström’s soup’
 Main course: *Patruunan pihvi* ‘Factory owner’s steak’
 Dessert: *Laivanrakentajan loppueväs* ‘Shipbuilder’s last provision’

In sum, the examples in this section show how language is, on the one hand, a means to remember and convey memories of the industrial history. The examples illustrated how the local industrial history has been verbalized and made visually accessible in the public street name landscape where it reminds the community members of their common past. The exact formation process both of the commemorative and thematic street names – to what extent it has been a top-down or a bottom-up process (when and by whom the names were introduced) – is a topic to be followed in an upcoming article on Varkaus. On the other hand, the examples in this section illustrate that the industrial history is a common resource for the members of the community. The community members utilize their collective memory to interpret the past and present. The common industrial past is a source of inspiration to draw upon when new names, both for public institutions or for commercial purposes, are formed. At the same time, of course, other name motives are used as well.⁴²

5. Conclusion

The goal of this article was to introduce the notion of linguistic industrial heritage into the study of industrial heritage and to illustrate some preliminary ways in which it can be approached in research. The case studies in the article highlighted both multilingualism and other traces of industrial history and actors in the contemporary linguistic landscape as industrial heritage. Both parts of the linguistic landscape preserve industrial history and pass it on to succeeding generations.

The article showed how industry creates new linguistic diversity and new types of linguistic neighborhoods in its production sites. New languages and dialects, which travel with industry workers and experts when they move to new locations, are introduced in areas where they are not spoken traditionally. The examples highlighted the Swedish language in particular. It arrived in Varkaus, an originally Finnish-speaking area, with industrial actors and their families, and with other movers who were driven to the city when it started to grow due to the expansion of industrial production. In addition to Swedish, traces of German

⁴² For a recent analysis of contemporary commemorative naming in Finland, see Laura Ukskoski, *Karamzin-rannasta Aulis Rytkösen kadulle. Tutkimus 2000-luvun muistonimeämisestä* (Helsinki: University of Helsinki, 2019).

that the industry introduced to the local industrial heritage community of Varkaus were also discussed. The resulting multilingual community can be explained by the industrial migration history, which has left traces for future generations, for example in the cemetery linguistic landscape discussed in this article. In the multilingual cemetery inscriptions, languages appeared as a very physical, tangible heritage. In addition, the tombstone inscriptions witness linguistic expressions such as titles and occupations, which reflect earlier stages of the industrial history. The cemetery linguistic landscape is, of course, based on the immaterial side of the language, the language and writing skills of the members of the multilingual community.

The intangible linguistic heritage an industry leaves behind concerns the cultural memory of languages and speakers of different languages in the history of the industrial community. The members of the community rely on their cultural memory when they interpret past and present. As highlighted in this article, language is a means to make use of the industrial history. The common cultural memory, in turn, is a resource for the creation of new places of memory in the linguistic landscape when public places such as streets, institutions and even commercial phenomena are named. These examples bear evidence of social processes of remembering the past and remembering what is lost.

All examples in this article – the cemeteries as special commemorative spaces, the commemorative street names and building names in the contemporary public scenery, the thematic street names, the commemorative names of commercial products and services, and the cultural memory – serve to pass on parts of the industrial culture heritage to future generations. Language is an important strategic means to verbalize the past, to restore the shared histories and participatory experiences, and to carry out commemorative identity work in the industrial heritage community.

As highlighted by Antila and Nykänen (2000), it is important to notice that not every study of the industrial past is an investigation of industrial heritage. The heritological approach emphasizes the presence of the industrial past, the awareness of the technoscape and the valuation of techno-cultural industrial traces in the present. According to the current understanding and as emphasized e.g. by Smith (2006), cultural heritage comprises the social process of heritagization and not of the tangible or intangible objects that the heritage community selects to work on in the cultural heritage process. Creating industrial heritage is a process of elaborating collective and individual identities with different histories, industrial monuments, and participatory experiences and memories.⁴³ In this article, multilingualism and languages were highlighted as inherent resources in the industrial community. Past languages still exist in the cultural memory, and selected linguistic landscapes such as cemeteries still allow access to past multilingualism of the locality. In past naming processes, cultural memory has been exploited to commemorate industrial history and its actors, and today, it continues to be utilized by the community members for contemporary naming purposes.

The case studies in this article illustrated two selected perspectives on the linguistic effects of industry and industrial linguistic heritage. The case studies do not of course exhaust the possibilities, and it is the task of forthcoming research to exploit other types

⁴³ Anna Sivula, "How Does a Factory Chimney Evolve into a Monument? The Resistant Industrial Heritage Communities", in *Tekniikan Waiheita*, 4/2017, 6; Kimmo Antila and Panu Nykänen: "Suomen tekniikan historian ja museotoiminnan lyhyt historia", in: *Tekniikan Waiheita* 1/2000, 28–43; Laurajane Smith: *Uses of Heritage* (New York: Routledge, 2006), 4.

of data and methods in order to gain a more thorough picture of what industrial language heritage may mean in Finnish industrial communities or internationally. It is our hope that this initial article will provide readers with new ideas and inspiration for future research on the multifaceted cultural heritage of industry.

6. References

6.1. Primary sources

Archives

The archive of the Lutheran congregation of Varkaus. Approx. 3,400 unlisted photos of the funeral monuments in the cemeteries Ala-Kankku, Pirtinniemi, and Ylä-Kankku in Varkaus during the years 2009–2011.

The archive of the Lutheran congregation of Varkaus. Records of the deceased of the cemeteries Ala-Kankku, Pirtinniemi, and Ylä-Kankku in Varkaus in 2015.

Statistics

Statistics Finland 2018. PX-Web-database. Population according to language and gender on 31 December, 2018. https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__vrm__vaerak/statfin_vaerak_pxt_11rm.px/

Suomenmaan tilastollinen vuosikirja 1879–. Helsinki: Tilastollinen toimisto.

Suomen tilastollinen vuosikirja 1910–1972. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto/Tilastokeskus.

Maps

Varkauden kaupungin karttapalvelu. <https://kartta.varkaus.fi/ims/>.

Newspapers

Deutsch-finnische Nachrichten. Zeitung für Politik, Wirtschaft, Handel, Kunst, Wissenschaft, Literatur und Sport. Access via: *Historiallinen sanomalehtikirjasto* ('Historical archive of Finnish newspapers'). Digital collections of the Finnish National Library. https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?formats=NEWSPAPER&set_language=en.

Warkauden lehti. Access via: *Historiallinen sanomalehtikirjasto* ('Historical archive of Finnish newspapers'). Digital collections of the Finnish National Library. https://digi.kansalliskirjasto.fi/search?formats=NEWSPAPER&set_language=en

6.2. Secondary sources

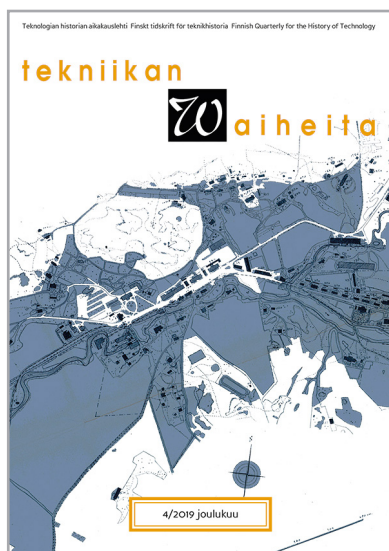
Ainiala, Terhi, Minna Saarelma and Paula Sjöblom. *Names in focus: An introduction to Finnish onomastics.* Helsinki: SKS, 2016.

Airola, Anneli. *Yritysten kielitaitotarpeet Pohjois-Karjalassa.* Joensuu: Karelia University of Applied Sciences, 2004.

Alfrey, Judith and Tim Putnam. *The Industrial Heritage: Managing Resources and Uses.* London: Routledge, 1992.

- Alzén, Annika and Birgitta Burell (eds.). *Otydligt. Otympligt. Otagligt. Det industriella kulturarvets utmaningar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2005.
- Antila, Kimmo and Panu Nykänen. "Suomen tekniikan historian ja museotoiminnan lyhyt historia". *Tekniikan Waiheita* 1/2000, 28–43.
- Azaryaho, Maoz. "The politics of commemorative street naming: Berlin 1945-1948". *Journal of Historical Geography* 37 (2011): 483–492.
- Backus, Ad, Normann J. Jørgensen and Carol Pfaff. "Linguistic effects of immigration: language choice, codeswitching, and change in Western European Turkish". *Language and linguistic compass* 4 No.7 (2010): 481–495.
- Breckle, Margit and Marleena Rinne. *Yritysviestintä pohjalaismaakuntien ja saksankielisten maiden välillä*. Vaasa: Vaasan yliopisto, 2016. https://www.univaasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-680-7.pdf.
- Breckle, Margit and Joachim Schlabach. "Multilingualism in Finnish Companies – selected results of the LangBuCom-Project". *Kieli, koulutus ja yhteiskunta* 9 (2017). <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/55567/multilingualism-in-finnish-companies-selected-results-of-the-langbucom-project.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Cornips, Leonie and Pieter Muysken (eds.). *Language in the Mines*. Special issue of: *International Journal of the Sociology of Language*, No. 258 (2019).
- Extra, Guus and Yağmur Kutlay. *Urban Multilingualism in Europe: Immigrant Minority Languages at Home and School*. Clevedon: Multilingual Matters, 2004.
- Grahn, Maarit. *Perheyhtiö ja paikallisuus. A. Ahlström Osakeyhtiön historian perintö Noormarkussa*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, 374. Turku: University of Turku, 2014. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5601-2>.
- Härö, Erkki and Helinä Koskinen. "Tehdassalista teolliseen maisemaan. Teollisuusperinnön tutkimusta ja suojelua." In *Muistomerkki. Rakennetun historian ulottuvuuksia*, ed. by Marja Terttu Knapas, 144–153. Helsinki: Museovirasto, 1999.
- Henricson, Sofie. *Svenska i finsk miljö: Interaktion, grammatik och flerspråkighet i samtal på svenska språköar i Finland*. Doctoral thesis. Nordic languages. Helsinki: University of Helsinki, 2013. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/40361>.
- Huhta, Marjatta. *Language and Communication for Professional Purposes. Needs Analysis Methods in Industry and Business and Their Yield to Stakeholders*. Doctoral thesis. Helsinki: Helsinki University of Technology, 2010. <http://lib.tkk.fi/Diss/2010/isbn9789522482273/isbn9789522482273.pdf>.
- Isacson, Maths. "Brottningar med industriearvsbegreppen." In *Otydligt. Otympligt. Otagligt. Det industriella kulturarvets utmaningar*, ed. by Annika Alzén and Birgitta Burell, 44–54. Stockholm: Carlssons, 2005.
- Itkonen, Hannu. *Varkaus and Its People*. Helsinki: SKS, 2005.
- Itkonen, Hannu. *Varkauden tutkimukset ja tulkinnat – Mitä ja miten paikallisuudesta on kirjoitettu? Karjalan tutkimuslaitoksen raportteja* 1/2008. Joensuu: University of Joensuu, 2008.
- Jääskeläinen, Jari and Raimo Lovio. *Globalisaatio saapui Varkauteen. Tapaustutkimus yritysten kansainvälistymisen tavoitteista ja vaikutuksista*. Helsinki: Taloustieto, 2003. <https://www.etla.fi/wp-content/uploads/2012/09/B201.pdf>.
- Kingelin-Orrenmaa, Zea. *Tammerfors som svensk språkö: en etnografisk studie av språkpolicy som praktiker, processer och val i svenska rum i det inre av Finland*. Doctoral thesis, Nordic philology. Oulu: University of Oulu, 2019. <http://jultika.oulu.fi/Record/isbn978-952-62-2261-5>.
- Kolehmainen, Leena. "Menneen monikielisyyden jälkiä nykyisyydessä: Varkauden hautausmaiden kielimaisemaa." In *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyyteen*, ed. by Leena Kolehmainen, Helka Riionheimo and Milla Uusitupa. Helsinki: SKS, forthcoming 2020.
- Koskinen, Kaisa. "Turistina Hervannan kielimaisemassa: käännettyyttä etsimässä." In *Tulkattu Tampere*, ed. by Kaisa Koskinen, 303–323. Tampere: Tampere University Press, 2013.
- Koskinen, Kaisa. "Tampere as a translation space." *Translation Studies* 7 No.2, (2014): 186–202.
- Koskinen, Kaisa. "Translating in an Emerging Language Policy: Tampere City Council 1875–1887." In *Translating in Town. A history of local translation policies during the European 19th century* ed. by Lieven D'hulst and Kaisa Koskinen. London: Bloomsbury, forthcoming 2020.
- Landry, Rodrigue and Richard Y. Bourhis. "Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study." *Journal of Language and Social Psychology* 16 No. 1, (1997), 23–49.
- Lempiäinen, Pentti and Brita Nickels. "Muistomerkkien tekstit." In *Viimeiset leposijamme. Hautausmaat ja hautamuistomerkit*, ed. by Pentti Lempiäinen and Brita Nickels, 62–67. Helsinki: SLEY-kirjat, 1990.

- Lönnroth, Harry (ed.). *Tampere kieliyhteisönä*. Helsinki: SKS, 2009.
- Lönnroth, Harry. "Suomalainen teollisuuskaupunki, ruotsalainen kielisaareke. Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle". In *Tampere kieliyhteisönä*, ed. by Harry Lönnroth, 105–145. Helsinki: SKS, 2009.
- Lönnroth, Harry. *Svenskt i Tammerfors: tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland*. Tampere: Tampere University Press, 2009.
- Lönnroth, Harry. "Swedish speech islands in Finland: A sociocultural linguistic perspective." *Language, Society and Culture* (2011): 45–52.
- Nevala, Arto. *Vuosisata varkautelaista työväenjärjestötoimintaa: agitatioonia, vaikuttamista ja yhteistyötä*. Varkaus: Varkauden työväenliikkeen historiatoimikunta, 2003.
- Nora, Pierre. "Between memory and history: Les lieux de mémoire." *Representations* 26 (1989): 7–24.
- Oker-Blom, Gun, Erik Geber and Heidi Backman. *Språklig mångfald i skolan. Språkbakgrund och muntlig språkkompetens i de svenska lågstadieskolorna i Finland*. Utbildningsstyrelsen, duplikat 2/2001. Helsingfors: Edita, 2001.
- Olli, Asta. "Varkauden ruotsinkielisen koulun vaiheista." In *Varkaus satavuotiaassa Suomessa*, ed. by Hannu Itkonen, 43–50. Varkaus: Klubin Kirjasto, 2017.
- Polinsky, Maria. *Heritage Languages and Their Speakers*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Rimpeläinen, Jenni. *Paikannimen monet tarinat. Varkautelaisten kansanetymologia tulkintoja kaupunkinsa ja sen lähialueiden paikannimistä*. MA-thesis, Finnish language. University of Eastern Finland, 2011. http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20110091/urn_nbn_fi_uef-20110091.pdf.
- Ropponen, Riitta. *Svenska lågstadigrundskolan i Varkaus: verksamhet förr och nu, undervisningsmetod och elevens tillägnande av svenska språket*. MA thesis, Swedish language. Joensuu: University of Joensuu, 1995.
- Sivula, Anna. "Tilaushistoria identiteettityönä ja kulttuuriperintöprosessina. Paikallisen historiapolitiikan tarkastelua." *Kulttuuripolitiikan tutkimuksen vuosikirja* (2005): 54–69. <https://journal.fi/kultpol/article/view/60084>.
- Sivula, Anna. "Puuvilletahtaasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä." In *Mitä on kulttuuriperintö?* ed. by Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää and Aura Kivilaakso, 161–191. Tietolipas 243. SKS, Helsinki 2013.
- Sivula, Anna. "Teollinen kulttuuriperintö vakiintui suomalaiseen historiatietoisuuteen". *Teollisen kulttuuriperinnön monet muodot. Tekniikan Waiheita* 32, No. 2 (2014): 5–18. <https://journal.fi/tekniikanwaiheita/article/view/64111>.
- Sivula, Anna. "How does a factory chimney evolve into a monument? The resistant industrial heritage communities." *Tekniikan Waiheita* 35, No. 4 (2017): 6–16. <https://journal.fi/tekniikanwaiheita/article/view/82343>.
- Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. New York: Routledge, 2006.
- Smith, Laurajane and Emma Waterton. *Heritage, Communities and Archaeology*. London & New York: Bloomsbury, 2009.
- Soikkanen, Hannu. *Varkauden historia*. Helsinki [no publisher], 1963.
- Spolsky, Bernard. "Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage". In *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*, ed. by Elana Shohamy and Durk Gorter, 25–39. New York: Routledge, 2009.
- Talka, Anu. "Kauppaneuvos Paul Wahl (1830–1875)." In *Suomen talouselämän vaikuttajat*. Helsinki: SKS, 2009.
- Ukskoski, Laura. *Karamzinrannasta Aulis Rytkösen kadulle. Tutkimus 2000-luvun muistonimeämisestä*. MA thesis, Finnish language. University of Helsinki, 2009. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/302705/Ukskoski_Laura_Pro_gradu_2019.pdf.
- Vanha-Similä, Maria. *Yhtiöön, yhtiöön. Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla*. Helsinki: Kansatieteellinen arkisto and Suomen Muinaismuistoyhdistys, 2007.
- Waterton, Emma and Laurajane Smith. "The recognition and misrecognition of community heritage". *International Journal of Heritage Studies* 16 No. 1–2 (2010): 4–15.
- Wessman, Kukka-Maaria and Leena Kolehmainen. "Monikielisyttä ja muuttoliikkeen jälkiä: aika- ja kieli-kerrostumat Varkauden hautausmaiden nimimaisemissa". *Sananjalka* (2019): 104–129.
- Wiese, Heike. *Kiezdeutsch: ein neuer Dialekt entsteht*. München: Beck, 2012.
- Ziegler, Evelyn, Heinz Eickmans, Ulrich Schmitz, Haci-Halil Uslucan, David H.Gehne, Sebastian Kurtenbach, Tirza Mühlán-Meyer and Irmi Wachendorff. *Metropolenzeichen. Atlas zur visuellen Mehrsprachigkeit der Metropole Ruhr*. Duisburg: UVRR, 2018.

Tekniikan Waiheita
ISSN 2490-0443
Tekniikan Historian Seura ry.
37. vuosikerta:4
2019
<https://journal.fi/tekniikanwaiheita>

Möhkön ruukkikylä kulttuurikohteena ja luonnonvarojen muuttuva arvostus

Jukka Sihvonen & Hilikka Heinonen

To cite this article: Jukka Sihvonen & Hilikka Heinonen, ”Möhkön ruukkikylä kulttuurikohteena ja luonnonvarojen muuttuva arvostus” Tekniikan Waiheita 37, no. 4 (2019): 57–72.
<https://dx.doi.org/10.33355/tw.88911>

To link to this article: <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88911>

Möhkön ruukkikylä kulttuurikohteena ja luonnonvarojen muuttuva arvostus

Jukka Sihvonen¹ & Hilka Heinonen²

Tässä artikkelissa tarkastellaan teollisen ruukin vaiheita ja kulttuuriperinnön hyödyntämistä alueella, jossa luonnonvarojen käyttö on elinkeinojen perusta. Suomessa lukuisat ruukit ovat Museoviraston suojeluksessa. Ruukit ovat kulttuuriperintökohteita, jotka toimivat palveluelinkeinojen, kuten matkailun perustana. Ruukkiyhdyksunnat ja niiden lähiympäristöt ovat tärkeitä kulttuuri- ja luontomatkailukohteita. Ruukkikylän läheisyydessä olevien luonnonvarojen hyödyntäminen vaikuttaa kulttuuri- ja luontomatkailun edellytyksiin. Artikkelin lähtökohtana on kysymys, kuinka entiseen teolliseen – mutta nykyisin kulttuuriperintöä hyödyntävään – yhdyskuntaan vaikuttaa ympäröivien luonnonvarojen teollinen käyttö ja käytön oikeudellisesti vahva asema. Kohteena on Möhkön ruukki, jonka nykytilaa tarkastellaan luonto- ja kulttuurimatkailun ja luonnonvarayhtiöiden ristivetoisten tavoitteiden näkökulmasta.³

Möhkön rautaruukki oli toiminnassa vuosina 1838–1907 ja se on tärkeä osa Suomen metalliteollisuuden ja maaseutuyhdyksuntien kehittymisen historiaa. Ruukilla oli aikanaan vahva sidos ympäröivään seutuun. Ruukin puunhankintaa säänneltiin senaatin lupakäytäntöjen avulla. Toinen maailmansota muutti Möhkön aseman rajavyöhykkeellä olevaksi syrjäiseksi kyläksi, jonka itäpuoliset luonnonvarat jäivät Venäjän puolelle. Muutenkin aika ajoi järvimalmin ja uittojen ohi. Kylään jäivät kuitenkin ruukin rakenteet, muotoutuneet maanomistusolot sekä sotahistorian muistot. Sittenkin kulttuurimaisema on tunnustettu suojelukohteena ja sotahistoriallisia kohteita tutkitaan ja kunnostetaan nähtävyyksiksi. Ruukkikylän elinvoiman keskeisiä elementtejä ovat kulttuuriperintö, sotahistorialliset lähikohteet ja ruukkia ympäröivä luonnonympäristö.

Ruukit raudantuottajista kulttuurikohteiksi

Ruukkiympäristöjen teollinen perintö, kulttuuritutkimus ja matkailukäyttö

Varhaiset järvimalmia hyödyntävät ruukit ovat olleet merkittäviä toimijoita Suomen rautametallin tuotannossa ja valtiotalouden kannalta. Niissä on kehitetty pitkälti puuenergiaan perustuvia raudan sulattamis- ja valamismenetelmiä. Ruukit ovat tärkeä osa Suomen metalliteollista historiaa, ja niihin on paikantunut myös erilaisia historiallisten tapahtumien vaiheita. Heidi Grahnin (2013) mukaan Suomen vuoriteollisuuden perusta ajoittuu vuoteen 1637,

¹ FL Jukka Sihvonen on ympäristöpolitiikan yliopisto-opettaja ja projektitutkija Itä-Suomen yliopistossa. Hän on toiminut tutkijana lukuisissa ympäristöhallintaa koskevissa tutkimus- ja kehittämishankkeissa. Nykyään hän työskentelee pääasiassa yhteiskuntatieteellisissä kaivostoiminnan tutkimusprojekteissa.

² Oikeustieteiden tohtori ja filosofian maisteri Hilka Heinonen on ympäristöoikeuden lehtori Itä-Suomen yliopistossa. Hän on toiminut tutkijana lukuisissa ympäristöhallinnon ja lainsäädännön tutkimus- ja kehityshankkeissa. Hänen kiinnostuksensa kohdistuu tällä hetkellä erityisesti luonnonvarakiistojen sovittelun oikeudellisiin kysymyksiin.

³ Artikkelin taustalla on Ilomantsin Koitajoen valuma-alueen luonnonvarojen käyttöä yhteensovittava kokeilu-, kehittämis- ja tutkimushanke SOVIKO, sovittelu ja yhteishallinta ympäristöpäätöksenteossa. Itä-Suomen yliopisto / Maj ja Tor Nesslingin säätiö, 2017–2018).

jolloin Ruotsin hallinto perusti Vuorikollegion. Se myönsi teolliset toimintaluvat, määritteli ruukkien vuosittaiset taontaoikeudet ja verot. Suomessa on ollut yli 80 rautaa ja kuparia valmistavaa teollista ruukkia.⁴ Kaikkiaan Suomessa on toiminut 134 ruukkilaitosta, joista eräät ovat edelleen toiminnassa metallituotteita valmistavina laitoksina.

Ruukkien katsotaan kuuluvan kartanoruukkiteollisuuteen, sillä ruukit olivat tyypillisesti yksityisten henkilöiden tai sukujen omistuksessa. Ruukkien raaka-aineena oli lähialueen järvi- ja suomalmia. Myös vuorimalmia käytettiin, mutta siitä merkittävä osa tuotiin laivoilla Ruotsista. Ruukkiteollisuus tarvitsi suuret maa- ja metsäalueet, sillä puuta hyödynnettiin hiilen valmistukseen. Virtaava vesi oli käyttövoimana ruukkien elinehto ja siksi ne sijoituivat aina koskien varrelle. Ruukit olivat aikansa malmia sulattavia ja rautaa valmistavia metalliteollisia järjestelmiä. Laajemmat kokonaisuudet sisälsivät myös manufaktuureiteollisuutta.⁵

Jokien rantaympäristöön rakennetut masuunit, varastot ja metallituotteita valmistavat manufaktuuripajat, asuin- ja palvelurakennukset sekä ruukkikartanot ovat ruukkimiljöön keskeisiä elementtejä. Monia niistä on myös restauroitu matkailu- ja vapaa-ajan kohteiksi. Useissa Suomen ruukkikylissä järjestetään taidenäyttelyjä ja monen ruukin miljööt ja rakennukset tarjoavat pysyviä tai väliaikaisia työtiloja taiteilijoille ja käsityöläisille. Ruukkikartanoita ovat suunnitelleet arkkitehdit ja rakentaneet aikakautensa osaavat ja taitavat rakentajamesarit. Ruukit ovat asiantuntijoiden inventoimia tunnustettuja kulttuuriympäristöjä.

Ruukkeihin liitettyjä merkityksiä on muotoutunut sekä tutkimusten että paikallisten tarinoiden pohjalta. Ruukkitympäristöjä on tutkittu ja määritetty yrityshistorioiden yhteydessä paljolti taidehistoriallisesta ja rakennuskulttuurisesta näkökulmasta.⁶ Ruukit ovat olleet myös teollisuusarkeologisten inventointitutkimusten kohteena, mm. matkailukohteeksi saattamisen restaurointitöiden yhteydessä.⁷ Maarit Grahnin (2014) tutkimus A. Ahlström Osakeyhtiön Noormarkun ruukin vaiheista kertoo, miten historiaa käytetään yrittämisen vahvuutena ja kuinka historiatietoisuus myös ohjaa yrityksen sopeutumista toiminnan muutosvaiheissa. Kulttuuriperintöä käytetään tulevaisuuteen suuntautuvan muutoksen hallinnassa, ja välineinä toimivat arkistot, museot, näyttelyt ja yrityshistorialliset julkaisut sekä 2000-luvulla myös internet. Samalla yritys pyrkii ylläpitämään vastuuta paikallisyhteisöstä.⁸ Ruukit ovat edelleen myös asumisen ja työn paikkoja, jolloin asukkaiden ja toimijoiden muisti- ja kokemusperäinen tieto on myös tutkimuksellisen mielenkiinnon kohde ja niitä käytetään muun muassa ruukkeja koskevien suunnitelmien tiedollisina perusteina.⁹ Ruukkityhdyskunnan kulttuuriperintö avaa mahdollisuuden myös ruukkityhdyskuntaa lähellä olevien ympäristöjen kulttuuristen ja ympäristöllisten arvojen esiin nostamiseen. Se tarvitsee paikallishistoriaan liittyvän muistitiedon keräämistä, erilaisten tarinoiden ja tapahtumien todentamista. Siinä voidaan käyttää apuna yhdyskuntatutkimusta tai soveltavaa kulttuuritutkimusta¹⁰ ja tarvittaessa konfliktitutkimusta¹¹. Ongelmaratkaisutilanteissa olennaista on eri toimijoiden vuorovaikutteisten kohtaamisten järjestäminen, joiden avulla voidaan myös asettaa *yhteistoiminnallisia tai -hallinnallisia* tavoitteita.

⁴ Grahn 2013,4 <https://www.salo.fi/attachements/2015-10-06T08-08-4992.pdf>

⁵ GTK 2002. <http://weppi.gtk.fi/aineistot/kaivosteollisuus/RUUKIT.htm>

⁶ Korvenmaa 1989.

⁷ Kallio, Titta 2005, 48.

⁸ Grahn 2014, 34–43. <https://www.utupub.fi/handle/10024/94239>

⁹ Kujala 2006. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/93554/gradu01149.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹⁰ Haanpää et. al. 2018.

¹¹ Peltonen & Villanen 2004.

Ruukkien kulttuuriperinnön suojelusta ja luontosidonnaisuudesta

Kulttuuriperintö voidaan nähdä välineellisessä merkityksessä. Sen avulla voidaan rakentaa tai ylläpitää identiteettiä¹². Kulttuuriperintökohteet voivat olla virallisiksi luokiteltuja paikkoja, esineitä, tapoja. Tällöin virallinen kulttuuriperintö näyttäytyy museoissa, kansallisissa muistomerkeissä ja muissa instituutioiden hyväksymissä käsityksissä, kuten Unescon maailmanperintöluettelossa. Virallista kulttuuriperintöä voidaan pitää passiivisen kulutuksen kohteena¹³. Kulttuuriperintöä hyödynnetään näytelmien, käsityönäytöksien ja tarinoihin kytkeytyvien paikkojen ja maisemien avulla, se avaa mahdollisuuksia turistipohjaisille elinkeinoille¹⁴. Kulttuuriperinnöllä on myös epävirallinen puoli. Epävirallinen kulttuuriperintö muotoutuu ruohonjuuritasolta ja suuntautuu 'alhaalta ylöspäin'. Se sisältää paikallisia tapahtumia, kuten festivaaleja ja perustuu aktiiviseen osallistumiseen sekä luovaan tekemiseen¹⁵. Toiminnassa esillä ovat paikalliset kokemukset ja asukkaiden kertomukset. Ne ovat muistitietoa, jonka pohjalta esimerkiksi maisemaa kohtaan voi syntyä ns. empaattinen omistajuus (landscape stewardship)¹⁶. Tämä tiedostettu (epävirallinen) ympäristösuhde on paikallisesti merkityksellinen, mutta sitä ei voida välttämättä ottaa huomioon esimerkiksi lakisääteisissä luvissa. Sen vuoksi tarvitaan erilaisia dialogisia käytäntöjä, joiden avulla kulttuuriperintökohte tulee ymmärretyksi laajemmassa merkitysyhteydessä.

Usein ruukkeja ympäröivä luonto muodostaa oleellisen osan ruukin kokonaismiljööstä. Ruukkien toiminnan aikaiset tai sitä myöhemmät teot ovat jättäneet jälkiä ympäröivään luontoon. Ruukkien kulttuuriperinnössä luonto ja kulttuuri yhdistyvät. Ympäristönäkökohdat ovat osa kulttuuriperintöä ja niiden kulttuurisidonnaisuus voi olla syy ympäristön säilyttämiseen, koska tietyillä paikoilla on merkitystä sekä yksilöille että yhteisöille.

Ympäristön perintöulottuvuus ja narratiivinen arvo pitää kuitenkin tunnistaa. Ne voivat sisältää tarinoita, jotka yhdistävät meidät menneisyyteen. Ongelma on siinä, mitä tarinoiden arvo tarkoittaa käytännössä. Historiallisten narratiivien muotoilussa ja levittämisessä paikkakertomukset ovat tärkeitä, mutta niiden arvo tulee todentaa.¹⁷ Ruukkien lähiympäristöön paikantuvilla tarinoilla voi siten olla merkittäviä kulttuurisia arvoja maisemaa hyödyntävissä tavoitteissa, mutta ne jäävät helposti tunnistamatta luonnonvarojen käytön suunnitelmassa.

Möhkön ruukki toistaa yleistä ruukkien historiaa

Möhkö sijaitsee 25 kilometriä Ilomantsin keskustasta itään Suomen ja Venäjän rajan läheisyydessä, Venäjän puolelta Suomeen palaavan Koitajoen varrella. Kylän keskustasta on vajaa kolme kilometriä rajalle ja 1,5 km rajavyöhykkeen reunaan. Kylällä on pitkä teollisuus- ja voimalaitoshistoria. Möhkön kylän historiassa merkittävä tekijä on sen paikka Nuorajärveen laskevan Koitajoen varrella. Koitajoki on ollut tärkeä kauppareitti.

¹² Siivonen 2012, 176. http://www.elore.fi/arkisto/1_12/siivonen.pdf

¹³ Fairclough 2012, 15.

¹⁴ Rojek 1993 146–152; myös Kahila 2001, 151.

¹⁵ Fairclough 2012, 15.

¹⁶ Haanpää et.al. 2018, 191.

¹⁷ Matthes 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/ethics-cultural-heritage/>

Kuva 1. Möhkön ruukki 1880-luvulla. Kuvaaja Jean Schmidt. Ilomantsin Museosäätiö.

Adolf von Rauch perusti Möhköön järvimalmia hyödyntävän rautaruukin vuonna 1849. Ilomantsin järvet sisälsivät järvimalmia ja Möhkön koskesta saatiin sen koneelliseen (puhaluskone) prosessointiin vaadittava vesivoima. Sahateollisuusmies ja suurmaanomistaja Nils Ludwig Arppe (1801-1861) osti ruukin vuonna 1851. Arppe laajensi ruukkia ja modernisoi aiemmin rakennetun padon turvin toimivan ruukin tekniikkaa. Tätä varten hän palkkasi tehtaan rakentamiseen ulkomaalaisia teollisuusammattilaisia ja teknisiä asiantuntijoita.¹⁸

1850-luvulla Möhköön rakennettiin uusi masuuni, konepaja ja valimo. Niiden lisäksi valmistuivat myös uusimman tekniikan mukaiset puhallin sekä vesitornit. Ne mahdollistivat suuren tuotannon ja tuotteiden korkealaatuisuuden. Arppen toimilupa myönnettiin sillä ehdolla, että von Rauchin rakentama pato puretaan. Näin tehtiinkin, mutta vesivoima oli välttämätöntä käyttövoimana ja pato rakennettiin uudelleen vuonna 1865. Sitä ennen vuonna 1861 tulipalo oli ehtinyt tuhota masuunirakennuksen, konehuoneen ja höyryhuoneen, mutta uuden rakentaminen aloitettiin välittömästi ja ruukki oli vuotta myöhemmin jälleen tuotannossa.¹⁹

Prosessi vaati paljon puuta, halkoja. Puuta hankittiin sekä hiilen tuotantoon että ruukin rakenteita varten mm. Arppen omistuksessa olevista laajoista metsistä sekä muualtakin erillisten sopimusten avulla. Aikaisemman omistajan keskeinen hankinta-alue oli ruukkia lähellä oleva Nuorajärven ympäristö. Senaatti kuitenkin rajasi puunhankinta-alueen kokoa, koska

¹⁸ Björn 1991, 363.

¹⁹ Björn 1991, 365.

laajan alueen valvonta oli vaikea tehtävä. Kaikkiaan hiilenhankinta, raudannosto ja kuljetukset työllistivät satoja työntekijöitä. Möhköstä kehkeytyi merkittävä kauppapaikka ja teollinen keskus. Vuonna 1857 Möhkössä tuotettiin 3 276 tonnia takkirautaa. Rauta oli erityisen tärkeä teollisesti tuotettujen välineiden materiaali ja merkittävä kauppatuote maailman kaupassa. Venäjän ja Suomen välinen kauppa-asetus lisäsi rautateollisuustuotteiden menekkiä ja Arppe modernisoi tuotantolaitostaan edelleen. Raaka-aineen hankintaa varten Möhkön ruukki valtasi useita järviä, joista osa hyödynnettiin malmin nostoon. Tärkein raaka-ainelähde oli Koitere. Järvimalmia kuljetettiin Möhköön hevoskyydeillä, veneillä ja proomuilla. Ruukin valmiit tuotteet toimitettiin Värtsilään ja sieltä edelleen Pietariin Möhkön ruukin omistamiin makasiineihin, joista tuote sitten myytiin markkinoilla.²⁰

Seuraavan 50 vuoden aikana Möhköstä kehittyi merkittävä 600 asukkaan kylä ja palvelukeskus. Arppen yhtiö mahdollisti palvelut ja rakensi niihin tarvittavat rakennukset. Möhkön ruukki, kuten muutkin tehdas- ja ruukkiyhteisöt olivat pitäjän määräysvallan suhteen autonomisia yhteisöjä. Ruukkikylissä toimi sairaala, oli koulu ja joissain ruukeissa toimi myös itsenäinen seurakunta. Ilomantsin ensimmäinen kansakoulu perustettiin 1858 tehtaan lapsille Möhköön. Uusi kansakoulurakennus valmistui Möhköön vuonna 1879, mikä myös edesauttoi muiden kyläkoulujen rakentamista Ilomantsiin. Laajempi kansakoulu perustettiin Möhköön vuonna 1928.²¹

Kaivostoiminnalle tyypilliset suhdanteet ja uudet käytännöt hiljensivät järviraudan kysyntää ja ruukin toiminta päättyi vuonna 1908. Alueen metsät ja Koitajoki mahdollistivat edelleen työn ja toimeentulon kyläläisille. Malmitehdas ja Arppen Ilomantsin metsäomaisuus, jota oli yhteensä yli 100 000 hehtaaria, siirtyivät samana vuonna norjalaisen Gutzeitin omistukseen. 1920-luvulla valtio pakkolunasti metsäyhtiöiden maita ns. Lex Kallion perusteella ja luovutti niitä maan tarpeessa oleville henkilöille. Möhkön seudulle kasvoi pienviljelijäväestö, joka sai lisäansioita metsäyhtiöiden tarjoamista kausiluonteisista metsätöistä. Möhköön oli rakennettu saha jo vuonna 1871 ja sahaustoiminta jatkui aina vuoteen 1960 saakka.²²

Möhkön kylä ja muuttuvat luonnonvaraintressit

Kulttuurihistorian ja ympäristön hyödyntäminen Möhkön matkailussa

Möhkön ruukki on yksi Suomen tärkeimmistä järvimalmiruukkitoiminnan muistomerkeistä, jonka rakenteita Museovirasto restauroi vaiheittain ajanjaksolla 1989–2006²³. Teollisen perinnön suojelun ansiosta historialliset ruukkimiljööt ovat muodostuneet myös tärkeiksi matkailukohteiksi²⁴.

Ruukkimuseossa voi tutustua järvimalmin sulatuksen tekniseen järjestelmään. Kokonaisuuteen kuuluvat sepän paja ja masuuni sekä jäljellä olevat rakenteet alueen läpi virtaavasta kanavasta. Raudanvalmistuksen teollisuusrakennukset ovat pääosin hävinneet. Mäenlaella

²⁰ Mustelin 1973, 193–220; Björn 1991, 367–368.

²¹ Björn 1991, 159; Ikonen 2015, 160.

²² Björn 2006; Ikonen 2015.

²³ Museovirasto restauroi 2013. <http://museovirastorestauroi.nba.fi/teollisuuskohteet/mohkon-ruukki>

²⁴ Immonen, V., et. al. 2018. <https://journal.fi/tekniikanwaiheita/article/view/82367>–

puistomaisessa ympäristössä sijaitseva Ruukinkartano on restauroitu majoitus- ja ravintolakäyttöön. Ruukin hautausmaa sijaitsee harjanteella kyläkeskuksen koilliskulmauksessa.²⁵ Ruukkikylässä Koitajoen rannalla oleva asuntoproomu Möhkön Manta edustaa Ilomantsin ja lähinnä Koitereen ja Koitajoen *uittoperinnettä*. Vuonna 1955 uittojätkien asuntolaksi valmistunut alus toimi Koitajoella paikasta toiseen siirrettävänä kämppanä. Nykyään proomu toimii ruukkikylän kesäkahvilana.²⁶ Näiden lisäksi kyläkokonaisuuteen kuuluu myös Ruukin *puulajipuisto*.

Ruukkimuseon restauroitu kokonaisuus muodostaa pohjan ruukkikylän uusille elinkeinoille, pääasiassa luonto-, matkailu- ja kulttuuriyrittäjyydelle. Ruukin historian lisäksi muillakin historiallisilla kerrostumilla ja luonnonympäristön laadulla on näille yrityksille merkittävä käyttöarvo. Etenkin *sotahistorialliset tapahtumat* ovat tärkeä matkailuelementti. Kylämatkailun kehittämishankkeen raportissa (2014) Möhkön osalta todettiin, että rautaruukin ja metsätyön historian rinnalle on sotahistoria noussut merkittäväksi vahvuudeksi. Myös kylän läheinen luonto ja Petkeljärven kansallispuisto ovat tärkeitä kylän kannalta. Raportin kehittämissuosituksena on, että ”*museaalista ajattelua laajennetaan* sekä esihistorialliseen että lähihistorian suuntaan (sodan jälkeen, 60-luku)”²⁷.

Möhkö oli neuvostodivisioonan miehittämä talvisodassa joulukuusta 1939 maaliskuun 1940 rauhaan saakka. Vuonna 1944 jatkosodan loppuvaiheissa Hattuvaaran - Möhkön välisellä alueella käydyt taistelut olivat merkitykseltään ratkaisevia koko sodan lopputuloksen kannalta. Näitä taisteluiden jälkiä on edelleen näkyvillä²⁸. Nämä sekä evakkojen kohtalo ja sodanjälkeinen jälleenrakennuksen aika on taltioitu ”Möhkö sodassa” -näyttelyyn ruukin päärakennukseen. Lisäksi noin viisi kilometriä Möhköstä itärajan suuntaan sijaitsee Öykkösenvaaran sotahistoriallinen alue, joka kuului Ilomantsin puolustuslinjaan.²⁹ Möhkön ruukkikylän nykyiset toimijat hyödyntävät ruukkikylän teollisen perinnön lisäksi näitä lähistön metsäalueilla sijaitsevia sotahistoriallisia kohteita, joita on tutkittu, entistetty ja tarinallistettu³⁰. Historiallisten muistin paikkojen rakentaminen, kuten sotahistoriaan painottuva maisemakierros, voidaan nähdä aineettomien matkailupalvelujen kehittämisenä. Kysymyksessä on aluekokonaisuus, joka yhdistää luonnon ympäristöä ja ”ei-virallista kulttuuriympäristöä”.

Ruukkikylässä toimii vuosittainen kesäteatteri ja kylässä järjestetään konsertteja, tapahtumia, kokouksia, yms. Lähiympäristössä olevat historiallisesti merkittävät paikat ovat kotiseututoiminnan kohteita, joiden merkitys voi korostua tarinoiden esittämisen, esimerkiksi näytelmien, myötä. Sillä tavoin ne kytkeytyvät kulttuuriperinnön säilyttämiseen ja vahvistamiseen ruukkikylän voimavarana. Ruukkimuseossa on myös vuosittain esillä nykytaiteen näyttely.

Möhkön seudulla luontomatkaillulle on monipuoliset puitteet. Möhkön ruukkia ympäröivää seutua luonnehtii erämaisuus, suoluonto ja metsäisyys. Myös kylän läpi virtaava Koitajoki ja kylän läheiset järvet, Nuorajärvi, Sysmä, Mekrijärvi ja Petkeljärvi sekä Ilajanjärvi ja Viinijärvi kytkeytyvät ruukin historiaan ja nykypäivään. Möhkön ruukkikylähdyskunta sekä Metsähallituksen hallinnoima Petkeljärven kansallispuisto muodostavat laajan kulttuuri- ja

²⁵ Museovirasto 2009. http://www.rky.fi/read/asp/r_default.aspx

²⁶ Ikonen 2015.

²⁷ Palviainen & Palviainen 2014, 5–7. <https://docplayer.fi/479736-Mohko-kylamatkailuraportti.html>

²⁸ Kokkonen 2005, 64–70.

²⁹ Möhkön ruukki 2019. <https://mohkonruukki.fi/d/mohko-sodassa>

³⁰ Utriainen 2014. <https://yle.fi/uutiset/3-7404149>

Kuva 2. Möhkön Arboretum. Kuvaaja Tommi Sorsa. Ilomantsin Museosäätiö.

luontomatkailun vyöhykkeen. Ruukin halki kulkee 100-kilometrinen Susitaipaleen reitti Petkeljärveltä, Möhkön, Ilajan ja Tapionahon kautta Koitajoen varteen ja siitä Hattuvaaran ja Naarvan kautta, Patvinsuolle. Reitin varrella on niin suojeltuja luontokohteita kuin tehomet-sätalouden aikaansaamia aukkoja, taimikoita ja metsäkoneilla vaikeakulkuisiksi muokattuja taipaleita.

Kulttuuritoiminnan ja matkailuelinkeinon näkökulmasta Möhköä ei voikaan luonnehtia syrjäiseksi kyläksi. Se on turistikohte ja Ilomantsin alueella tärkeä kulttuurikeskus. Möhkön kaltaisen pienen kylän vetovoimaksi eivät kuitenkaan riitä yksittäiset kohteet tai kylän aito kyläyhteisö, vaan historiallisen kohteen ympärille tarvitaan palveluita ja matkailijaa miellyttäviä ja kiinnostavia muita tekijöitä, jotta matkailija viihtyisi, tulisi uudelleen ja levittäisi sanaa käymisen arvoisesta kohteesta. Näitä palveluita ja kohteita Möhkön matkailuyrittäjät ja Möhkön matkailuyhdistys kehittävät.

Luonnonvarojen käyttö, maiseman muutokset ja aineettomien luonnonvarojen merkitys nyky-Möhkössä

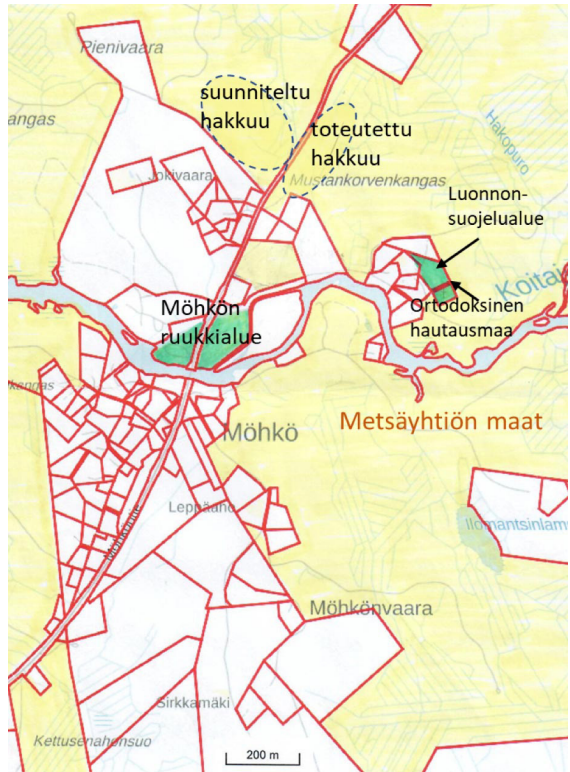
Luonnonvarojen hyödyntäminen on muokannut Möhkön maisemaa ruukin syntyajoista lähtien. Aluksi kylän halki virtaava Koitajoki koki suurimmat muutokset, kun siihen rakennettiin voimalaitos ja kanava sekä tehtiin uittoperkauksia. Nämä syrjäyttivät tai ainakin asettivat toisarvoiseen asemaan muut vesistönkäyttömuodot, kuten kalastuksen intressit. Lisäksi joen veden laatua ovat kuormittaneet metsätalouden, maatalouden ja turvetuotannon ojitukset

Kartta. Möhkön kylä, ruukkialue ja sen lähiympäristössä toteutetut ja suunnitellut hakkuualueet. Karttapiirros, Hilka Heinonen 2019.

1950-luvulta lähtien.³¹ Sitten jokea on kunnostettu palauttamalla uittojen takia peratut kivet takaisin jokeen, poistamalla uittovarusteita, kunnostamalla kutusoraikkoja ja hillitsemällä kiintoaineiden pääsyä jokeen. Nykyinen joen virkistyskalastus ja matkailukäyttö kunnioittaa joen alkuperäistä olemusta. Joen taloudellisen merkityksen muutos fyysisestä voimanlähteestä ja kulku- ja kuljetusreitistä nykyiseksi virkistyskalastajien, melojien ja matkailijoiden arvostamaksi kohteeksi ja maisemaksi kuvastaa luonnonvarojen käytössä muutenkin havaittavaa suuntausta: raskaasta hyväksikäytöstä kohti aineettomampaa hyödyntämistä.

Myös metsiä on käytetty teolliseen toimintaan jo ruukin energiana. Tarvitsemansa puuhiljen saannin turvaamiseksi oli ruukille hankittu 1800-luvun jälkipuoliskolla laajoja metsäalueita. Oma puu riitti noin puoleen tarpeesta, loppuosa ostettiin talonpojilta ja valtiolta.³² Metsien hakkuut avasivat ja lehtipuuvaltasivat metsämaisemia, joskaan ruukin puuntarve ei ollut kovin merkittävä puupulaa aiheuttava tekijä.³³ Ruukin metsät siirtyivät ruukin toiminnan loputtua vuonna 1908 W. Gutzeit & Co:n omistukseen. Metsiä hyödynnettiin Möhkön sahalla aina vuoteen 1960 saakka. Sotien jälkeinen metsäpolitiikka ja metsänhoitosuosituksukset ovat jättäneet jälkensä Möhkönkin ympäristöön. Aikoinaan kylän kehityksen taannut ruukin laaja metsäomistus on kääntynyt metsäyhtiöiden valtakunnanlaajuisten metsien tehokäytöksi, jossa paikallisen näkökulman esiin saaminen on ollut satunnaista. Viimeisin omistajanvaihdos alueen metsissä tapahtui, kun UPM-kymmene myi metsät Tornator Oy:lle vuonna 2017. Nykyään Möhkön kylän kohtalo on vahvasti sidoksissa sitä ympäröivien metsien kohtaloon ja suurmetsänomistaja Tornator Oy:n metsäpolitiikkaan. Kylä on nykyään metsäyhtiön maiden ”saartama”, ja kyläläisille ja matkailuelinkeinolle tärkeäksi muodostuneen luonnonvaran, maiseman, kohtalo on pitkälti kyläläisistä riippumattoman toimijan vallassa. (ks. kartta).

Möhkön kylän elämä on perustunut luonnonvarojen raskaaseen teolliseen käyttöön. Matkailuelinkeino on muuttamassa tilannetta kohti luonnonvarojen aineettomampaa hyödyntämistä. Tämä noudattaa yleistä yhteiskunnassa ilmenevää kehityskulkua. Viime aikoina

³¹ Albrecht 2018.

³² Björn 1999, 63; Kokkonen 2005.

³³ Harjunpää 2011, 53. http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20110035/urn_nbn_fi_uef-20110035.pdf

metsäluonnonvara on saanut uusia merkityksiä. Vaikka puuntuotanto on valtakunnan tasolla edelleen metsien käyttöä hallitseva käyttömuoto, erilaiset metsäluonnonvaran aineettomien hyödykkeiden, kuten maiseman tai terveysvaikutusten, taloudellinen merkitys on kasvanut.

Kylän ja valtakunnallisten yhtiöiden intressien yhteensovitushaasteet

Luonnonvarojen käytön paineet kylän ympäristössä ja lainsäädännön määrittelemät puitteet eri elinkeinoille

Matkailusta on muodostunut tärkeä elinkeino syrjäisille seuduille, joilla maanviljely ei ole kyllin tuottavaa. Möhkön nykytoimijoille ruukki ja sen lähiluonto ovat kylän elinvoiman ehto. Alati tärkeämpinä korostuvat vesistön puhtaus, luonnon monimuotoisuus ja maisemat. Ruukin kulttuuriperintö kytkeytyy luontomatkailun intressien kautta ruukkiympäristöä ympäröivään lähiluontoon, jossa vallalla ovat luonnonvaroja hyödyntävät maankäyttömuodot ja niihin sisältyvät paineet. Lähellä sijaitsevien luonnonvarojen hyödyntäminen voi aiheuttaa ympäristövaikutuksia ja ristiriitaisia maankäyttöpaineita ruukin toiminnan kannalta. Tämä yhteenkietoutuminen vaatii ymmärrystä ja uudenlaisia toimintatapoja kaikilta alueilla toimivilta elinkeinotoimijoilta, maanomistajilta ja ympäristöpäätöksiä tekeviltä tahoilta. Olennaista on, miten ruukkikylän toimijoiden esittämiin alue- ja ympäristötavoitteisiin suhtaudutaan kunnan ja maakunnan maankäytön suunnitelmissa.

Möhkön ruukin toimijat haluavat vaikuttaa ruukin ympäristön metsänkäyttöön siten, että se tukee alueen sotahistoriallista luonnetta. Tämä vaatii eri toimijoiden välisiä neuvotteluja, sillä juridisia perusteita metsän käytön rajoittamiseen ei ole. Lähiympäristöä voidaan muuttaa ruukkitoimijoiden mielipiteitä ja perusteluita kysymättä.

Kysymys kohdistuu siihen, millä ehdoilla ja miten ruukkitoimijat voivat suojella ruukin lähiympäristöä? Tai miten he voivat vaikuttaa ruukin lähiympäristön säilymiseen sellaisena kuin se heidän kannaltaan on järkevää? Kysymys on tällöin siitä, miten ruukin lähiluonnon merkitys näyttäytyy eri toimijoille ja paljonko ympäristöpoliittista painoarvoa toisaalta suojele ja toisaalta luonnonvarojen hyödyntäminen saavat. Tämä linkittyy kysymykseen siitä, millainen on luonnon tarjoamien aineellisten ja aineettomien palvelujen eli ekosysteemipalveluiden ympäristöoikeudellinen asema.

Luonnon ihmiselle tuottamista ilmaisista, aineellisista ja aineettomista hyödyistä ts. ekosysteemipalveluista on tullut tärkeä osa ympäristöhallintaa. Metsä-, kaivos- ja turvetuotannolla on kuitenkin aivan erilainen valta-asema lainsäädännössä kuin ekosysteemipalveluilla, joita ei juurikaan lakiteksteissä esiinny. Matkailuelinkeino hyödyntää Möhkössä paitsi kulttuurihistoriaa myös ekosysteemipalveluja. Ekosysteemipalvelut, kuten maisema, metsien terveys- ja virkistyskäyttö tai jokamiehen oikeudet eivät nauti lain suojaa. Kun asiasta ei ole lainsäädäntöä, sitä ei voida myöskään lain keinoin edistää tai suojella. Aineellisia luonnonvaroja kuluttavat hyödyntämistavat, kuten metsien puutavaran hankinta, kaivosmineraalien louhinta tai turpeennosto ovat lailla säädeltyjä, mutta myös laissa oikeutuksensa saavia luonnonvarojen käyttömuotoja. Sen sijaan aineettomat luonnonvarat (maisema, metsän pienilmasto, linnunlaulu tai metsän tuoksu tai muut elämyksellisten luontokokemusten lähteet) eivät nauti lain suojaa, vaikka toimivatkin elinkeinon perustana.³⁴

³⁴ Katso lisää luonnonvarojen oikeudellisesta asemasta esim. Kuusiniemi ym.:Ympäristöoikeus 2013, jakso IV Luonnonvarojen hyödyntäminen, Pärnänen 2012 ja Similä 2010.

Möhkössä kylää ympäröivien metsien metsänhoito vaikuttaa suoraan matkailuelinkeinon toimintaedellytyksiin. Historiakohteiden hyödyntäminen kulttuuripolkureiteillä törmää puunkäyttöön metsätalouden materiaalina. Kuten kartasta ilmenee, Möhkön kylä on tiukasti metsäyhtiön metsien ympäröimä, joten metsänhoitotoimet vaikuttavat suoraan kylän maisemaan. Yhtiöllä ei kuitenkaan ole minkäänlaista lakiin perustuvaa velvollisuutta ottaa huomioon hakkuiden, maanmuokkausten ja muiden metsänhoitotoimien vaikutuksia maisemaan tai virkistyskäytön mahdollisuuksiin. Myöskään metsäkeskuksen viranomaisilla ei ole tällaista velvollisuutta eikä mahdollisuuttakaan.³⁵

Metsän käyttö on vahvasti maanomistajan oikeus ja hänen määräysvallassaan. Naapuruston kannalta tilanne on samankaltainen kuin kaivoslain mukaan toimittaessa: naapureilla ei juurikaan ole sananvaltaa siihen, miten naapurin metsiä hoidetaan ja käytetään. Sen sijaan muiden luonnonvarojen hyödyntäminen (maa-ainesten otto, turpeen otto, vesialueiden hyödyntäminen, rakentaminen) on pääosin luvanvaraista ja siten myös naapureilla on mahdollisuus ottaa kantaa lupaprosessin eri vaiheissa. Metsälain mukaan toimittaessa naapurimaanomistajat voivat tulla ”yllätetyiksi” avohakkuilla ilman ennakkovaroitusta. Metsänkäyttöilmoitus on se menettely, jonka kautta metsien hakkuita kontrolloidaan viranomaisessa. Näitä ilmoituksia tehdään noin 100 000 vuosittain, mikä tarkoittaa, ettei kyseisten ilmoitusten valvonta voi olla aukotonta, eikä viranomaisella ole mahdollista käyttää sillä mahdollisesti olevaa harkintavaltaa muuta kuin kaikkein kriittisimmiksi tunnistetuissa kohteissa.

Aineellisia luonnonvaroja käyttävien toimintojen perusteluna käytetään maanomistusta (kaivostoimintaa lukuun ottamatta). Kuitenkaan omistusoikeus ei takaa täydellistä käyttövapautta, vaan käytössä on kunnioitettava myös muiden omistajien oikeuksia oman omaisuutensa käyttöön. Jo satavuotiaan naapurussuhdelain periaate ”Kiinteistön käyttöä rajoittaa se, ettei sen käytöstä saa aiheutua (kohtuuttomia) rajoitteita toisen kiinteistön käytölle” kuvastaa tätä ikaikaista periaatetta.³⁶ Jos periaate tuodaan tämän päivän todellisuuteen ekosysteemipalveluiden kautta, voidaan esimerkiksi kysymykset metsien hakkuista, ojituksista ja maanmuokkauksista asettaa samaan keskusteluun kuin matkailuelinkeinon kehittämismahdollisuudet.

Turvetuotanto ja maa-ainesten otto ovat pääsääntöisesti luvanvaraisia ja niiden ottoa säädellään ympäristönsuojelu- ja maa-aineslailla.³⁷ Maa-aineslaissa on alusta lähtien (1980-luvulta) ollut velvollisuus huomioida maisemalliset tekijät sekä luvan myöntämisvaiheessa että ottotoiminnan päätyttyä maisemointivaiheessa. Maanomistus antaa lähtökohtaisen oikeuden maa-ainesten hyödyntämiseen, mutta lupamenettely antaa yhteiskunnalle mahdollisuuden ottaa huomioon myös muut arvot, jotka mahdollisesti ovat vastakkaisia maa-ainesten hyödyntämiselle. Turvetuotantoluvissa keskitytään turpeennoston vesistövaikutuksiin sekä terveydellisiin vaikutuksiin, kuten melu- ja pölyhaittoihin. Maisemallisilla tekijöillä ei ole vaikutusta luvan myöntämiseen. Lupamenettelyssä annetaan mahdollisuus myös sivullisille vaikuttaa luvan sisältöön. Koska lupamenettely ei ole joko–tai -luonteista, voidaan lupamääräyksissä ottaa huomioon monenlaisia tekijöitä, kuten ottoalueen rajaus, syvyys ja kesto. Myös ympäröivän alueen intressit voidaan ainakin osittain sovittaa yhteen ottotoiminnan kanssa. Metsälain mukainen metsien hyödyntäminen poikkeaa jyrkästi näistä maankäyttömuodoista, koska metsien käyttö ei ole luvan- vaan ilmoituksenvaraista.

³⁵ Katso metsälaki (1093/1996) ja esim. Kuusiniemi ym.: Ympäristöoikeus 2013, jakso IV Luonnonvarojen hyödyntäminen alajakso 2. Metsienkäyttö.

³⁶ Katso naapurussuhdelaki (26/1920) 17–18 §.

³⁷ Katso ympäristönsuojelulaki 527/2014 luku 4 ja maa-aineslaki 555/1981.

Perustuslaki takaa jokaiselle oikeuden vaikuttaa omaa elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon. Tämän katsotaan toteutuvan, kun kansalaisella on esimerkiksi valitusoikeus ympäristöluvapäätöksistä tai muistutusmahdollisuus kaavoituksesta. Möhkön tapauksessa tuo perusoikeus jää jossain määrin vajaaksi, koska metsäympäristö on oleellinen osa kylän ympäristöä, mutta metsälaki ei anna kyläläisille minkäänlaista osallistumismahdollisuutta metsiä koskevaan päätöksentekoon. Kylää ei myöskään tunnisteta virallisessa päätöksenteossa oikeudelliseksi toimijaksi. Toimijoita ovat joko yksittäiset kansalaiset, kyläläisten muodostamat rekisteröidyt yhdistykset (kyläyhdistys, asukasyhdistys, maamiesseura, metsästysseura tms.) tai seuraavana kokonaisuutena kunta. Tämä on haasteellista asukasdemokratian kannalta, mutta myös kylän mahdollisen ”yhteisen tahdon” vaikuttavuuden kannalta. Kylä tarvitsee vahvoja, kylän nimissä toimivia henkilöitä, jolloin vaikuttavuus riippuu pitkälti henkilöiden ominaisuuksista, neuvottelutaidoista, halusta ja mahdollisuuksista käyttää omaa aikaansa yhteiseksi hyväksi. Jos kylällä ei ole tällaisia henkilöitä, kylän ääni hukkuu lausuntopinoihin ja virallisiin näkemyksiin.

Matkailuyhdistykselle neuvottelutilan aikaansaaminen on erittäin tärkeää. Puukauppa toimii olemassa olevien toimintakäytäntöjen pohjalta. Metsää muokataan siten, että puu kasvaa metsäteollisuuden vaatimusten mukaisesti. Luontomatkailu, joka limittyy metsätalous- ja turvetuotantoalueisiin, ei tuo sellaisia aluetaloudellisia tuloja, ainakaan vielä, kuin metsätalous.

Laajojenkin metsähakkuiden tai muiden metsänhoitotoimien ennakkollinen tiedottaminen ”asianosaisille” on täysin hakkuiden suorittajan vapaaehtoisen tiedottamisen varassa. Metsänkäyttöilmoituksia ei tarvitse saattaa naapurien tiedoksi. Tämä on jyrkässä ristiriidassa esimerkiksi maankäyttö- ja rakennuslain mukaisen ilmoitusvelvollisuuden kanssa, jonka mukaan varsin vähäisistäkin rakennushankkeista on tiedotettava naapureille. Möhkössä tähän epäkohtaan törmättiin kesällä 2018, kun metsäyhtiö avohakkasi kylän pohjoislaidalla olevan metsäkuvionsa ja tuhosi samalla matkailuyritysten aktiivisesti käyttämän sotahistoriallisen polun nähtävyyksineen. Freshabit Koitajoki ja Soviko-projektin yhteydessä on rakennettu kyläläisten ja metsäyhtiön välille keskusteluyhteyttä. Konkreettisia neuvotteluja käytiin keväällä 2019. Yhteisessä neuvonpidossa pohdittiin mahdollisuuksia, jotta vastaavien tapahtumien toistuminen estettäisiin. Lisäksi neuvotteluissa tuotiin esiin kyläläisille erityisen tärkeitä kohteita, jotta yhtiö voisi ottaa ne huomioon hakkuusuunnitelmia tehdessään. Neuvottelut käytiin hyvässä hengessä ja tuloksena yhtiö ja kyläläiset sopivat vastaavan yhteydenpidon jatkuvan vuosittain.

Neuvonpito ja sen tulokset vahvistivat tutkijoiden käsitystä siitä, että ns. yhteishallintaa on mahdollista kehittää ja että osapuolten yhteen saattaminen neuvotteluihin voi jo itsessään tuoda ratkaisuja ongelmatilanteisiin.

Ruukkikylän tulevaisuutta rakennetaan matkailuelinkeinon varassa. Kylän kannalta tärkeä kysymys on, miten alueen tekninen historia, nykyinen metsätalouden valta-asema ja matkailun kehitys saadaan toimimaan yhdessä siten, että ne tukevat toisiaan sen sijaan, että niiden risteävät edut estäisivät toistensa kehittymistä. Kyläläisten pitkäjänteinen työ matkailuelinkeinon edistämiseksi voi valua hukkaan yhdellä metsäyhtiön hakkuupäätöksellä. Kyse onkin metsänkäsittelytoimien mittakaavasta ja pienipiirteisyyden huomioon ottamisesta. Suurelle metsäyhtiölle metsät ovat motteja ja hehtaareja, toiset hehtaarit tuottoisampia kuin toiset. Yhtiön tulostavoitteisiin eivät välttämättä mahdu neuvottelut ”jokaisen kylän pienipiirteisten toiveiden” kuuntelusta ja toteuttamisesta.

Kuva 3. Möhkön ruikin lähiympäristössä toteutettu hakkuualue.
Kuva Hilka Heinonen 2018.

Ruukkikylän tulevaisuuden suunnitelmia varjostaa se, että tekniseen kehitykseen perustuvilla luonnonvaroja hyödyntävillä elinkeinoilla on etulyöntiasema luonnonvarojen hyödyntämisessä. Onko se välttämätöntä vai pitäisikö myös muiden alojen kehitykselle jättää tasavertaiset mahdollisuudet? Onko luonnon-

varoja vähentävä käyttö hyväksyttävämpää elinkeinotoimintaa kuin niiden kuluttamaton käyttö? Tätä olisi syytä pohtia laajemminkin ympäristölainsäädäntöä kehitettäessä.

Tulevaisuuden kuvia

Möhkön ruukkiympäristön ylläpitämisessä on näkyvillä kehitys, jossa teollisen perinnön suojelun perusteet kohtaavat luontopalvelujen säilyttämisen tavoitteet. Se, miten ekosysteemipalvelujen asema lainsäädännössä ymmärretään ja millaiseksi se lopulta muotoutuu, tulee heijastumaan myös kulttuuri- ja luonnonympäristön välisen suhteeseen.

Luontomatkailun tavoitteet kytkeytyvät muihin taloudellis-ekologisia muutoksia vaativiin ajattelutapoihin, joista vaikuttavin on ilmastonmuutoksen hillintä ja siihen sopeutuminen. Talousmetsiä koskeissa hoitotavoitteissa on kuluvalle vuosikymmenellä nostettu tavoitteiksi alue-ekologisen suunnittelun soveltaminen ja monimuotoisen lajiston turvaaminen³⁸. Myös vesistökuormituksen vähentämisen vaatimukset ovat metsäojituksia koskevien jatkuvien tutkimusten ja Euroopan unionin vesipuitedirektiivin voimaantulon myötä vahvistuneet³⁹. Nämä tekijät ovat ekosysteemipalvelujen ja luontomatkailutoimijoiden kannalta tärkeitä suuntaviivoja. Mutta niiden esiin nostaminen vaatii paikallistason toimijoiden aktivoitumista ja uusia vuorovaikutteisia avauksia, joissa myös epävirallinen kulttuuriympäristö tulee huomioida merkittävänä argumenttina.

Metsätalouden ja -hakkuiden lisäksi Möhkön matkailulla on eräitä muitakin luonnonvarojen käyttöön liittyviä uhkakuvia. Ilomantsin turvesuot ovat olleet merkittävä tulonlähde Vapo Oy:lle vuosikymmenien ajan. Biotalous ja Ilomantsiin rakenteilla oleva biohiilitehdas ovat tuomassa turpeelle uusia käyttömuotoja ja jalostusasteen nostamista poltto-, kuivike- ja kasvuturpeeseen verrattuna. Möhkön läheisyydessä oleva Mäkräsuo on varattu turvetuotantoalueeksi maakuntakaavassa ja Vapo Oy pitää tiukasti kiinni haltuunsa hankkimistaan turvevaroista. Teknologian kehitys on tuonut tullessaan siis jälleen uuden haasteen kylän tu-

³⁸ Kuuluvainen et.al. 2004. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/16508>

³⁹ Palviainen & Finer 2013, 6.

levaisuudelle: hyödynnetäänkö kylän ympäristön soita turpeennostoon siten, että jokiveden laatu ja hoidettu kalasto on uhattuna, puhdas ilma ja suomalaiset mennyttä?

Möhkön kylä syntyi järvimalmin jalostajaksi. Järviraudan merkitys hiipui tehokkaampien rautamalmin rikastusmenetelmien kehittyttyä. Kaivosteollisuus tai malminjalostus eivät jatkuneet Möhkössä, vaikka kaivosteollisuudella on edelleen vankka jalansija Ilomantsissa. Karjalan kultalinjana tunnettu malmivyöhyke ei ainakaan nykytietojen mukaan yllä kylän välittömään läheisyyteen. Tosin 23.3.2019 hyväksytty varausilmoitus tulee lähemmäksi Möhkön kylää (7,7 km) kuin aiemmat malminetsintäalueet. On siis mahdollista, että tulevaisuudessa kylän läheisyydessä koetaan uusi kaivosteollisuuden tuleminen, nyt kuitenkin kultamalmin takia.

Toistaiseksi luonto- ja kulttuurimatkailu on pienimuotoista kansallisesti merkittävien luonnonvarayhtiöiden rinnalla, mutta luontopalveluja koskevien ajattelutapojen muuttuminen tekee työtä sen eduksi. Yhtä tärkeää on kulttuuriväen ja asukkaiden verkostoituminen. Möhkössä kulttuuri- ja luontomatkailun yhdistys on kasvanut kyläyhteisöä vaikuttavammasi toimijaksi. Sitä voi verrata kehityskulkuun Lieksan Ruunaan alueella 2000-luvun alkupuolella, jossa luontomatkailun elinkeinoyhteisö kehittyi vahvaksi toimijaksi kyläyhteisön rinnalle samalla kun metsätalous menetti merkitystään alueen käyttömuotoja koskevassa päätöksenteossa⁴⁰. Möhkön matkailuyhdistys, johon kuuluvat myös Möhkön ruukin museotoiminnasta vastaava Ilomantsin museosäätiö, alueen matkailuyritykset ja Möhkön kyläyhdistys, kehittää luonto- ja kulttuurimatkailua sekä kylän että laajemman alueen elinvoiman edellytyksiä. Tämä kolminaisuus on synnyttänyt paikallisen osaamisen, joka vahvistaa ruukkikylän elinvoimaa. Se tulisi huomioida myös ruukkikylän lähiympäristöä ja toiminnallisesti laajempia alueita koskevissa maankäytön suunnitelmissa.

⁴⁰ Eisto 2009,158–159.

Lähteet

- Albrecht, Eerika 2018. *Ilomantsin luonnonvarojen käytön historiaa Koitajoen ympäristön tilan muutosten kuvaajana*. PohjoisKarjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus. Raportteja 49/2019. Viimeksi muokattu 2019.
- Arpiainen, Eija 2016. *Eheytyvän elinympäristön jäljillä Kangasalan Suoramalla*. Tampereen yliopisto Johtamiskorkeakoulu Ympäristöpolitiikan ja aluetieteen opintosuunta Pro gradu –tutkielma toukokuu 2016.
- Björn, Ismo 1991. *Suur-Ilomantsin historia. Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran historia vuoteen 1860*. Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran paikallishistoriatoimikunta. Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo. Pieksämäki.
- Björn, Ismo 1991. *Kaikki irti metsästä. Metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaidesta vuoteen 2000*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1999.
- Björn, Ismo 2006. *Ilomantsin historia*. Ilomantsin ja Tuupovaaran historiatoimikunta. Keuruu.
- Eisto, Ilkka 2009. *Kylläpä kestää. Paikallisesti kestävä kehitys ja ympäristölähtöisen kehittämistoiminnan suhde harvaanasutulla maaseudulla*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja nro 101. Joensuun yliopistopaino.

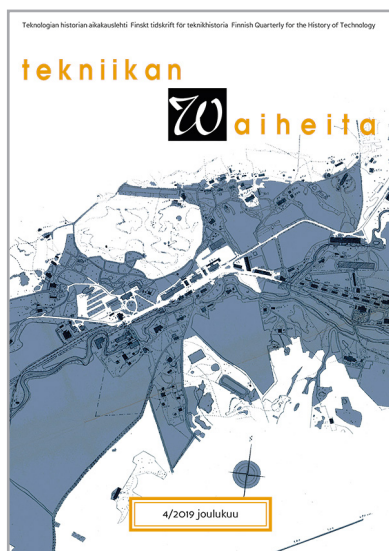
- Fairglouch, Graham 2012. Others: a prologue. Teoksessa, Elisa Ciaccardi (toim.), *Heritage and social media. Understanding heritage in a participatory culture*. Routledge. London.
- Grahn, Heidi 2013. *Kuparin hohtoinen ruukinmaisema. Kuparin kyydissä Orijärven kaivokselta Kärkelän ja Kosken ruukeille*. Viimeksi muokattu 2013. <https://www.salo.fi/attachements/2015-10-06T08-08-4992.pdf>
- Grahn, Maarit 2014. *Perheyhtiö ja paikallisuus. A. Ahlström Osakeyhtiön historian perintö Noormarkussa*. Annales Universitatis Turkuensis C 374 Turun yliopisto. Viimeksi muokattu 2014. <https://www.utupub.fi/handle/10024/94239>
- GTK 2002. Suomen tietoaaineisto. Ruukit. Viimeksi muokattu 2002. <http://weppi.gtk.fi/aineistot/kaivosteollisuus/RUUKIT.htm>
- Haanpää, Riina, Puolamäki, Laura, Raike, Eeva 2018. Tapaus Eurajoki: ihmisen ja ympäristön vuorovaikutussuhde tutkimuskohteena. Teoksessa Pilvi Hämeenaho, Tiina Suopajarvi ja Johanna Ylipulli (toim.), *Sovel-tava kulttuuritutkimus*. Tietolipas 259/SKS. Juvenes Print – Suomen yliopistopaino. Tampere.
- Harjunpää, Kaisa 2011. *Möhkön rautaruukin vaikutukset Ilomantsin metsiin 1849–1907*. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. Historian oppiaineryhmä. Viimeksi muokattu 2011. http://publications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20110035/urn_nbn_fi_uef-20110035.pdf
- Heikkinen, T. 2009. Paikallinen tilaus eheyttämisen lähtökohtana. Teoksessa Sairinen, R. (toim.) *Yhdyskuntarakenteen eheyttäminen ja elinympäristön laatu*. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja B 96, 187–230. Espoo: Teknillinen korkeakoulu
- Ikonen, Jorma 2015. *Kyläjoen mutkassa Möhkö*. Laser Media Oy. Joensuu
- Immonen, V., Mäki, M., & Taavitsainen, J.-P. 2018. Tutkimuksen ja kulttuuriperinnön jännitteitä: Teollisuusarkeologian historia Suomessa. *Tekniikan Waiheita*, 36(3), 22–38. Viimeksi muokattu 2018. <https://journal.fi/tekniikanwaiheita/article/view/82367>
- Kahila, Petri 2001. Perinnettä vai bisnestä. Kaksi maaseudun kulttuurimatkailun kohdetta: Hämes-Havunen ja Bunratty folk Park. Teoksessa Sulvevi Riukulehto (toim.) *Kulttuurin paikalliset ulottuvuudet*. Gummerrus Kirjapaino Oy. Saarijärvi.
- Kallio, Titta 2005. Teollisuusarkeologiaa Suomessa. Tutkimustapoja ja ongelmia. *Tekniikan Waiheita* 3/2005. s. 40–50.
- Kokkonen, Jukka 2005. *Villii itää, kesytöntä länttä – Ylä-Koitajoen alueen ja Ilomantsin historiaa*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A 152. Metsähallitus.
- Korvenmaa, Pekka 1989. *Kauttua: tuotanto ja ympäristö 1689–1989*. Ahlström, 1989.
- Kujala, Irene 2006. *Kulttuuriympäristökokemukset suunnittelutietona: Ruukin kulttuuriympäristöön liittyvä kokemusperäinen tieto ja sen hyödyntäminen suunnittelussa*. Tampereen yliopisto/ Yhdyskuntatieteiden laitos Aluetieteen pro gradu -tutkielma. Viimeksi muokattu 2006. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/93554/gradu01149.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kuuluvainen, Timo; Saaristo, Lauri; Keto-Tokoi, Petri; Kostamo, Jouko; Kuuluvainen, Jari; Kuusinen, Mikko; Ollikainen, Markku; Salpakivi-Salomaa, Päivi 2004. *Metsän kätköissä Suomen metsäluonnon monimuotoisuus*. FIBRE/Edita Publishing Oy. Viimeksi muokattu 2004. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/16508>
- Kuusiniemi, Kari, Ekroos, Ari, Kumpula, Anne, Vihervuori, Pekka 2013. *Ympäristöoikeus. Oikeuden perusteokset*. Sanoma Pro. Helsinki.
- Matthes, Erich Hatala 2018. “The Ethics of Cultural Heritage”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Viimeksi muokattu 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/ethics-cultural-heritage/>
- Museovirasto restauroi 2013. Möhkön ruukki, Ilomantsi. Viimeksi muokattu 2013. <http://museovirastorestauroi.nba.fi/teollisuuskohteet/mohkon-ruukki>
- Museovirasto 2009. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Viimeksi muokattu 2009. http://www.rky.fi/read/asp/r_default.aspx
- Möhkön ruukki 2019. *Möhkö sodassa*. <https://mohkonruukki.fi/d/mohko-sodassa>
- Palviainen, Marjo, Finér, Leena 2013. *Kunnostusojituksen vaikutus vesistöjen humuskuormitukseen*. Taso. Kopijyvä. Jyväskylä.
- Palviainen, Soila, Palviainen, Simo 2014. *Möhkö. Kylämatkailuraportti*. Matkailu- ja ympäristövalmennus Entra Ky. Viimeksi muokattu 2014. <https://docplayer.fi/479736-Mohko-kylamatkailuraportti.html>
- Peltonen, Lasse, Villanen, Sampo 2004. *Maankäytön konfliktit ja niiden ratkaisumahdollisuudet*. Suomen ympäristö 723. Ympäristöministeriö. Alueidenkäytön osasto. Helsinki.
- Pärnänen, Sinikka 2012. Luontoarvojen huomioon ottaminen ympäristönsuojelulain ja eräiden muiden lakien mukaisessa lupamenettelyssä. Selvitys, ympäristöministeriö.

Rojek, Chris 1997. *Ways of Escape. Modern Transformations in Leisure and Travel*. The Mcmillian Press. London.

Siivonen, Katriina 2012. Kulttuuriperintö itseisarvona ilman välinearvoa. *Elore* (ISSN 1456-3010), vol. 19 – 1/2012. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry. Viimeksi muokattu 2012. http://www.elore.fi/arkisto/1_12/siivonen.pdf

Similä, Jukka 2010. Ekosysteemipalvelut ja sääntely: Teoksessa Hyödyllinen luonto Ekosysteemipalvelut hyvinvointimme perustana. Vastapaino, Tampere.

Utriainen, Jyrki 2014. "Vetäytymiskäskyä ei tule: tähän kuollaan tai venäläiset pysäytetään" – jatkosodan ratkaisevia taisteluja sopii muistella Ilomantsin Möhkössä. Viimeksi muokattu 2014. <https://yle.fi/uutiset/3-7404149>

Tekniikan Waiheita
ISSN 2490-0443
Tekniikan Historian Seura ry.
37. vuosikerta:4
2019
<https://journal.fi/tekniikanwaiheita>

Kaivosteollinen kulttuuriperintö sysäsi liikkeelle kesätapahtuman "Outokummun vanhat talot"

Jaana Pajarinen & Pekka Piiparinen

To cite this article: Jaana Pajarinen & Pekka Piiparinen, "Kaivosteollinen kulttuuriperintö sysäsi liikkeelle kesätapahtuman 'Outokummun vanhat talot'" Tekniikan Waiheita 37, no. 4 /2019): 73-86. <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88913>

To link to this article: <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88913>

Kaivosteollinen kulttuuriperintö sysäsi liikkeelle kesätapahtuman ”Outokummun vanhat talot”

Jaana Pajarinen¹ ja Pekka Piiparinen²

Pohjois-Karjalassa sijaitsevassa noin 6 700 asukkaan Outokummussa toimi 1910–1989 kuparikaivos³, jonka yhteyteen rakentui kaivosyhdyskunta. Heinäkuun lopussa vuonna 2019 järjestettiin kolmannen kerran Outokummun vanhat talot -tapahtuma, jossa paikkakunnan monet kodit avasivat ovensa tai pihapiirinsä vierailijoille. Vierailukohteiden ytimen ovat muodostaneet Outokummussa kaivostoimintaa harjoittaneiden kaivosyhtiöiden rakennuttamat talot. Tässä katsauksessa esitellään, millaiseen ympäristöön Outokummun vanhat talot -tapahtuma on toteutettu ja miten sitä on järjestetty sekä pohditaan, millaisia merkityksiä ja vaikutuksia tapahtumalla on kaivosteollisen kulttuuriperinnön vaalijana.

Arkkitehtien Outokumpu

Outokummun kuparikaivos on Suomen kaivannaisteollisuuden historian merkittävin kaivos. Kaivostoimintaa paikkakunnalla harjoitti kolme yhtiötä: Outokumpu Kopparverk, Ab Outokumpu Oy ja viimeisimpänä Outokumpu Oy vuosina 1932–1989. Nämä rakensivat ja rakennuttivat Outokumpua 1910-luvulta 1970-luvulle.

Outokummun kaivostoiminta alkoi ”oudolta” kummulta ja sen ympäristöstä. Kummun rinteessä sijaitsivat kaivoksen ensimmäiset tuotantolaitokset: vuosina 1913–1929 toiminut kuparitehdas ja 1920-luvun lopulla valmistunut rikastustehdas malminnostotorneineen, kokonaisuus, jota kutsutaan nykyään Vanhaksi kaivokseksi. 1930-luvun lopulla avattiin kaivosyhdyskunnan tuntumaan Mökkivaaran kaivos. Louhinta eteni kohti länttä, ja vuonna 1954 Keretin kaivoksen valmistumisen myötä Outokummusta tuli Euroopan toiseksi suurin kuparikaivos. Seuraavan vuosikymmenen puolivälissä löydettiin noin kuuden kilometrin päästä Outokummun keskustasta Vuonoksen kuparimalmiesiintymä ja sinne rakennettiin Outokummun kaivoksen tuotantolaitokset. Vuoteen 1989 asti kaivostoiminnan käytössä säilyi Keretti, josta on jäänyt jäljelle 96 metriä korkea malminnostotorni ja sen yhteydessä olevat kaksi malmisiiloa.

Outokummun kaivosyhdyskunta poikkesi ympärillä olevista kirkonkylien keskustoista muun muassa siinä, että Outokumpuun valmistuneista taloista useat olivat arkkitehtien suunnittelema. Näiden joukossa olivat esimerkiksi viipurilainen Uno Ullberg (1879–1944), helsinkiläinen Wäinö Gustaf Palmqvist (1882–1964) ja ruotsalainen Gustaf Wickman (1858–1916). Arkkitehtien myötä Outokumpuun valmistui eri aikakausien ja tyyliuuntausten mukaista rakentamista.

¹ FM Jaana Pajarinen on ollut järjestämässä Outokummun vanhat talot -tapahtumaa. Hän toimii tapahtuma-järjestelyjä varten perustetun Itä-Suomen kulttuuripolut ry:n puheenjohtajana ja on työssä Outokummun lukiossa äidinkielen ja kirjallisuuden lehtorina.

² FM Pekka Piiparinen toimii Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksessa kulttuuriympäristötehtävien parissa, ja Piiparisen vuonna 2016 kirjoittamassa teoksessa ”Outokummun taajaman rakennettu ympäristö” käsitellään Outokummun kaivosyhdyskunnan ja nykyisen taajama-alueen suunnittelua, rakentamista, arkkitehtuuria ja taajamakuva.

³ Kaivoksen päätuote oli kuparirikaste, mutta kaivoksen rikastamoista tuotettiin myös rikki-, sinkki-, nikkeli- ja kobolttirikasteita.

Kuva 1. Outokummun taajamakuva on hallinnut 1920-luvun lopusta lähtien Vanhan kaivoksen torni ja rikastustehdas. Etualalla näkyvällä Alatorin alueella hahmottuvat ennen kaikkea valkoinen Outokumpu-yhtiön entinen pääkonttorirakennus (1937) ja keltainen kaivoksen entinen paloasema (1937). Kuva Pekka Piiparinen.

Kaivostoimintaa harjoittaneiden yhtiöiden halu tilata suunnittelutöitä arkkitehdeiltä liittyy osittain siihen, että asuinolosuhteita pyrittiin pitämään kohtalaisen laadukkaina. Varsinkin virkailijakuntaa ja työnjohtajia pyrittiin houkuttelemaan Outokummun kaivokselle asuntoedulla.⁴ Esimerkiksi 1940–1960-luvuilla näille työntekijäryhmille arkkitehdit suunnittelivat moderneja asuntoja, jotka pitivät sisällään aikakautensa halutut käyttömukavuudet.

Kaivosyhtiön lisäksi myös Kuusjärven kunta (vuodesta 1968 Outokummun kauppalaksi) käytti ennen kaikkea 1950- ja 1960-luvuilla rakennustoiminnassaan arkkitehteja. Usein he olivat samoja, jotka olivat tehneet suunnittelutöitä Outokumpu Oy:lle. Monessa tapauksessa kunnalla oli varaa arkkitehtien suunnittelemiin, usein laadukkaisiin töihin, sillä 1950-luvun aikana kasvaneen ja voimistuneen kaivosteollisuuden ansiosta Kuusjärvestä tuli yksi

⁴ Piiparinen 2016, 70.

Kuva 2. Rivitalo osoitteessa Kyykerinkatu 3 on esimerkki 1950-luvulla virkailijakunnalle ja työnjohdolle suunnatusta modernista asuntotuotannosta. Kyykerin asuinalueelle vuonna 1957 valmistuneen rakennuksen suunnitteli Arkkitehtitoimisto Blomstedt & Lampén. Kuva Pekka Piiparinen.

Suomen vauraimmista maalaiskunnista.⁵ 1950- ja 1960-luvuilla sekä kaivosyhtiölle että kunnalle suunnittelutöitä laati Arkkitehtitoimisto Blomstedt & Lampén. Toimiston olivat perustaneet arkkitehdit Matti Lampén (1906–1961) ja Märta Blomstedt (1899–1982).

Teollisuusyhdyskunnille tyypilliseen tapaan myös Outokummussa perustettiin eri työntekijäluokille omia asuinalueita, esimerkiksi virkailija- ja työnjohtajaperheille arkkitehtien suunnittelema Raivionmäki ja työväestölle tyypitalovaltainen Mustikkakorpi. Kyykerin alueesta tuli kaivosyhdyskunnan ensimmäinen asuinalue, mutta sen yhdeksi erityispiirteeksi muodostui, että alueelle sijoitettiin asumaan perheitä eri yhteiskuntaryhmistä. Juuri Kyykerin asuinalue pystyy kertomaan monipuolisella tavalla suomalaisesta 1900-luvun kaivosyhdyskunnan elämänmenosta.

Teollisuuspaikkakunnille ominaisesti toteutettiin myös Outokumpuun asuinalueita tyypipiirustusten mukaan. Palmqvist suunnitteli 1930-luvun lopulla Kyykerin asuinalueelle kolmea erikokoista tyypitalomallia. Mustikkakorven alueelle valmistui seuraavan vuosikymmenen aikana peräti kahdeksaa erilaista talotyyppiä, näistä on jäänyt jäljelle viisi erityyppistä mallia.⁶ Ei tiedetä, miksi maantieteellisesti sangen pienelle alueelle toteutettiin niin paljon erilaisia tehdasvalmisteisia tyypitaloja. Myöhemmin 1960–1980-luvuilla Mustikkakorven yhtenäistä taajamakuva rikkovat uusien, modernien omakotitalojen toteuttaminen tehdasvalmisteisten talojen joukkoon.

⁵ Piiparinen 2008, 26.

⁶ Piiparinen 2016, 51.

Kuva 3. Virkailijakunnalle ja työjohdolle suunnitellulla Raivionmäen alueella sijaitsee niin kutsuttu Alatalo. Siitä muodostui noin neljän vuosikymmenen ajaksi kaivoksenjohtajien asuintalo. Alatalon suunnitteli arkkitehti Wäinö Gustaf Palmqvist ja rakennus valmistui vuonna 1938. Kuva Irma Lehikoinen.

Etelä-Suomessa asuneiden arkkitehtien lisäksi kaivosyhdyskuntaa suunnittelivat kaivosyhtiöiden omat rakennusmestarit ja myöhemmin myös joensuulaiset yksityissektorin arkkitehdit. Jälkimmäiset olivat mukana kahdessa modernistisin periaattein toteutetussa asuinalueessa, Pohjoisahossa ja Kaasilassa. Pohjoisahon kerros- ja rivitaloalue valmistui 1960-luvun aikana ja sen suunnitteluun sovellettiin metsälähiöperiaatteita. Pääasiassa 1970-luvulla toteutettu Kaasila suunniteltiin kompaktikaupunki-ideologian periaatteiden mukaan säännölliseen uusruutukaavaan, tai oikeastaan sen paikalliseen tulkintaan nojaten.⁷

Sekä Pohjoisahon että Kaasilan asuinalueella näkyy suomalaisten teollisuusyhtiöiden 1960-luvulla muuttunut asuntopolitiikka. Monella paikkakunnalla yhtiöt perustivat asunto-osakeyhtiöitä luovuttaakseen omistamiaan asuntoja edelleen työntekijöilleen.⁸ Kuitenkin työntekijäluokkien erottelu jatkui, ja esimerkiksi Kaasilassa kerrostaloista muodostunut alue suunnattiin pääosin työväestön asumiseen ja omakotitaloalue muun muassa kaivoksen ylimmälle johdolle ja muulle työjohtajistolle.

⁷ Piiparinen 2016, 65–68.

⁸ Esim. Putkonen, 2017, 250.

Kuva 4. Kyykerin asuinalueelle valmistui 1930-luvun jälkipuoliskolla 37 tyyppipiirustusten mukaan suunniteltua kahden perheen taloa. Tähän päivään taloista on säilynyt 24. Kuva Pekka Piiparinen.

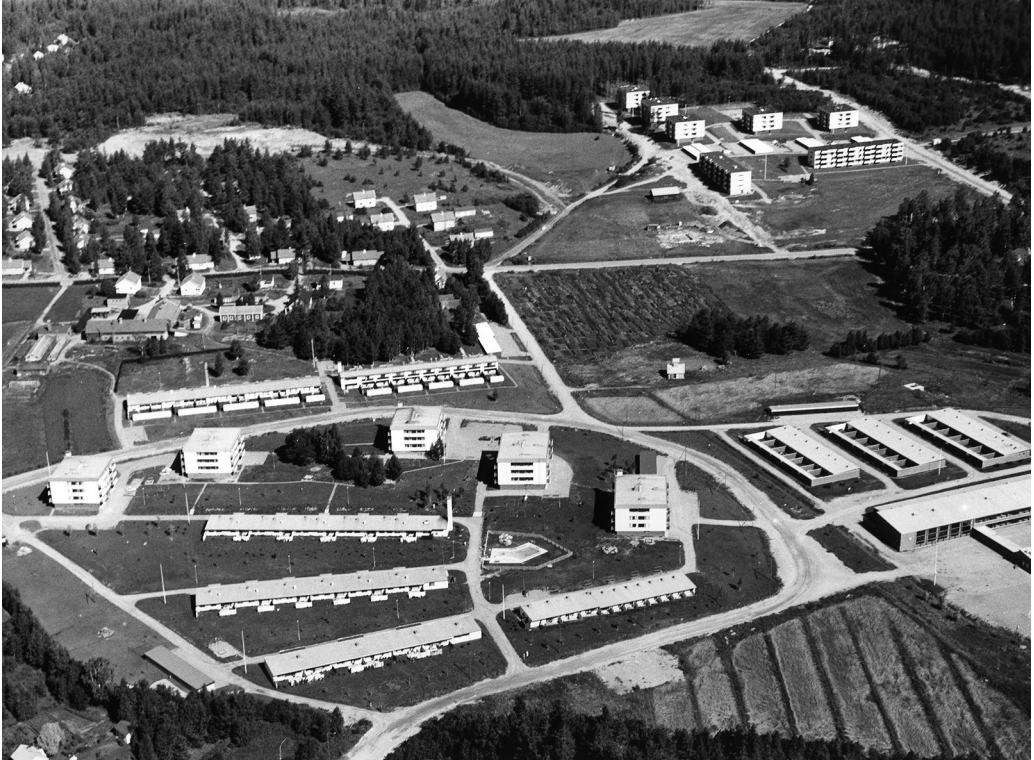
1970- ja 1980-luvuilla teollisuusyhtiöiden asuntopolitiikka muuttui edelleen. Esimerkiksi Outokumpu Oy katsoi, että sen voimavarat eivät riittäneet enää aikaisemmin noudatettuun asuntoasioiden järjestämiseen ja tämä tehtävä nähtiin kuntien ja valtion toimenkuvaan kuuluvaksi.⁹

Outokummussa toimineet kaivosyhtiöt eivät kuitenkaan vastanneet kaikesta kaivosyhdyskunnan rakentamisesta. Vaikka moni kaivoksella työskentelevä asui perheineen kaivosyhtiön rakentamassa tai rakennuttamassa talossa, valmistui Outokummun taajama-alueelle huomattava määrä yhtiöläisten itse rakentamia omakotitaloja. Tätä omatoimista rakentamista Outokumpu-yhtiöt avustivat vuosikymmenten ajan monin keinoin. Kaivosyhtiöt muun muassa antoivat rakentajille rakennustarvikkeita ja lainoja sekä tarjosivat valmiita rakennuspiirustuksia. Niiden laatimisesta vastasivat ennen kaikkea rakennusmestarit, mutta työväestön tarpeisiin talosuunnitelmia laativat myös arkkitehdit, kuten Otto-Iivari Meurman ja Wäinö Gustaf Palmqvist.¹⁰ Outokummun kaivoksen kasvaessa taajama-alueelle alkoi nousta yhä enenevässä määrin myös suoraan kaivosyhtiöön liittymätöntä rakennuskantaa. Esimerkiksi Outokummun pääkadun, Kummunkadun, varren rakennukset ovat yksityisten yritysten tai osuusliikkeiden toteuttamia. Osaan näistä kohteista suunnitelmat tilattiin arkkitehtitoimistoilta.

Kaivostoiminta Outokummussa lakkasi vuonna 1989. Kaivosyhtiön vetäytyessä Outokummusta alkoivat sen omistamien rakennusten ja huoneistojen myyntitoimet, näin 1970–1990-luvuilla Outokumpu Oy:n omistamat talot myytiin yksityisomistukseen. Varsin-

⁹ Kuisma 1985, 428.

¹⁰ Piiparinen 2016, 25 ja 72.

Kuva 5. Outokummun kaivostoiminta vilkastui 1960-luvun lopulla kaivostoiminnan laajenemisen vuoksi. Tuolloin Outokumpu Oy oli vahvasti mukana kahden uuden modernistisen asuinalueen toteuttamisessa, toinen niistä oli Pohjoisaho. Asuinalueen kaavarungon laati joensuulainen arkkitehti Martti Hakala esikuvanaan Helsingin Maunulan Sahamäki. Kuva Outokummun kaivosmuseo.

kin arkkitehtien suunnittelemat virkailijakunnan ja työnjohtajien asuintalot herättivät kiinnostusta kuntarajojen ulkopuolellakin, ja moneen niistä muutti asumaan kulttuurialan työntekijöitä. Heidän muuttonsa vilkastutti paikkakunnan kulttuurielämää.

Taajamakuva

Outokumpuun syntynyt taajamakuva ja -rakenne poikkesi hieman muista suomalaisista aikansa teollisuuden ympärille muodostuneista teollisuusyhdyskunnista. Kaivostoiminnan ajateltiin nimittäin olevan aina väliaikaista, ja siksi ei Outokummun kaivoksenkaan yhteyteen haluttu aluksi rakentaa suurimittakaavaista teollisuusyhdyskuntaa. Tilanne muuttui kuitenkin 1930-luvun lopulla ja viimeistään toisen maailmansodan jälkeen. Tuolloin paikkakunnalle tuli työvoimapula ja yhtiön oli järjestettävä asuntotuotantoaan laajemmalla volyyymilla. Asuinolosuhteet järjestettiin pääosin pientalojen pohjalta, kun taas esimerkiksi Outokumpu Oy:n metallitehdaspaikkakunnilla toteutettiin jo yhdyskuntien alkuvaiheissa myös kerrostalorakentamista.

Kuva 6. Kaasilan asuinalueen syntyyn vaikutti Vuonoksen kaivoksen avaaminen vuonna 1967. Vuonos oli osa Outokummun kaivosta. Kaasilan yhdyskuntasuunnitelman laati joensuulainen arkkitehti Esko Lehti. Kuva Outokummun kaivosmuseo.

Pientalojen rakentamista tapahtui Outokummussa myös sääntelemättömänä, mikä oli tyypillistä monilla teollisuuspaikkakunnilla. Outokummussa tätä toteutettiin ennen kaikkea varsinaisen kaivosyhdyskunnan kupeessa olevalla Kalattoman alueella. Sen viereinen Hiekkapalstan alue rakentui lähes yksinomaan pienistä mökeistä. Tätä rakentamista ja siihen liittyvää asutushistoriaa ei Suomessa ole paljoakaan tutkittu, mutta itäisessä Suomessa ja myös Pohjois-Karjalassa näyttää kuitenkin säilyneen mökkimäistä rakentamisen tapaa Etelä- ja Länsi-Suomea enemmän. Outokummussa tästä pienipiirteisestä asumismuodosta on jäljellä rippeitä. Muun muassa tutkimuksen ja julkaisutoiminnan puuttumisen vuoksi arvostusta mökki-tyyppistä rakentamisen tapaa kohtaan ei ole muodostunut.

Kerrostalojen rakentamisen Outokumpu Oy otti voimakkaammin käyttöön vasta 1960- ja 1970-luvuilla, joskin ensimmäiset kerrostalot oli toteutettu Kyykerin alueelle vuonna 1949. Outokummun asuinkekkorastalot toteutettiin matalina, yleensä kolme tai neljä kerrosta korkeina. Kerrostalojen mataluus ja kaivosyhtiöiden ensimmäisinä vuosikymmeninä suosima pientalorakentaminen loivat paikkakunnalle taajamakuva, joka hahmottuu melko matalana ja pienimittakaavaisena. Tätä rakentamisen tapaa on jatkanut myös Outokummun kaupunki.

Taajamakuvallisesti Outokumpu erottuu monista, varsinkin itäsuomalaisista paikkakunnista siinä, että sen keskustassa sijaitsee historiallinen teollisuusympäristö, Vanhan kaivoksen alue. Museoviraston inventoinnissa se on osoitettu valtakunnallisesti arvokkaaksi

Kuva 7. Kaivoksen läheisyydessä olevalla Sänkivaara-nimisellä rakennuksella oli pitkään kaivosyhdyskunnan taajamakuvasa symbolista merkitystä: mäen päältä rakennus näkyi kauas ja siellä asui kaivosyhtiön johtaja Eero Mäkinen perheineen. Myöhemmin Sänkivaaran näkyvyys on peittynyt kasvaneen puuston vuoksi. Kuva (vuodelta 1946) Outokummun kaivostomuseo.

rakennetun kulttuuriympäristön alueeksi. Vanhan kaivoksen pääasiassa 1920-luvun lopulla valmistuneen rakennusryhmän visuaalisesti voimakkaimmin hahmottuvat rakennukset ovat kummun rinteessä sijaitseva entinen rikastustehdas ja laelta nouseva malminnostotorni.

Outokummun väkimäärä on pienentynyt 1950-luvun lopun lakipisteestä, noin 13 000 asukkaasta, lähes puoleen. Kaivostoiminnan päätymisen aikoihin väkiluku oli noin 9 300¹¹, ja tänä päivänä Outokummussa on 6 700 asukasta. Paikkakunnalle on saatu korvaavaa teollisuutta ja teollisuuden parissa työskentelee nykyään noin 1 000 henkilöä. Outokumpu paikkakuntana on säilynyt toistaiseksi kohtalaisen elinvoimaisena ja suurimmalle osalle Outokumpu-yhtiöiden rakentamista ja rakennuttamista taloista on löytynyt omistajat myös kaivostoiminnan jälkeen. Vaikka Outokummun väkimäärä on vähentynyt huomattavasti kaivostoiminnan päätymisestä, ovat sen sijaan muutokset paikkakunnan taajamakuvasa olleet hyvinkin maltillisia. Paineita uudisrakentamiselle – ja samalla purkaville toimille – on ollut vähän.

¹¹ Pennanen 2000, 8.

Outokummun vanhat talot -tapahtuma

Outokummun vanhat talot -tapahtuman ydinajatuksena on avata yksityisiä koteja vierailijoille. Tapahtuma on järjestetty kolmena kesänä, ja sen liikkeelle panevana voimana on ollut paikkakunnan entinen kaivosteollisuusympäristö ja kaivosyhtiöiden jälkeensä jättämä rakennusperintö.

Idea tapahtuman järjestämiseen saatiin Loviisasta, jossa jo yli 15 vuoden ajan on toteutettu nykyään yli 15 000 vierailijaa keräävä avoimien ovien viikonloppu ”Loviisan vanhat talot”. Vastaavia tapahtumia on muutamissa muissakin rannikon vanhoissa puutalokaupungeissa, kuten Haminassa ja Uudessakaupungissa, mutta myös Hämeessä, esimerkiksi Sastamalassa. Outokummun tapahtuma on ensimmäinen Itä-Suomessa, ja paikkakuntana Outokumpu poikkeaa historialtaan muista tapahtumapaikkakunnista.

Outokummun vanhat talot -tapahtuman vierailukohteista useimmat sijaitsevat entisen teollisuusalueen, Vanhan kaivoksen kupeessa. Tapahtumassa mukana olevat kohteet olivat ensimmäisenä vuonna nimenomaan Outokumpu-yhtiön rakennuttamia taloja, mutta kesällä 2019 rakennuksia oli myös maaseudulta ja julkisen rakentamisen piiristä.

Outokummun ja Suomen kaivosteollisen historian kannalta merkittävimmät vierailutaloista ovat Outokumpu Oy:n johtajan asuintaloksi vuonna 1938 valmistunut Sänkivaara, Outokummun kaivoksen ensimmäinen konttori ja vuonna 1937 valmistunut Outokumpu-yhtiön pääkonttori. Uusin vierailukohteista on Kaasilan varhaisimmat kerrostalot, rakennusryhmä valmistui 1960- ja 1970-lukujen taitteessa.

Outokummun tapahtuman liikkeelle lähtemistä pohjusti osaltaan se, että kaivoseumuseo järjesti 2000-luvun alussa kotiseutuopetusta ja nosti asukkaiden tietoisuuteen paikkakunnan rakennetun ympäristön omaleimaisuutta. Kaivoseumuseolta esimerkiksi vierailtiin kouluilla pitämässä rakennusperintöön liittyviä luentoja. 2010-luvun alussa Outokummun taajamaan laadittiin osayleiskaava, jolla silläkin oli oma merkityksensä tapahtuman syntymisessä. Kaavan yhteydessä selvitettiin arvokkaat rakennetun ympäristön kokonaisuudet ja tutkittiin rakennussuojelukysymykset, ja rakennussuojelua koskevat seikat herättivät asukkaiden kiinnostusta paikkakunnan rakennettua ympäristöä kohtaan.¹² Taajama-alueen erityislaatuisuutta nostettiin esiin myös sanomalehti Karjalaisessa.¹³

Vuonna 2016 julkaistu kirja ”Outokummun taajaman rakennettu ympäristö” ja sen esittelyluennot kiinnostivat paikkakuntalaisia, ja kun tuolloin ensimmäinen Outokummun vanhat talot -tapahtuma oli jo suunnitteluvaiheessa, tekijää pyydettiin luennoimaan myös tapahtumassa. Luento elokuussa 2017 keräsi pari sataa kiinnostunutta kuulijaa Outokumpu-yhtiön entisen maatilan navetan vintille. Tapahtuman tunnetuksi tekemistä tehosti osaltaan se, että se toteutui ensimmäisen kerran ”Suomi 100” -juhlavuonna ja ”Outokummun vanhat talot” oli yksi juhlavuoden virallisista tapahtumista.

Outokummun vanhat talot -tapahtuman vierailukohteiden rakennuksista vanhimmat ovat toimineet jo vuosisadan ajan monien tapahtumien ja moninaisten elämäntapahtumien näyttämönä, joten nykyasukkaiden kokemusten lisäksi taloihin liittyviä tarinoita – jotka usein liittyvät myös Outokummun kaivoshistoriaan – on riittänyt jaettaviksi vierailijoiden

¹² Esimerkiksi osayleiskaavan yhteydessä järjestettiin suunnittelualueen rakennettua kulttuuriympäristöä käsittelevä ja esittelevä yleisötalaisuus. Tilaisuudessa kaupunkilaisia paikalla oli nelisenkymmentä ja tapahtuman henki rakennussuojeluasioita kohtaan oli myönteinen.

¹³ Jalkanen, Karjalainen 7.4.2014.

Kuva 8. Vanhat talot -tapahtumassa erityisen merkittävää ovat olleet kohtaamiset. Jukka Orenius (vas.) kertoo Outokumpu-yhtiön ensimmäisestä konttorirakennuksesta Liisa ja Matti Kuposelle. Kuva Pekka Piiparinen.

kanssa. Osa kävijöistä on ollut Outokummusta pois muuttaneita, joille vierailu entisellä kotipaikkakunnalla ja mahdollisesti entisessä kotitalossa on tarjonnut mahdollisuuden palauttaa mieleen vuosikymmenienkin takaisia muistoja kotiseudulla. Rakennusten nykyisille omistajille tapahtuma on tarjonnut tilaisuuden kuulla vierailijoilta oman talon historiasta, ja jotkut heistä ovat keränneet vierailijoilta talteen tietoja rakennusten taustoista.

Tapahtumassa monet vierailijat ovat muistelleet Outokummun kaivosyhdyskunnan sosiaalista hierarkkisuutta, mikä on ollut tyypillistä aikansa teollisuusyhdyskunnissa. Outokummussa johtoportaan asunnot olivat omassa rauhassaan, ja esimerkiksi kaivoksen johtajan koti, Sänkivaara sijaitsi symbolisesti myös omalla kukkulallaan. Raivionmäen alueella asui vain ylempää johtoa. Monen Outokummun vanhat talot -tapahtuman vierailijan kokemuksessa Raivionmäki on mielletty kaivoksen toiminnan aikana ikään kuin suljetuksi alueeksi, ja myös lasten liikkuminen ”yli rajojen” oli hyvin säädeltyä. Useat vierailijat ovat kommentoineet, kuinka Outokummun vanhat talot -tapahtumassa on voinut tutustua rakennuksiin, joissa kaivosyhdyskunnan aikana ei voinut vierailla.

Joillekin vierailijoista merkityksellisiä seikkoja ovat olleet rakennustekniset asiat, ja niitä onkin esitelty useassa kohteessa, kuten virkailijakunnan Kallela-nimisen asuintalon pystyhirsitekniikan avulla toteutettuja seinärakenteita tai 1940-luvun tyyppitalojen ilmaeristystekniikkaa.

Outokummun vanhat talot -tapahtuman henkinen ydin on kotiseututyössä ja yhteisöllisyydessä, mutta samalla se on paikallishistorian vaalimista ja rakennusperinteen säilymisen

Kuva 9. Uno Ullbergin suunnittelemaa entistä Outokumpu Oy:n pääkonttoria lähdettiin pelastamaan rappeutumiselta vuonna 2017. Tuolloin perustettiin Okun Konttori Oy, joka hankki rakennuksen omistukseensa ja läksi kunnostamaan sitä. Kuva Pekka Piiparinen.

edistämistä. Tapahtuman järjestämistoimissa mukana olleina olemme kokeneet, että tämän vuosikymmenen aikana outokumpulaisten tietoisuus paikkakunnan teollisuushistoriallisesta rakennusperinnöstä on kasvanut. Se on vaikuttanut Outokummun vanhat talot -tapahtuman syntyyn, mutta näkemyksemme mukaan myös itse tapahtuma on lisännyt arvostusta paikkakunnan historiallista rakennettua ympäristöä kohtaan.

Yksi tapahtuman tavoitteista on, että sen avulla paikkakunnalla kiinnostus historiallisen rakennuskannan vaalimiseen kasvaisi. Toisaalta alun perin arkkitehtuuriin ja asumiseen keskittyvä tapahtuma on jo ensimmäisen kolmen vuoden aikana lähtenyt kehittymään monenlaisiin suuntiin: on järjestetty luentoja ja opastettuja kävelykierroksia mutta myös markkina-tapahtuma ja musiikki-ilta. Vanhat talot -tapahtuman kautta asukkaat ovat voineet harjoittaa monipuolista kotiseututyötä.

Tapahtuma on saanut myönteistä julkisuutta pohjoiskarjalaisissa medioissa. Onkin todennäköistä, että medianäkyvyys on osaltaan herätellyt Outokumpua ja outokumpulaisia ymmärtämään paikkakunnan kaivosteollisen kulttuuriperinnön, kuten rakennushistorian, arvoja.

Osaksi myönteisen julkisuuden ansiosta Outokummun vanhat talot -tapahtumalla on myös matkailullisia vaikutuksia. Vuosittain tapahtumassa on vierailut 800–1 000 ihmistä. Heistä suuri osa on tullut paikkakunnan ulkopuolelta, joista merkittävä vierailijaryhmä ovat entiset outokumpulaiset. Vanhat talot -tapahtuman tavoitteita on, että sen avulla myös entisillä asukkailla voi säilyä ja vahvistua identiteetti outokumpulaisuutta kohtaan.

Pohjois-Karjalan koulutuskuntayhtymä Riverialla on Outokummussa runsas opetustarjonta, erityisesti kulttuurialan puolella. Outokummun vanhat talot -tapahtuma on lähtenyt tekemään yhteistyötä kuvallisen ilmaisun, 3D-tuotannon ja graafisen suunnittelun koulutus-

Kuva 10. Vuoden 2019 tapahtumassa toteutettiin kaivosyhtiön vanhan paloaseman pihaan oheista-
pahtumana Alatorin markkinat. Pohjois-Karjalan koulutuskuntayhtymä Riverian tanssilinjan opiske-
lija Ronja Antikainen esiintyi torilla kävijöille paikkakunnan teollisuushistorian inspiroimana kaivos-
miehen asussa. Kuva Irma Lehikoinen.

linjan kanssa.¹⁴ Yhteistyö paikallisen ammatillisen koulutuksen kanssa voi avata aikaisempaa suurempia mahdollisuuksia kaivosteollisen kulttuuriperinnön esittelemiseksi.

Suomessa merkittäviä kaivosperinteen tallentajia ja esittelijöitä ovat esimerkiksi Outokummun kaivostemuseo, Tekniikan Museo, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Suomen elinkeinoelämän keskusarkisto. Olemme kokeneet, että Outokummun vanhat talot -tapahtuma on liittynyt omalla panoksellaan osaksi paikkakunnan ja suomalaisen kaivosteollisen kulttuuriperinnön vaalimisen ja esittelyn perinnettä.

¹⁴ Esimerkiksi vuonna 2018 oli Outokummun kirjastolla taidenäyttely, jonka toteuttivat kuvallisen ilmaisun opiskelijat opettajansa johdolla. 3D-tuotannon koulutusohjelma laati keväällä 2019 vanhat talot -tapahtuman kohdetaloista kolmiulotteisia mallinnoksia.

Lähdeluettelo

Kirjallisuus

Kuisma, Markku. 1985. *Kuparikaivoksesta suuryhtiöksi*. Helsinki: Outokumpu Oy.

Pennanen, Matti. 2000. "Outokummun kasvot". Teoksessa *Outo kumpulaisuus: kaivoskaupungin historiaa*. Outokumpu: Outokummun kaupunki.

Piiparinen, Pekka. 2008. "Kaivosyhdyskunta". Teoksessa *Kaivoksesta kaupungiksi: historiateos Outokummun kaivoksesta, kaivosyhdyskunnasta ja Outokummun kaivostoiminnan jälkeisestä ajasta*. Outokumpu: Outokummun kaivosmuseon säätiö.

Piiparinen, Pekka. 2016. *Outokummun taajaman rakennettu ympäristö*. Outokumpu: Outokummun paikallis-kulttuuriyhdistys ry.

Putkonen, Lauri. 2017. "Tehtaita ja tehtaalaisia". Teoksessa *Rakennetun Suomen tarina*, toimittanut Harri Hautajärvi: 250. Helsinki: Rakennustieto Oy.

Sanomalehdet

Jalkanen, Marita. "Outokummulla on käsissään helmi". *Karjalainen* 7.4.2014.

Lectio praecursoria: ”Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siitä voi olla kaikki ylpeitä”: Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä

Mikko Aho¹

FM Mikko Ahon monografia ”Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siitä voi olla kaikki ylpeitä”: Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä esitettiin tarkastettavaksi Turun yliopistossa 13.12.2019. Väitöskirja edustaa kulttuuriperinnön tutkimuksen alaa. Väitöstilaisuus pidettiin Rauman Merimuseolla. Vastaväittäjänä toimi FT Tytti Steel ja kustoksena professori Anna Sivula.

”Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoisat kuulijat.

Luulisin, että kaikki väitöskirjatutkijat jossain vaiheessa työtään miettivät, miksi oikein ryhtyivät tutkimustaan tekemään. Niin minäkin. Onko työlläni mitään arvoa? Kannattaako tätä tutkimusta lainkaan tehdä, ja jos kannattaa, miksi? Näihin kysymyksiin tuskin voi vastata lyhyesti ja yksinkertaisesti. Seuraavassa yritän siis vastata pitkästi ja monimutkaisesti.

Tämä väitöstilaisuus pidetään museossa, mikä on hieman poikkeuksellista. Siihen on monia syitä. Ensinnäkin museonjohtaja toivoi sitä. Toiseksi väitöstutkimukseni käsittelee raumalaisia, joten väitöstilaisuuden järjestäminen Raumalla on luontevaa. Kolmanneksi kotikenttäetu sopii myös itselleni. Kolmanneksi tämä on myös siinä mielessä osuva paikka, että nyt tarkastettavaan tutkimukseen johtaneen tapahtumasarjan voi sanoa alkaneen tässä museossa. Käyttämäni aineiston ensimmäiset haastattelut on nimittäin tehty täällä hieman yli kymmenen vuotta sitten. Ympyrä on siis sulkeutumassa. Tärkeintä on kuitenkin se, että täällä tutkimukseni kohteena olevilla laivanrakentajilla on paras mahdollisuus osallistua tilaisuuteen. Näen tämän tutkimuksen osana laivanrakentajayhteisöä koskettavaa laajempaa kulttuuriperintöprosessia, jossa osansa on myös Rauman merimuseolla. Toivon ja uskon, että myös laivanrakentajat pitävät tätä museota tavallaan kotikenttänään. Siksi tämä on myös tutkimusetiikan kannalta oikea paikka pitää tämä väitöstilaisuus.

¹ Mikko Ahon väitöstutkimus käsittelee raumalaisten laivanrakentajien ammatillista omakuvaa muistitietoa-ineistojen kautta. Hän työskentelee Rauman merimuseon amanuenssina.

Olen sitä mieltä, että sen kaltainen osallistava prosessi, joka on johtanut nyt tarkastettavan tutkimukseni aineiston syntymiseen, on tutkimuseettisesti erittäin kestävä. Se ensinnäkin täyttää eettiset vaatimukset, joita tutkimukselle asetetaan, esimerkiksi sellaiset kuin tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeissa mainitut tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, tutkittavien vahingoittamisen välttäminen sekä heidän yksityisyytensä ja tietosuojansa turvaaminen. Tämä ei kuitenkaan riitä, ellei ”hyvää” määritellä niin että sillä tarkoitetaan yksinomaan pahan poissaoloa. Silläkin uhalla, että eksyn idealismiin, väitän, että virheiden välttämisen lisäksi on myös pyrittävä aktiivisesti edistämään hyvää. Tämä on korkea tavoite, eikä sen saavuttamisesta voi aloitusvaiheessa olla varmuutta. Yrittää silti kannattaa. Isältäni kuuleman sananlaskun mukaan kuitenkin lohi on niin hieno kala, että sitä pitää pyydystää, vaikka ei saisikaan. Väitän, että osallistava tutkimus onnistuessaan voi todella edistää hyvää, ja rohkenen uskoa nyt tarkastettavan tutkimukseni siinä mielessä ainakin jos sain määrin onnistuneen. Uskon vakaasti, että olemme saaneet vähintään ahvenen.

Keskustelu tutkimuseetikasta ainakin oman vaikutelmani mukaan lähtee useimmiten liikkeelle kielteisestä. Puhutaan siitä, mitä virheitä tutkijan on vältettävä, ettei hän vahingoittaisi tutkimuskohdettaan. Tällainen keskustelu on tietenkin erittäin tärkeää. On ehdottomasti tarpeellista ja oikein, että sitä käydään. Tieteen historia tuntee mitä kammottavimpia esimerkkejä vahingoista, joita tutkijat ovat saaneet aikaan tahtoen tai tahtomattaan. Minusta kuitenkin näyttää siltä, että vähemmälle huomiolla jää se hyvä, mitä eettisesti kestävällä tutkimuksella voidaan saada aikaan. Kokemuksesta tiedän, että tämä keskustelun yksipuolisuus voi aiheuttaa tutkijalle paineita ja jopa pelon tunteita. Siksi olisi tärkeää puhua myös tutkimuksen tuottamasta hyvästä. En tarkoita tällä pelkästään sitä, miten tutkimustulokset voivat lisätä ymmärrystämme, enkä esimerkiksi tutkimustulosten taloudellisia hyödyntämismahdollisuuksia. Tämän kaltaisten osallistavien tutkimusten osalta kyse on myös siitä, miten tutkimusprosessiin osallistuminen voi tuottaa hyvää tutkimuksen kohteena oleville yhteisöille, tässä tapauksessa siis raumalaisille laivanrakentajille. Lyhyesti sanoen, se voi edistää osallistujien hyvää elämää. Lopuksi palaan tarkemmin siihen, miten.

Myös esimerkiksi museoiden kokoelmissa olevien henkilökohtaisten tietojen käsittelyä koskevaa keskustelua ovat viime vuosina hallinneet ensisijaisesti yksityisyyden suojan mahdollisimman tehokas turvaaminen ja yksilön oikeus itse päättää, mitä tietoja hänestä minnekin tallennetaan. Näitä oikeuksia usein lyhyesti nimitetään oikeudeksi tulla unohdetuksi. Tämä on toki tärkeä oikeus, jonka toteutumiseksi on tarkasti harkittava parhaita mahdollisia toimintamalleja. Minusta vaikuttaa kuitenkin siltä, että samalla on jäänyt liian vähälle huomiolle toinen oikeus, jota nimittäisin yksilöiden ja yhteisöjen oikeudeksi tulla muistetuksi. Ruotsalainen historioitsija Peter Aronsson on kiteyttänyt tämän oikeuden niin, että demokratiassa kansalaisella on oltava oikeus osallistua historian käyttöön ja kulttuuriperintöä koskevaan päätöksentekoon. Kysymys siis koskettaa yhteiskuntamme perustavia arvoja. Tämän oikeuden toteuttaminen edellyttää, että julkisesti saatavilla on aineistoja, joiden avulla yksilöt ja yhteisöt voivat prosessoida omaa kulttuuriperintöään, toisin sanoen tehdä menneisyytensä näkyväksi itselleen ja muille esimerkiksi tutkimuksen tai museokokoelmien avulla. Pahimmillaan esimerkiksi tiukka tapa tulkita Euroopan Unionin tietosuoja-asetusta todella vaikeuttaa tämän oikeuden toteuttamista. Esimerkiksi pohtiessani omaa päätöstäni jättää tutkimuksessani mainitsematta aineiston tuotantoon osallistuneiden laivanrakentajien oikeat nimet jouduin arvioimaan unohdetuksi ja muistetuksi tulemisen oikeuden välistä ristiriitaa. Myönnän, että päätöstäni voi arvostella nimenomaan muistetuksi tulemisen oikeuden näkökulmasta. Italialainen muistitietotutkija Alessandro Portelli on todennut, että oman nimen

näkeminen tutkimuksessa voi olla kertojille voimaannuttava kokemus. Toivon, etten ole tätä mahdollisuutta raumalaisilta laivanrakentajilta kieltänyt esittämällä heidät nimettöminä.

Nyt tarkastettavan tutkimuksen ytimessä on yhteisö, raumalaiset laivanrakentajat, joka toteuttaa oikeuttaan tulla muistetuksi, tai Aronssonin sanoin käyttää omaa historiaansa ja tekee kulttuuriperintöään koskevia päätöksiä. Laivanrakentajat ovat itse ohjanneet prosessia, ja siten myös hallinneet tämän tutkimuksen aineiston tuottamista. He ovat päättäneet toimintamuodoista, aikatauluista ja tavoitteista. Mikään yhteisön ulkopuolinen taho, esimerkiksi museo, ei ole pyytämättä puuttunut heidän toimintaansa. Osallistuvat laivanrakentajat ovat tuottaneet itse aktiivisesti omaa muistitietoaan, eivätkä ole olleet ulkopuolisen tutkijan katseen passiivisena kohteena. He ovat itse valinneet sen, mitä ja miten kertovat. Aloite koko prosessin käynnistämiseksi tuli laivanrakentajilta, ei yhteisön ulkopuolelta. Rauman merimuseo tuli heidän kumppanikseen, kun he sitä pyysivät.

Usein osallistavalla tutkimuksella tarkoitetaan sellaisia tutkimushankkeita, joissa tutkijat pyytävät akateemisen tiedeyhteisön ulkopuolisia ihmisiä tutkimuskohteikseen ja yhteistyöhön kanssaan. Tässä tapauksessa kuitenkin laivanrakentajayhteisön aloitteellisuus pakottaa kysymään, kuka oikein osallisti kenet? Osallistinko minä tutkijana yhteisön tuottamaan aineistoa ja museo heidät tallentamaan laivanrakennukseen liittyvää kokoelmaa? Vai kävikö niin, että laivanrakentajat osallistivat museon säilyttämään kokoamiaan aineistoja ja minut tekemään niistä tutkimusta? Paras vastaukseni näihin kysymyksiin on, että yhteistyömme on ollut niin tiivistä ja kaksisuuntaista, ettemme oikein itsekään osaa vastata. Viimeisen kysymyksen suhteen en kuitenkaan malta olla mainitsematta, että eräs laivanrakentaja oli ensimmäinen, joka minulle tämän tutkimuksen tekoa ehdotti. Silloin kieltäydyin.

Mitä hyvää tämä tutkimus on sitten yhteisölle tuottanut? Minä en tietenkään ole oikea henkilö siihen vastaamaan, vaan asiaa pitäisi kysyä laivanrakentajilta. Uskallan kuitenkin väittää, että se laajempi yhteistyö ja prosessi, jonka osa tämä tutkimus on, on todella tuottanut heille jotakin hyvää. Käsitykseni on, että monille laivanrakentajille on yhteisten kokemusten ja ylpeydenaiheiden muistelu tuottanut aitoa iloa. Ehkä joidenkin käsitys oman historian merkityksestä on kirkastunut, ja tämä kokemus on toivottavasti ollut voimaannuttava. Myös kielteisistä muistoista, kuten työtapaturmista ja Rauman telakan sulkemisesta vuonna 2014 ovat useat heistä puhuneet, mikä ehkä on auttanut näiden asioiden käsittelyssä. Sen voin sanoa varmasti, että Rauman merimuseolle yhteistyö on tuottanut hyvää uusia ja parempia kokoelmia sekä mielenkiintoisen ja kiitosta saaneen teemanäyttelyn, ja minulle mielenkiintoisen aineiston väitöstutkimukselleni.

Tärkeää on myös se, että kulttuuriperintöprosessi suuntautuu myös tulevaisuuteen. Kun asioita tarkastellaan hyvin pitkällä aikavälillä, mikä tahansa kulttuuriperintöyhteisö lopulta lakkaa olemasta tai ainakin muuttuu aivan toiseksi kuin mitä se oli aiemmin. Nähdäkseni tämän ei kuitenkaan tarvitse olla surullinen menetys. Laivanrakentajia on käsitykseni mukaan innoittanut sellainenkin ajatus, että tieto siitä mitä he ovat tehneet ja mitä merkitystä sillä on ollut, säilyisi myös tulevaisuudessa, kun heitä itseään ei enää ole. Siksi on merkittävää, että tuotetut aineistot säilyvät Rauman merimuseon kokoelmissa. Todennäköisesti raumalainen laivanrakentajayhteisökin kulttuuriperintöyhteisönä joskus tulevaisuudessa purkautuu. Toivon, että se voi silloin tyytyväisenä todeta saaneensa valmiiksi sen, mitä se tahtoi tehdä, eikä surevan menneisyytensä unohtumista. Rohkenen myös toivoa, että nyt tarkastettava tutkimukseni osaltaan edistää sitä, että näin todella kävisi.

Siksi olen sitä mieltä, että tämä tutkimus kannatti tehdä, ja tämän kaltaisia tutkimuksia erilaisten yhteisöjen kanssa kannattaa tehdä jatkossakin.”